תוכניות
ליום
השואה

ארוין בירנבאום

תוכניות ליום השואה

עשר תוכניות מקוריות לציון יום השואה

Holocaust Memorial Programs

Ten Original Programs Commemorating the Shoah

Copyright © Ervin Birnbaum 2022

Second edition 2024

תרגום לעברית ועריכה: איתן בירנבאום, 2026

הערת עורך: תרגום השירים מיידיש נעשה על ידי באופן לא-מילולי, בניסיון לשמור על רוח ומשמעות השירים.

ליצירת קשר:

Contact: aitonbirnbaum@gmail.com

This work is openly licensed via CC BY 4.0.

Permission is hereby granted to reproduce, store, or transmit any part of this publication, in any form and by any means, on condition that appropriate credit be given the author.

ניתן לשכפל, לשמור, ולהעביר כל חלק מפרסום זה בכל צורה ודרך, בתנאי שייכלל קרדיט למחבר.

First edition printed and bound by Courier Graphics, Phoenix, Arizona;

Editor of English version: Elisheva Lahav

הלינקים הכלולים לשירים האופציונליים בספר נבדקו בעת סיום העריכה.

תוכן עניינים

הערה מטעם המשפחה 6

מבוא 7

תוכניות:

כּצאן לטֶבח? האם היהודים בשואה לא התנגדו לנאצים? 9

מחנה האֵימָה: בֶּרְגֶן בֶּלְזֶן 23

טֶרֶזִין: גטו לדוגמה 35

עמק המפלצות המפואר: סיפורו של בַּאבִּי יַאר 47

קרבן עולה לה': חורבן מְיֶילִיץ, פולין 62

לצאת מהגטו: התנגדות יהודֵי מִינְסְק 70

ההתנגדות היעילה ביותר לטרור הנאצי: סוֹבִיבּוֹר 81

גבורה עילאית וטרגדיה נוראה: וִילְנָה 89

נגד כל הסיכויים: עמדתה האחרונה של גטו וַרְשָׁה 104

הקשיבו לקולות העבר: הדי מילים אחרונות 116

נספחים: 13**2**

נספח א': מתכונת מומלצת להעברת תוכנית ביום השואה 133

נספח ב': קטעי מבוא מומלצים 135

נספח ג': קטעי סיום מומלצים 137

נספח ד': ימות שנה אפשריים בכרך זה 143

נספח ה': ביבליוגרפיה נבחרת 144

תודות 145

אודות המחבר 146

כריכה אחורית -- *פרוייקט סבא* 148

ספר זה מוקדש

לבני משפחתי הטהורים, הנפלאים והאהובים

שנרצחו ע"י הנאצים בשואה

הסבים שלי מצד אמא: אליעזר דוד קרִישֶר, איטָה בֶּרגמן

הסבים שלי מצד אבא: אליעזר בּירנבּאום, עמליה (מַלכּסִי) ברגמן

דודתי ודודי: חיי-שרה קרישר, שלמה קלַגסבַּאלד

ושלושת ילדיהם הקטנים: חיים-עֶבֶר, מרים, יהודה-לֵייב

דודתי ודודי: אסתר-מלכה קרישר, שמעון גלוּק

דודות-רבא שלי: רבקה מַאטֶל-ברגמן, לֵייבה ברגמן

דוד-רבא שלי: יהושע ברגמן

בני דודים שלי: אֶלה-מלכה אברהם, סַמואל בירנבאום, ושלושת ילדי משפחת בֶּראנֶק

שלמה שְׁלַמוביץ, שנלקח מאיתנו מול עיננו ממש

(לעולם לא אשכח את המבט בעיניו כשהובילו אותו איתם)

וכל שאר בני המשפחה הרחבה

ז"ל

הערה מטעם המשפחה

ברוך דיין אמת

הפטריארך שלנו, הרב ד"ר אֶרוִין בּירנבאום, הלך מאיתנו ב-24 יולי, 2022, כ"ה תמוז, התשע"ב.

מותו מהווה אובדן קשה עבור המשפחה והקהילה שלנו.

ספר זה מהווה עבורנו הוקרה והנצחה הן שלו והן של גיבורי השואה, קורבנות ושורדים.

הוא כמו שאר שורדי השואה היו עדים ואף תרמו לנס המודרני של תחיית עם ישראל במולדתו העתיקה. כאדם פרטי וכמנהיג קהילה ואיש חינוך, הוא הקדיש חלק ניכר מחייו למשימה היסטורית זו. משפחתנו התברכה בחום שלו, באכפתיות שלו, בתבונה שלו, ובאידיאליזם שלו.

אנו שמחים שהוא זכה לראות את הכרך הזה (הראשון משניים) לקראת פרסומו. הוא היה מאוד שמח לדעת שזה יעזור למנהיגים אחרים להביא תוכניות משמעותיות ומרגשות לציון יום-השואה בקהילותיהם.

ברוח זו אנו זוכרים אותו ומוקירים את מפעל חייו, ומאחלים לכם את כל ההצלחה בשלכם, לשיפור ותיקון של ישראל ושל כל יושבי תבל.

אוקטובר, 2022

תוכניות ליום השואה

עשר תוכניות מקוריות לציון יום השואה

מבוא

אנטולוגיה זו מציגה אוסף של תוכניות נפרדות, כל אחת עוסקת בנושא הקשור בשואה שבוצעה ע"י הנאצים ומשתפי הפעולה שלהם כנגד היהודים. כל תוכנית מתמקדת באתר מסויים (כגון וורשה, וילנה או מינסק) או אספקט מסויים של השואה (למשל התנגדות). הן בנויות בצורה המתאימה להגשה לקהל, אך יכולים לשמש גם חומר קריאה ללמידה על השואה.

כל תוכנית היא מקורית וייחודית. המיקוד בנושא אחד גורם לתגובה חזקה יותר בקהל, שלא במהרה תישכח. כל התוכניות הוצגו בבית הכנסת "בית ישראל", נתניה, ותמיד השאירו את הנוכחים דוממים, רבים מהם דומעים.

הנה מה שעשינו בנתניה: כל ערב נפתח בקטע קריאה של המנחה והקהל לסירוגין, ואז שיר. אח"כ הוצג תוכן התוכנית בהקראה ע"י מתנדבים, עם שירים מדי פעם לשם גיוון וחיזוק. המפגש הסתיים עם קטע קריאה מיוחד ואז קריאת קדיש, הדלקת שישה נרות זיכרון, תפילות יזכור, ושירת "אני מאמין" ו"התקוה". המבנה וקטעי הקריאה המומלצים מופיעים בפירוט בנספחים.

נעזרתי במקורות מגוונים במחקר שלי על הנושאים השונים, והרבה פעמים תרגמתי בעצמי מקורות מיידיש ומגרמנית. כל טעות היא על אחריותי. נעזרתי בספרים לא מעטים בתחום לימודי השואה משך השנים, ואני מודה ומצדיע למחברים אלה. ביבליוגרפיה חלקית מופיעה בסוף הספר.*

אני מקוה שתוכניות אלה יעזרו לך לארגן חוויה משמעותית לציון יום השואה, או ללימוד השואה. התוכניות רלבנטיות במיוחד כעת, כאשר עדים ששרדו בעצמם את השואה הולכים ונעלמים. התוכניות נועדו לגרום למשתתפים ללמוד, לזכור, ולהרגיש בלבם תוך כדי אזכור האירועים ההיסטוריים האיומים ואת חיי המיליונים שעברו את רצח-העם השטני ביותר בתולדות האנושות.

אנו עומדים יחד ונשבעים שלא נשכח, ושלא נאפשר הישנות של אסון כזה לעולם.

ארוין בירנבאום

נתניה, ישראל

ינואר 2022

** התוכניות הללו נוצרו למפגשי זיכרון חיים — לקהלים שהתכנסו להנציח, להתאבל וללמוד. פרופסור בירנבאום כתב כניצול, כמחנך וכעד להיסטוריה, על בסיס עשרות שנים של קריאה, לימוד וניסיון אישי. מקורותיו כללו את הכתבים המופיעים בביבליוגרפיה הנבחרת בסוף הספר, וכן מאמרים ועדויות המצטטים מקורות ראשוניים — אך מאחר שהתוכניות נועדו לבמה ולא לדף, ציטוט מקורות פורמלי לא היה חלק מצורתן המקורית.*

הרקע ההיסטורי עליו נשענות התוכניות מתועד היטב. אם בכל זאת נתקלתם בשגיאה או אי-בהירות, אנא פנו אלי במייל (aitonbirnbaum@gmail.com) כדי שמהדורות עתידיות יתוקנו. תודה.

כצאן לטבח? האם היהודים בשואה לא התנגדו לנאצים?

תכנית זו חוקרת שאלה קשה לגבי ששת מיליוני נרצחי השואה היהודים. האם הם עצמם אשמים במידה כלשהי במותם? האם יכלו להילחם בנאצים ולשנות את גורלם?

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

בשואה, האם באמת הלכו היהודים אל מותם כצאן לטבח?

מדוע לא התנגדו? אם לא היו להם רובים – מדוע לא הרימו סכינים, גרזנים, מוטות ברזל, או כל כלי אחר כדי לעמוד מול רוצחיהם?

היכן היה האינסטינקט הבסיסי של הגנה-עצמית והישרדות?

ששה מיליון זה מספר עצום, בלתי נתפס. כיצד יכול היה פושע כלשהו לרצוח כל כך הרבה בני אדם מבלי שיעצרו אותו קורבנותיו המיועדים?

ננסה לשקול שאלות אלה כשאנו זוכרים את הטבח הגדול ביותר שבוצע בבני עם כלשהו בתולדות האנושות.

✡✡✡✡✡

היו כאלה שניבאו את האסון, כמו מרדכי גֶּבירטיג. שנים לפני השואה הוא כתב שיר אזהרה "*אֶס בּרֶנט, בּרִידלֶך*" – אחיי, הכפר שלנו בוער (הידוע בשם "שריפה, אחים שריפה!")

למעשה, ההיסטוריה מראה התנגדות יהודית לנאצים כבר בשלב מוקדם. ב- 1936, הרג דוד פרנקפורטר, צעיר יהודי, את המנהיג הנאצי ווילהלם גוּסטלוֹף, בדַאבוֹס, בתגובה לפרובוקציות אנטי-יהודיות של הנאצים.

ב- 1937 בברלין, לב הנאציזם, התארגנה התנגדות יהודית בשם "קבוצת באום." הם לא יכלו לסמוך על תמיכה מבחוץ. לא היה להם נסיון של מאבק או הנהגה. החברים עסקו בעזרה הדדית, בניטור שידורי רדיו מלונדון ומוסקבה, ובחלוקת ברושורים. בפעולת ההתנגדות הנועזת ביותר שלהם, הם הציתו תערוכת תעמולה של הנאצי יוזף גבּלס. למרות שלא היוו איום אמיתי על המשטר של היטלר, חברי הקבוצה ניצודו ללא רחם רק משום שהביעו התנגדות להיטלר. עשרות חברי הקבוצה נתפשו ב- 1943, וללא דחוי נידונו ע"י בתי המשפט של המשטר הנאצי והוצאו למוות בעריפת-ראש.

בתחילת נובמבר 1938, בתגובה לגירוש אלים ומבזה של הוריו עם אלפי יהודים אחרים מגרמניה לפולין, נכנס הֶרשל גרינשפַן, בן 17, לשגרירות גרמניה בפריז והרג באקט של מחאה את המזכיר השלישי של השגרירות. הנאצים השתמשו בפעולה זו כתירוץ להוציא לפועל פוגרום בכל רחבי גרמניה שנודע בכינוי *קריסטַלנַאכט* – "ליל הבדולח", בו הושמדו מאות בתי כנסת, נבזזו אלפי בתים וחנויות של יהודים, נרצחו אלפי יהודים מיד ונשלחו עשרות אלפים למחנה הריכוז דַכָאוּ, שם מתו רבים מהם תוך חודשים בודדים.

קריסטלנאכט, ליל הזכוכיות השבורות, הראה בבירור שהגרמנים לא חששו מתגובות של מדינות העולם לפשעיהם האלימים נגד יהודים. הם בעצם הבינו זאת לפחות ארבעה חודשים קודם, בכנס אֶביאַן שזומן ע"י נשיא ארה"ב רוזוולט ביולי 1938, כדי לאתר מקומות מקלט ליהודי גרמניה ואוסטריה. מתוך 32 המדינות שנכחו בכנס, רק מדינה קטנה אחת, הרפובליקה הדומיניקנית, הביעה נכונות לקלוט פליטים יהודים. היטלר הבין שלעולם לא מאוד איכפת מגורל היהודים.

היהודים עצמם לא יכלו לדמיין את עומק האִיום האכזרי של הגרמנים. עובדה שאפילו אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה ומשך כל המלחמה הנוראה על מיליוני קורבנותיה, היהודים לא יכלו לעכל את האפשרות של ביצוע רצח-עם בקנה מידה כזה בעולם שהחשיבו כתרבותי ונאור. היהודים לא יכלו להבין שתרבות שיצרה מוחות מבריקים כמו גֶתֶה, קַאנט והֶגֶל, יכלה להפוך לשיכורה מדם יהודים.

✡✡✡✡✡✡

היהודים לא יכלו לקבל שבני אדם מסוגלים להרוג בני אדם אחרים, זקנים ותינוקות בני-יומם, רק מפאת מוצאם היהודי.

פשוט לא הסתדר עם ראייה יהודית של המציאות שיצורים בני-אנוש עלולים לנהוג יותר באכזריות מהגרועות שבחיות הטרף.

התפיסה היהודית שלמרות מעשי-פשע מזדמנים, בני אדם במהותם אינם מסוגלים לרצח עם סיטונאי, מנעה מהם לקבל את מה שהתהווה מול עיניהם המשתאות.

אחרי הכל, תקופת האינקוויזיציה בה עינו ושרפו יהודים על המוקד, חלפה מזמן. עברו 300 שנה מעידן חְמֶלניצקי, בו זרקו תינוקות יהודים מחלונות כדי לשפדם על-חרב. עלילות דם היו כביכול דבר מהעבר. וכל אלה נגעו כל פעם לקהילה מסויימת בלבד: ליהודי ספרד הנוצרית, יהודי אוקראינה, יהודי נורוויץ באנגליה, בלאו בצרפת, דמשק בסוריה. כמה עשרות קורבנות פה, כמה מאות שם, אולי מספר אלפים מעבר לאופק.

העולם שלנו השתנה עם המהפכה הצרפתית. היהודים יצאו מן הגטאות. בגרמניה הם הפכו לגרמנים בני דת משה. בהונגריה הם היו להונגרים לדוגמה. בכלל הם הפכו לאזרחים נאמנים של המדינות בהם התגוררו, שכנים טובים, שותפים לעסקים, ידידים. הם זכו במדליות אולימפיות וצבאיות ובפרסי נובל שהביאו כבוד וגאווה למדינותיהם.

היהודים גמרו אומר להשאיר את עברם מאחור ולצעוד קדימה אל עבר זריחה של עולם חדש. אם הנאצים רצו לנסות להחזיר את העולם לאחור ושוב לרדוף אותם, היהודים יצטרכו פשוט לחכות שהסערה תעבור. זו ודאי רק סטייה זמנית. היהודים חשבו, "נעבור את זה. כולם יודעים שאנחנו אזרחים נאמנים. עבדנו בשביל זה, לחמנו עבור זה. אם הם לא רוצים אותנו הפעם בצבא, נתרום למדינה בגדודי עבודה. נבנה כבישים וגשרים, או נעבוד במפעלי תחמושת. נתרום את תרומתנו, ונסבול השפלות וחסר זמני, עד שהחברה תחזור לשפיות, ונהיה חלק אינטגרלי ממנה שוב."

לגישה היהודית, שהייתה אטומה לגמרי בפני האפשרות של רוע טהור והשמדה מוחלטת של עם, הייתה השפעה משמעותית על ההתפתחויות. לא פחות משמעותית הייתה האופן הערמומי שבו טיפלו הגרמנים בקורבנות המיועדים. אנשים המסוגלים להתנגד היו הראשונים שנלקחו. הם גויסו לגדודי עבודה, עם הבטחה שכל עוד יעבדו, חייהם יינצלו. ליהודים, זה נראה הגיוני לחלוטין. מדוע ירצו הגרמנים להשמיד מקור טוב של כוח אדם מוכשר שיכול לתרום למאמץ המלחמתי שלהם?

כאשר החלו הגירושים, הם לוו בשורה של שקרים עצומים. הם כונו "יישוב מחדש", עם סיסמאות כמו *Arbeit macht frei* -- הבטחה לחופש למוכנים לעבוד. הנאצים אילצו את המגורשים הראשונים לכתוב גלויות הביתה, שתיארו תנאים הולמים ואף נעימים בבתיהם החדשים, כביכול. הגרמנים ושותפיהם בדרך כלל הורו למגורשים לקחת איתם חפצים, ובכך חיזקו את האמונה שהם באמת יושבו מחדש. הם אפילו נתנו ליהודים קבלות עבור בגדיהם וחפצי הערך שלהם ממש על סף ה"מקלחות" כדי לשמור בציניות זדונית על הונאתם המרגיעה עד הסוף, ולמנוע אי-שקט והתנגדות של היהודים.

כאשר הוקמו הגטאות, מטרתם יכלה להיחשב לצורך ארגון כוח עבודה. מאות אלפי יהודים רוכזו בכוח על ידי הגרמנים ביותר מ-400 גטאות בשטחים הכבושים מזרחית לגרמניה. רק כאשר "יחידות עבודה" שהוצאו מהגטאות לא נראו שוב לעולם, החלו להסתובב שמועות מטורפות לכאורה לגבי גורלם. עדיין אי אפשר היה להאמין שהגרמנים ישמידו כוח אדם יקר-ערך ושבני אדם יהרגו אנשים ללא סיבה הגיונית. עם זאת, ככל שקבוצה אחר קבוצה המשיכה להיעלם, החלו לגדול חשדות שהם נפלו קורבן לשנאה נאצית פנאטית בלתי-מובנת, ושהגרמנים מתכננים אולי לחסל את הגטאות.

לאט-לאט, מה שנראה בלתי אפשרי לתודעה היהודית החל לקבל היבט של אפשרות, ובהדרגה של סבירות. כמה גלויות שנשלחו הביתה ממשלוחי המגורשים רמזו באופן ברור: "אשתי הלכה לבקר את דודה סופי", כתב מגורש אחד. לצנזור הנאצי לא הייתה דרך לדעת שדודה סופי נפטרה שנים קודם לכן.

בחופשת מולדת שקיבלו חיילים סלובקיים בשירות הצבא הגרמני, הם תיארו רציחות המוניות של יהודים בשטח הרוסי הכבוש, כמו בַּאבִּי יַאר, ליד קִייב. למרות הכחשה מתמשכת ונמרצת מצד הגרמנים, הם לא הצליחו להדחיק את כל המידע, והוא לבש כנפיים והתפשט.

מורה בשם טָמה כַּץ, הייתה בקבוצה שנלקחה מגטו וילנה. בחסות החשיכה, פצועה וחצי-הוזה, היא הבריחה את עצמה בחזרה לגטו, וסיפרה את הסיפור הלא-יאומן של פּוֹנַאר. הקבוצה נלקחה מוילנה ליער פונאר, כולם אולצו לחפור בור ולהתפשט עירומים, ואז נורו לתוך הבור. טמה העמידה פנים שהיא מתה למרות שרק נפצעה, והנה היא -- אדם אמין שמספר סיפור בלתי-נתפס.

המון יהודים בגטו לא יכלו להאמין למשמע אוזניהם. סיפורה של טמה היה כל כך אבסורדי, פנטסטי, חסר-הגיון ואף מגוחך, כה מנוגד לתפיסתם את האדם ואת הגרמני המתורבת. אך חלק כן האמינו, ואלה החלו לחפש דרכים לעמוד מול הרוצחים או להימלט ולהעביר את המידע לגטאות אחרים. הם חברו יחד ויצרו קבוצות התנגדות פרטיזניות, וחיפשו נשק ומקומות מסתור.

באותם ימים, ילד כבן 11 חיבר בגטו את המנגינה של השיר הנוגע ללב *שטִילֶער, שטילער, לאמיר שוויַיגן, קבָרים וואקסן דאָ.*

שֶׁקֶט, שֶׁקֶט, בְּנֵי נַחְרִישָׁה! כָּאן צוֹמְחִים קְבָרִים,
הַשּׁוֹנְאִים אוֹתָם נָטָעוּ, פֹּה מֵעֲבָרִים.
אֶל פּוֹנַאר דְּרָכִים יוֹבִילוּ, דֶּרֶךְ אֵין לַחְזֹר,
לִבְלִי שׁוּב הָלַךְ לוֹ אַבָּא, וְעִמּוֹ הָאוֹר...

פונר (שטילער, שטילער)

מילים: נוח וולקוביסקי ,שמריהו (שמֶר'קֶה) קַצֶ'רגינסקי
עברית: אברהם שלונסקי
לחן: אלכסנדר תמיר (וולקוביסקי)

www.youtube.com/watch?v=OYr0v-FHOXg

ביצועים בעברית: צילה דגן, שלומית אהרון הביצוע הנ"ל ביידיש: חוה אלברשטיין

שליחים יצאו מוילנה לקהילות יהודיות שכנות כדי להזהיר ולעודד בריחה, אך התנגדות מזוינת בשלבים הראשונים הייתה בלתי אפשרית. כולם היו מודעים היטב לכך שצבא פולין של כמה מיליוני חיילים מאומנים, הובס לחלוטין על ידי הגרמנים תוך שלושה שבועות בלבד. צרפת הגדולה, עם משאבי אימפריה, רוסקה והושפלה על ידי הוורמאכט תוך שישה שבועות. צבאות המדינות הללו קרסו כמו חפיסות קלפים מול הכוח הגרמני האדיר. מה אפשר היה לצפות מאזרחים שמעולם לא אומנו לקרב, ושממילא לא היה להם נשק?

ליסה הייתה צעירה יהודייה בת 20, נוצצת, יפה, בעלת מראה אַרי, אחת מאותן מלאכים ששמרו ללא חת על קשר חיוני בין הקהילות היהודיות. מיפקדת הפרטיזנים בוילנה שלחה אותה להזהיר את הקהילה היהודית של אוֹשְמִיאַנַה, כ-32 קילומטרים משם, שגירושם בפתח. הקהילה מנתה כ-1,000 יהודים. מאה מהם עזבו עם ליסה ליער כדי להצטרף לפרטיזנים.

כאשר ליסה חזרה להוביל קבוצה נוספת היא נתפסה על ידי הנאצים. הם הציבו צלב ליד ארון הקודש, והכריחו את כל הקהילה היהודית להיכנס לתוך בית הכנסת. בני הקהילה נאלצו לצפות בנאצים ממסמרים את ליסה לצלב, ולראות אותה גוועת בייסורים איטיים וממושכים. לאחר מכן הציתו הנאצים את בית הכנסת המלא באש.

מאותו היום, ה - UPO -- ארגון הפרטיזנים המאוחד -- שהוקם קצת לפני כן ועשה את צעדיו הראשונים בוילנה, קבע את סיסמתו: "*ליסה רופֶט*" – ליסה קוראת.

בדוֹלִינוֹב, סמוך לוילנה, בשנת 1941, שני נערים צעירים נמלטו מהגטו וסירבו לחזור. כנקמה, הגרמנים ועוזריהם הנלהבים הרגו את כל האוכלוסייה היהודית של הגטו.

בביאליסטוק, אברהם מלמד ירה בשוטר גרמני. הגרמנים נכנסו לגטו וירו באקראי ב-120 יהודים שהיו במקרה ברחוב. הם איימו להרוס את כל הגטו אם מלמד לא יסגיר את עצמו. כדי להציל את הגטו, הוא נכנע שלושה ימים לאחר מכן.

כאשר ארבעה יהודים הצליחו להימלט ממחנה ההשמדה טְרֶבלינקָה, ירו הנאצים ב-26 אסירים יהודים. על רצח קצין גרמני בטרבלינקה, השומרים הוציאו להורג 160 יהודים.

"ענישה קולקטיבית" כזו היתה אחת הדרכים שבהן הגרמנים חנקו התנגדות של היהודים. היה קשה עד בלתי אפשרי ליהודי להפוך לגיבור על חשבון חבריו. אחד בורח ו-26 נורים... מה הטעם? גרמני אחד נהרג תמורת 120 או 160... מה זה משיג?

כל עוד נותר שמץ תקווה להישאר בחיים, מעשי גבורה שאיימו על מספר רב של יהודים או על אוכלוסיית גטו שלמה נחשבו לא כדאיים. ומכיוון שמטבעם אנשים חיים עם תקווה, היהודים המשיכו לקוות שהגרמנים יבינו בקרוב שהם זקוקים ליהודים ככוח עבודה, או שבעלות הברית ינצחו במלחמה לפני שהנאצים יהרגו אותם.

לקח זמן רב עד שהתנגדות יהודית פעילה בקנה מידה גדול התממשה. מתוך חצי מיליון יהודים בגטו ורשה בשנת 1939, נותרו בקושי 20,000 כאשר אוכלוסיית הגטו -- עם מצבור דל של נשק, רימונים, בקבוקי תבערה וסכינים -- הייתה מוכנה לפגוש בקרב את יחידות הוורמאכט, בפסח הבלתי-נשכח של 1943.

זיכרו: ההתנגדות הפולנית נמשכה שלושה שבועות. ההתנגדות הצרפתית -- שישה שבועות. הגרמנים תכננו לכבוש את הגטו, אשר תאי ההתנגדות שלו נודעו להם כבר בתחילת 1943, תוך שלושה ימים בלבד. הם הפעילו 9,842 חיילים חמושים מכף רגל ועד ראש, מצויידים במקלעים ולהביורים, ומגובים במרגמות כבדות, טנקים, ומטוסים. במילותיו של עמנואל רינגלבלום, "זה היה מאבק בין זבוב לפיל". ולמרות זאת, מפרוץ המרד ב-19 באפריל, נדרשו לגרמנים לא פחות מ- 49 ימים לנקות את גטו וורשה מכיסי התנגדות יהודית. הקרב האחרון בגטו תועד באמצע יולי 1943.

וורשה הפכה לסמל של התנגדות יהודית. אך היא לא הייתה הגטו היחיד שהתמרד. בביאליסטוק, לוחמי המחתרת היהודית לחמו משך ארבעה ימים במאבק חסר-סיכוי נגד כוח גרמני מכריע בניסיון נואש לפתוח את הדרך ל-40,000 היהודים הנותרים בגטו, על מנת שיצטרפו לפרטיזנים ביערות. בוילנה, מאות יהודים הצליחו להימלט מהגטו בזכות קבוצות המחתרת.

גטאות אחרים פחות מוכרים ראויים לאזכור:

במַרצ'ינקוֹניס, רוסיה הלבנה, כאשר הגרמנים ועוזריהם החלו לחסל את הגטו בנובמבר 1942, נשיא היודנראט (מועצת ההנהגה היהודית שמונתה על ידי הנאצים), אהרון קוֹבּרוֹבסקי, אחד ממנהיגי היודנראט הבודדים שסייעו למחתרת, צעק מעל הבמה: "יהודים! מי שרוצה לחיות, שיברח לאן שהוא יכול. אנחנו עומדים מול השטן!" פרצה מהומה. יהודים תקפו את הגרמנים באגרופים חשופים. מאות נהרגו אך מאות הצליחו להסתתר בבונקרים עמוקים שהוכנו מראש בדיוק לאפשרות כזו, ומאות הגיעו ליערות והצטרפו

לקבוצות פרטיזנים יהודיות. במה שהיתה אמורה להיות פעולה גדולה, סופית ומסודרת של חיסול גטו מרצ'ינקוניס, פחות מ-30 יהודים נתפסו חיים ל"יישוב מחדש."

גטו לַאח'וַוה, גטו טוּצ'ין, גטו מינסק ואחרים – כל אחד מהם חרט פרק של גבורה יהודית, מרגע שכוונות הנאצים נחשפו. הם בהחלט לא הלכו כצאן לטבח! תיעודים מצביעים על התארגנות להתנגדות פעילה, למרד או לבריחה המונית בלפחות 60 גטאות.

היהודים הכריזו: *אחים שלי הנה הגיעה השעה! מיר זיינן דו! אנחנו פה!*
למרות שהיום התעטפנו עלטה, יום יבוא והרשע ייפול!

עס שלאגט די שעה

מילים ולחן: קַסריאל ברוֹידוֹ
www.youtube.com/watch?v=NRl7QIVdJR8
(*WanDeRer Quartett*)

מה שהיה נכון לגבי הגטאות היה נכון באותה מידה במחנות הריכוז וההשמדה. כאשר כוונת הגרמנים לחסל את היהודים התבהרה, התגבשה נחישות היהודים להחזיק מעמד, ובצורה הטובה ביותר האפשרית.

באושוויץ, מרגע שהגיעו החדשים והורדו אל משטח הסלקציה, הם היו ביקום אחר. עקרונות וכללי העולם הנורמלי התאדו באחת. האסירים נזקקו לכל הכוח והמיקוד כדי לשמור על כושר ולא להישלח ל"מקלחות". רק החזקים ביותר יכלו לטוות חלומות על הישרדות, התנגדות או בריחה בנסיבות כאלה. מעת לעת, האסירים היהודים קיבלו תזכורת משומרי הכלא הגרמנים השטניים: "מכאן יוצאים רק דרך הארובה."

אף על פי כן, 667 ניסיונות בריחה בוצעו באושוויץ בין השנים 1940 ו-1945. בריחתו של יַאן וֶרבַּה במחצית הראשונה של 1944 ראויה לאזכור מיוחד. הוא הביא תיאורים מפורטים ומפות של אושוויץ להנהגה היהודית של סלובקיה והונגריה; המידע הועבר למערב עם תחנונים להפציץ את מסילות הרכבת המובילות לאושוויץ, או את משרפות המחנה – הכל ללא הועיל.

כדאי לציין שבאושוויץ נכלאו גם מספר רב של חיילים רוסים ופולנים שבויי מלחמה, שהיו להוטים ומסוגלים להשתתף בהתנגדות, לארגן פריצה ולשחרר כמה שיותר אסירים. בעוד שהיהודים לא יכלו לסמוך על

האוכלוסייה הפולנית מסביב לעזרה כלשהי, שבויי מלחמה רוסים ופולנים היו זוכים בוודאות לסיוע מקומי. עם זאת, מכיוון שלא היה נשק זמין, אפילו חיילים אלה לא העזו לנסות לפרוץ החוצה.

באוקטובר 1944, כאשר הכוחות הרוסיים התקדמו במהירות מערבה, נודע לאסירים היהודים האחראים על שריפת גופות במשרפות – ה-*זוֹנדֶרקוֹמַנדוֹ* -- כי הגרמנים מתכננים להרוג אותם, על מנת לחסל את כל העדים לזוועות שביצעו באושוויץ. כמה מאות מהם ביצעו פריצה מוצלחת לחופש, תוך שהם הרגו שלושה שומרי ס"ס ולקחו את נשקם. אבל תגבורת גרמנית הגיעה במהירות ובתוך יומיים כל הנמלטים נהרגו או נתפסו ונרצחו במחנה בעינויים נוראיים.

הגרמנים גילו כי אישה יהודייה צעירה, רוֹזָה רוֹבּוֹטָה, עובדת כפייה במפעל תחמושת סמוך, סיפקה חומרי נפץ שבעזרתם הרסו חברי ה-זונדרקומנדו קרמטוריום אחד בעת פריצתם. מספר ימים לאחר מכן, כל האסירים היהודים במחנה נאלצו לצפות בתלייתה של רוזה ושלוש חברותיה -- אלה רגינה, ואסתר. למרות שרוזה היתה שבורה בצורה נוראית בגופה כתוצאה מעינויים אכזריים, כאשר החבל נקשר לצווארה היא צעקה בקול חזק וצלול לכל הנאספים: "חזק ואמץ!"

מרידות התרחשו גם במחנות ההשמדה טרבלינקה, סוביבור ומַאוטהַאוזֶן.

במרד טרבלינקה נהרגו 20 נאצים וכ-200 יהודים ברחו. רובם המכריע נלכדו על ידי הגרמנים שכרגיל לא וויתרו, וגם לא רצו שישרדו עדים. אבל המרד הוביל להרס מתקני טרבלינקה בשריפה ולסגירתו המיידית.

עד למרד בסוביבור, נרצחו 600,000 יהודים במחנה. במרד נהרגו 10 גרמנים. כ-400 יהודים הצליחו לברוח מהמחנה, אך מחציתם עלו על מוקשים שהוטמנו סביב על ידי הגרמנים. אחרים נהרגו על ידי מטוסים ואלפי חיילים גרמנים רודפים. אחרים נרצחו על ידי פשיסטים של *אַרְמִיָה קְרַיוֹבָה* -- קבוצת המחתרת הפולנית, ששנאה את היהודים בדיוק כפי ששנאה את הגרמנים. מנהיג מרד סוביבור, אלכסנדר פֶּצֶ'רְסקי, היה קצין יהודי-רוסי בכיר שנפל בשבי הגרמנים בקרב על מינסק. הוא הצליח להתחמק מהמרדף עם קבוצה של 60 גברים ונשים והצטרף לקבוצת פרטיזנים רוסית. יומיים לאחר המרד, הִימלֶר הוציא פקודה לפרק ולהרוס את סוביבור, ולא נותר דבר במקום שיצביע על מטרתה המחרידה.

אושוויץ, טרבלינקה וסוביבור היו על אדמת פולין. מחנה ההשמדה מאוטהאוזן היה באוסטריה. הוא מוקם על ראש הר והגישה היחידה אליו הייתה דרך כפר ציורי ומשגשג סמוך לאחת הערים הגדולות באוסטריה, לִינְץ.

מכיוון שבין אסירי מאוטהאוזן היו גם כמה אנשי חיל אוויר אמריקאים, הגרמנים היו מודעים לאפשרות של התנגדות מאורגנת מבוססת ידע צבאי. כדי למנוע זאת, וככל שהתנאים החמירו, מספר שומרי הס"ס הוגדל מ-1,500 בשנת 1943 ללא פחות מ-9,000 בשנת 1944. בנוסף, המעקב נעשה נוקשה יותר, ותחלופת האסירים גדלה באופן משמעותי. רבים חוסלו באופן אקראי, רק כדי למנוע ארגון של התנגדות.

אך ב-2 בפברואר 1945, כ-500 אסירים יהודים ביצעו פריצה. ראשית, הם הסתערו על מגדל השמירה עם אבנים ושני מטפים. תוך התעלמות מהנפגעים שהיו פזורים באזור ההתקפה, הם גברו על השומרים במגדל וכיוונו את המקלע לעבר הביצורים הגרמניים האחרים והתגבורת שהסתערה. על ידי זריקת בגדים רטובים על גדרות התיל המחושמלות, הם קיצרו אותן וגרמו להן להתמוטט.

אך למרות ההתקפה הנועזת, רק שמונה יהודים נמלטו. השאר נתפסו שוב והוצאו להורג. כנקמה, למעלה מ-200 אסירים נאלצו לעמוד בחוץ בליל פברואר הקפוא, לאחר שנשפכו עליהם מים קרים. אף אחד מהם לא שרד את העינוי הזה.

לא, היהודים האלה לא התנהגו כמו כבשים המובלים לטבח!

בנוסף למרידות במחנות ריכוז ולהתנגדות בגטאות, כ-25,000 יהודים שנמלטו לחמו בקבוצות פרטיזנים ביערות ובערים.

האחים ביילסקי הפכו לאגדה בקרב הפרטיזנים.

יהודים היוו פחות מאחוז אחד מאוכלוסיית צרפת, אך היוו כ-15-20% מהמחתרת הצרפתית, ה-*מַאקִי*.

רכבת הגירוש היחידה אשר ידוע כי הותקפה ונעצרה בדרכה לאושוויץ הייתה תוצאה של פעולת לוחמי התנגדות יהודים בלגים ב-19 באפריל 1943. הרכבת הייתה בדרכה ממחנה המעבר מַאלִין לאושוויץ. אחרי ההתקפה, בין 600 ל-700 יהודים קפצו מהקרונות, ומחציתם הצליחו להימלט.

מאות מעשי התנגדות מזוינת דומים מתועדים בהיסטוריה המקומית של קהילות יהודיות שנכחדו, או שעדיין מתפקדות, ביבשת אירופה הספוגה בדם. ומי יודע כמה מעשי גבורה מפוארים כאלה, גדולים וקטנים, אינם ידועים לנו כלל משום שכל המשתתפים והעדים היהודים נרצחו?

אבל להתנגדות יש גם צד נוסף, לא פחות חשוב מלקיחת נשק לידיים בניסיון להילחם מול מגדלי שמירה, שדות מוקשים, וגדרות מחושמלות נגד צבא אוייב חמוש עד השיניים.

בפַּרַפרזה של אחד הניצולים: החיה הנאצית רצתה לא רק את מותנו הפיזי. היא רצתה שהמוות שלנו ילווה בהשפלה, שנתפתל כמו תולעת באבק, מתחננים לרחמים ;לראות אותנו מעונים ומתים מדוכאים, מתאכזרים, זוחלים לרגלי הגזע האדון ומלקקים את מגפיו האַרְיים.

ליהודים חסרו הנשק לעמוד מול הנאצים. אבל הייתה להם תחושה חזקה של כבוד יהודי וכוח רצון יהודי. במילותיו של ההיסטוריון הבריטי המנוח, מרטין גילבֶּרט, הייתה להם "העליונות של סירוב לאפשר לגרמנים את משאלתם האחרונה להתפאר בפאניקה וייאוש... אפילו פסיביות הייתה צורה של התנגדות. למות בכבוד היה צורה של התנגדות. להתנגד לכוח המדכא של הרוע... לשרוד את העינויים, לחיות אחרי המָעֲנֶה, גם אלה היו מעשי התנגדות. עצם העדות לאירועים אלה הייתה, בסופו של דבר, תרומה לניצחון. עצם ההישרדות הייתה ניצחון של הרוח האנושית."

אסירים במאוטהאוזן, סוביבור ומחנות מוות אחרים ידעו שהם יכולים למעשה לנצח על ידי הישארות בחיים!

אבל היהודי לא רק נשאר בחיים, הוא גם גילה את כוחה של הרוח היהודית האמיתית בימים הקשים ביותר, בנסיבות המאתגרות ביותר. הוא ארגן פעילויות חינוכיות, תרבותיות ודתיות – כולן אסורות ונושאות עונש מוות – משום שהן הטמיעו אמונה בחיים וסיבה לצפות למחר. כל המעורבים נתנו ביטוי עילאי להתנגדות. כפי שאמר ההיסטוריון זָלִיג קַלמַנוביץ' בשנת 1944 זמן קצר לפני מותו, אלה שיקפו את "ניצחון הרוח הברור". היהודים הפגינו את סירובם להישבר, אפילו על ידי האכזריות הנוראית ביותר.

מאות בתי ספר יהודיים פעלו בתוך הגטאות ובמחנות הריכוז, שם למדו ילדים מקצועות דתיים וחילוניים. ילדים ידעו להסתיר את ספריהם מתחת למעילים או במכנסיים בדרך אל בית הספר וממנו, מודעים לסכנת הגילוי. הוקמו ספריות. בספרייה הבלתי חוקית בצָ'סטוֹחוֹבָה היו כמה אלפי כרכים ששירתו יותר מ-1,000 קוראים. בטֶרֶזין הייתה ספרייה של 60,000 כרכים. למרות הנסיבות המחרידות, יהודים מצאו כוח לקרוא.

הרב יצחק ניסנבאום מוורשה כינה את הרוח הזו "קידוש החיים".

פעילויות תרבותיות פרחו. בצורה מדהימה, אפילו במאוטהאוזן, מול קשיים בלתי אפשריים, בתנאים שבהם כל המאמץ, האנרגיה וכוח הרצון היו נחוצים להישרדות יום-יום, ואפילו שעה-שעה -- למרות הכל, נוצרה מוזיקה. במרץ 1944, רֶמִי גִיליס הלחין וביצע בפני אסירים את שיר התקווה -*Chant d'Espoir*. גְרֶצִיאַן גוּז'ינסקי הלחין *ריקוד מחנה ריכוז*, למנגינה הומוריסטית.

תקווה, שירה ואהבת חיים לא כבו. ככל הנראה, הם לעולם לא מתים, אפילו באחיזת המוות, מתבוססים בזוהמה, טובעים בדם. לא במאוטהאוזן, לא בוילנה, ולא בּבֶּרגֶן-בֶּלזֶן.

במחנה ברגן-בלזן – שזכה בכינוי הייחודי "מחנה האֵימה" – קיימו האסירים פעילויות תרבותיות, כולל קורסי שפה, קבוצות דיון, הרצאות, וטקסים דתיים.

הכל נשמע כל כך נורמלי, נכון? אבל כל זה התארגן למרות צפיפות מחרידה, רעב נורא, קור מקפיא, מחלת טיפוס משתוללת (שגבתה את חייה של אנה פרנק שבוע לפני שחרור המחנה), מגפת כינים, שלשול מתמיד ואנשים מתבוססים בצואתם.

כל זה התרחש למרות המוות שאפף את המחנה תוך שאנשים מתים כל דקה, למרות הפחד ממה שהשעה הבאה תביא. אסירי המחנה השקיעו את עצמם בקדחתנות ביעד של שמירה על החיים. רוחם לא נשברה. יהודים אלה לא הובלו אל מותם כמו עדר כבשים.

כמו כן, היתה גבורה עילאית בטיפול ובהגנה על הילדים הקטנים. חנה לוי-הַאֶס כותבת באופן מרגש על מאמצי האסירים להציל ולטפח את הילדים הכלואים בברגן-בלזן. הילדים בגילאי 3 עד 15 היו מורעבים, והגיבו בפראות לאימה ולכאוס סביבם. אך למרות התנאים הנוראיים, המבוגרים עשו כמיטב יכולתם להרגיע, לשים גבולות ואף להקנות להם חינוך.

בברגן-בלזן, בחודש אפריל 1945, מתו 18,355 בני אדם -- 611 ביום בממוצע, או 26 בכל שעה.

ובכל זאת -- נחזיק מעמד! נחיה לנצח! נשרוד את כל אויבינו!

מִיר לעבֶּן אֵיבִּיק (נחיה לנצח)
מילים: לייבּ רוזנטל; מוזיקה: מסורתית
www.youtube.com/watch?v=zZnvx3sRkOg
ביצוע: לואיזה ליין ו- *דִי יידישע קַפֶּלִיָה*

בטֶרֶזִינְשְטָט ילדים יצרו סקיצות, רישומים וציורים ששיקפו פחדים וחלומות, את האימה האורבת בכל פינה, את כמיהתם לאור, שמחה ושלום, וצמאונם לאהבה ולחיים. הם יצרו באופן לא חוקי, בהדרכתם של אמנים מומחים אסירים בגטו. שימור הציורים הללו, יומני הילדים ושירתם היווה התנגדות מתריסה ומסוכנת.

חלק מרישומי הילדים הוברחו מהמחנה ונמסרו לאנשי הצלב האדום לפני ביקורם המיועד. כאשר הם הגיעו למחנה, שנוקה וקושט בקפידה על ידי הנאצים לכבוד האירוע, ביקש אחד המבקרים לראות מקום שראה באחת מעבודות הילדים. בכך הוא הסגיר, מבלי משים, את הפעילות הבלתי חוקית המתמשכת.

תוך מספר ימים, עצרו הגרמנים כמה מהאמנים, ועינו אותם באכזריות כדי שיסגירו את מקומות המסתור של עבודות הילדים ואת שמות כל המעורבים. הברברים כרתו לחלק מהציירים את האצבעות בזו אחר זו, אך איש לא הסגיר אף מבוגר או ילד. הגרמנים שילחו לאושוויץ את האמנים שהכירו, אך עבודת הילדים חודשה.

הַנס פרַנק, המושל הכללי של פולין הכבושה, קבע כי העונש על הברחה הוא מוות. למרות הסכנה המתמדת, הברחת מזון לגטאות הרעבים הייתה הכרח. בלטו בין המבריחים ילדי הגטאות.

עמנואל רינגלבלום תיאר את הברחת המזון בוורשה, כיצד כמעט מדי יום ראו מבריחים נורים, במיוחד באזור בו שמר שוטר שכונה פרנקנשטיין. הוא נראה והתנהג כמו מפלצת -- חיה צמאת-דם שהורגת מבריח אחד או שניים בכל יום, ופשוט לא יכולה לאכול את ארוחת הבוקר לפני שהיא שופכת דם יהודי.

אך לדברי רינגלבלום, המבריחים הרבים לא נרתעו. מבריח אחד אמר לחבר שהוא ימשיך להבריח כדי להימנע מרעב, שכן עדיף למות מהר מכדור מאשר לאט ברעב.

לא רק ההברחה נאסרה, כך גם כל דבר המעודד גירוי אינטלקטואלי. שכן גם זה יכול להאריך חיים, להציע תקווה, נחמה ותחושת שייכות. אף על פי כן, ערכו שיעורים לילדים. חגגו חגים. תיאטראות המשיכו להציג עד הסוף. היו קורסים בחריטה, שעונים, רישום אדריכלי ועוד, הרצאות, תוכניות דרמטיות וחוגי קריאה. מאמרים רציניים הודפסו בסתר ונידונו. היו תחרויות ואפילו שירים של ילדים קטנים על טובו של האדם.

בתוך כל הסבל והזוהמה, האינטלקט האנושי של היהודים הצליח לתפקד. רינגלבלום מצהיר בניצחון, בקושי חודש לפני תחילת ההרס הסופי של הגטו, "לא איבדנו את המאפיינים האנושיים שלנו. מוחותינו עסוקים כפי שהיו לפני המלחמה."

אנו עומדים נדהמים. כאשר לא הייתה התנגדות מזוינת משמעותית לאכזריות הנאצית זה היה מפני שלא יכלה להיות. היהודים היו כמו זבוב הנלחם בפיל. ובכל זאת הם הכריזו בגטאות ובמחנות הריכוז:

און זאל וי ווייט, נוֹך זַיין דִי צייט

פון לִיבֶּה און פון שוֹלֶם, דוֹך קומֶן וֶעט,

צַי פְרַיי צַי שְׁפֶּט, דִי צַייט – עֶס אִיז קֵיין חוֹלֶם!

נראה רחוק אך לעיני הכל
יבוא וודאי זמן אחווה ושלום
אם לאט או במהירות הקול
יבוא גם יבוא – ואין זה חלום!

העולם יתעורר אחרי לילה ארוך
לְשִׁמחַת גן העדן, בּעֵדֶן וָרוֹך
קול מכריז ייִשָׁמַע: סוף סכסוך ושנאה!
שירוּ חיים, אהבה, שלום ושמחה!

השיר החדש (אוּן זאָל וִי וועֶיט)

מילים: אַבְּרהם רייזען. עברית: איתן בירנבאום

היסטוריון השואה יהודה בּאוּאֶר כתב: "בהתחשב בנסיבות, מה שמפתיע הוא לא כמה מעטה ההתנגדות הייתה, אלא כמה כן היתה."

זה מדהים להבין, בהבזק פתאומי של הכרה --
- שלמרות הגז שחנק אותם, למרות האש שאכלה אותם,
- למרות גשם וקור מקפיא שהפכו אותם לעמודי קרח,
- למרות שגולגולותיהם שימשו כמשקולות וקישוטים,
- למרות שגופם עונה בניסויים רפואיים –

לא השפלה ולא עינויים,
לא צמא ולא רעב,
לא כינים ולא מחלות,
לא צעדות מוות ולא רכבות מוות,
לא כל הכאב והייסורים –
יכלו להרוס את רצון העם היהודי לחיות ולפעול על במת ההיסטוריה.

למרות הכל, אנחנו פה – *מִיר זַיינֶן דאָ* – חזרה מן המתים! קמנו מן הקבר! לא יאומן אך אנחנו כאן – ונמשיך לצעוד קדימה אל עתיד מפואר.

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים: הירש גליק, תרגום: אברהם שלונסקי, לחן: דמיטרי פוקראס ,דניאל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

ראו בנספחים קטעי סיום מומלצים

מחנה האימה: בֶּרְגֶן-בֶּלְזֶן

למרות שתוכנן במקור להוות רק מחנה מעבר, מחנה ריכוז זה הפך לאחד הגרועים מכולם

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

"ריח של יער, קיץ, חופש... יש שם עצי אורן, דקים ודוממים. יש מקום קטן וחשוך, בטוח ונעים בין השיחים הקטנים עם מצע טחב רך ומחטי אורן. וזה כל כך שקט שם, כל כך שקט..."

כך כתבה רֶנַטָה לַקוּר ביומנה על שהותה בברגן-בלזן. זה נשמע כמו מקום אידילי, נכון? אלא שהתיאור עוסק בצד השני, כשהיא בוהה מעבר לגדר התיל, ובדמיונה חווה את עצי האורן הדקים והטחב הרך, את השקט והנוחות המבורכים. זה היה כל כך קרוב, אך כל כך רחוק, רחוק שנות אור...

השוו את חלום המשאלה של רנטה למציאות הקשה. היא כותבת, "פָּאול היקר שלי היה שם, לא מסוגל לזוז, מכוסה בצואה שלו ושל אחרים, מטונף לגמרי, לא רחוץ, מלא כינים, אוחז חזק לֶפֶת שלא הצליח להרים לפיו מחוסר כוח." ושוב, "היה חם נורא... בערבים ובלילה הצריף הוא תנור. מאה ושמונים איש, תא שירותים אחד בלי דלת... כביסה, בגדים ופריטים אחרים תלויים בחלל הצר בין מיטות של שלוש-קומות ומהתקרה. אבק, לכלוך, חום וצחנה."

רק בחלום אפשר היה להריח עצי אורן כשריח חריף של זיעה וצואה ממלא את החלל. רק בחלום אפשר היה לדמיין מקום בטוח ונעים, חבוי בין שיחים על טחב רך, כשחולקים חדר ושירותים ללא דלת עם 180 איש. רק בחלום -- כי אור יום הביא רק מחסור; הלילה לא הביא נחמה; החושך לא הביא מנוחה.

לבדי בלילה
איתי רק אפלה
בצלמוות אחושה
רק דממה חלולה

אמשיך – דרכי ארוכה
לילה קודר -- לא יִשְׁמָע
אך לאן? תוהים צעדי
תשובה אֵין לאוזני

לבדי בלילה
איתי רק אפלה
בייאוש ובודד אמשיך אם ניתן
אך לאן, דרכים דוממות -- לאן?

דִי נַאכְט – בלילה

מילים: אהרון דומניץ, לחן: מיכאל גלבארט, עברית: איתן בירנבאום

https://tinyurl.com/4hr4fmh6

ביצוע: ג'ון טאבור

אופציה נוספת: *Sounds of Silence* -- Simon & Garfunkel

ברגן-בלזן נועד במקור להיות מקום מועדף שבו ייעצרו רק יהודים ברי-מזל. כך התגלגלו הדברים:

היו אלפי גרמנים במדינות שונות, כולל בפלסטינה, שהנאצים רצו להחזיר לגרמניה כדי לשרת את המולדת תחת דגל היטלר. הנאצים היו מוכנים להחליף יהודים תמורתם. ברגן-בלזן הוקם כ"מחנה מעצר" עבור אותם יהודים שהיו להם אשרות, אישורי כניסה או מסמכי אזרחות של מדינות זרות. הם נועדו לשמש לחילופים.

הוראותיו של שר החוץ יוֹאַכִּים פוֹן רִיבֶּנטרוֹפּ היו מפורשות: יש לעשות הכל "כדי להשיג את חזרתם של אזרחים גרמנים עצורים למולדתם, בתמורה לאזרחי מדינות אויב הנמצאים בידינו. למטרה זו, עומדים לרשותנו לא רק אנגלים ואמריקאים, אלא גם אזרחים הולנדים, בלגים, צרפתים, נורווגים וסובייטים בני הגזע היהודי... לפיכך, משרד החוץ מבקש כי כ-30,000 יהודים בני הלאומים הנזכרים לעיל, הנראים מתאימים לחילופין, יועמדו לרשותנו למטרה זו... במקרה שמשא ומתן על החליפין לא יסתייע, גירושם של יהודים אלה יוכל להתבצע מאוחר יותר".

ההצעה ממשרד החוץ תאמה את כוונותיו של הִימְלֶר, ראש הס"ס, שהוציא את הפקודה הבאה לפקודיו בס"ס ובגסטפו:

"יהודים שעדיין נמצאים בצרפת, וכל היהודים ההונגרים והרומנים שיש להם קרובי משפחה בעלי השפעה באמריקה, חייבים להיות מרוכזים במחנה מיוחד. עליהם לעבוד שם, אך בתנאים כאלה שיישארו בריאים וחיים. יהודים מסוג זה הם בני ערובה יקרי-ערך עבורנו".

כך נוצר מחנה ברגן-בלזן. הוא הוקם באביב 1943 כמחנה מיוחד לאסירים יהודים שיזכו לטיפול בכפפות של משי. הם לא ייאלצו לעבוד במפעלי נשק, ויהיו להם רק סיפורים מזהירים לספר בחו"ל על יחס טוב, כאשר יוחלפו באזרחים גרמנים. זה נשמע אידיאלי – ונראה היה שהתמזל מזלם ושפר גורלם של היהודים המחזיקים במסמכים של ארצות אחרות.

אבל באותו אביב 1943, גרמניה כבר סבלה ממחסור כרוני בכוח אדם, במיוחד בתעשיית החימוש. המטרה העליונה של מדיניות הגזע הגרמנית -- הגנה על הדם הטהור של הגזע הארי העליון וחיסול הגזע היהודי הנחות והמזוהם -- לא השתנתה. ובנסיבות אלה, קובעי המדיניות הנאצים החליטו לנצל את כוח העבודה היהודי עד קצה גבול היכולת לפני השמדתו הסופית.

מנהלי מחנות הריכוז, אשר במקור היו אחראים על חיסולו המוחלט של הגזע היהודי, ראו כעת כמשימה חשובה שילוב של שתי המטרות, כולל גיוס כוח עבודה עבור תעשיית הנשק הגרמנית. שלא תהיה אי הבנה: הכוונה לא הייתה לחוס על היהודים על תרומתם, או אפילו להתייחס אליהם טוב יותר כדי להפיק מהם יותר עבודה – אלא רק להעביד אותם בפרך עד מוות. אלה שלא יכלו להמשיך לעבוד כנדרש נועדו לחיסול.

כל עוד נותרה אפשרות החילופים על הפרק, אסירי ברגן-בלזן ניצלו מרוב האכזריות שאפיינה את מחנות הריכוז. ברגן-בלזן הייתה בקטגוריה בפני עצמה.

אך למעשה, אסירים מעטים מאוד הוחלפו: 222 יהודים שוחררו ביוני 1944, בתמורה לטֶמפלֶרים גרמנים מארץ ישראל; 1,683 אסירים חצו את הגבול לשוויץ בין אוגוסט לדצמבר 1944; ו-136 איש הגיעו לשוויץ בסוף ינואר 1945. סך הכל כ-2,100 יהודים ניצלו הודות לחילופים.

למרבה הצער, ככל שההזדמנויות לחילוף פחתו, אנשי הס"ס פיצו באכזריות פי מאה על התנהגותם המאופקת יחסית, האנושית כמעט, לפני כן.

באוקטובר 1943, 1,700 אסירים יהודים ממוצא פולני במחנה ברגן-בלזן נצטוו להתכונן למשלוח, כביכול בדרכם לחופש. כשהרכבת הגיעה למחנה אושוויץ-בירקנאו, הבינו האסירים לפתע כי רימו אותם. כיהודים פולנים, הם ידעו את משמעות המונח אושוויץ. אחת הנשים חטפה אקדח מאיש ס"ס, ירתה בו למוות ופצעה אחר קשה. נשים אחרות תקפו את אנשי הס"ס בידיים חשופות. הגרמנים הזמינו תגבורת כדי להתמודד עם

המשלוח המרדני. חלק מהאסירים נורו או נהרגו מרימונים, והשאר נשלחו אל מותם בתאי הגזים של המחנה. כל 1,700 חברי המשלוח הזה -- ללא יוצא מן הכלל -- נרצחו. אך מרידתם חסר הסיכוי לא היה לשווא. הוא המחיש את גדולת הרוח היהודית, את הרצון העיקש והגאה לחיות.

ביום ובליל, כי אין אופק אחרת

נחשל חיבורים של זו השרשרת

לחבר בין מישור למרומי ההר

כפי שכאב היום יחבר בהדר

בין זוהר עבר לנפלאות המחר

אונדזער הימן (ההמנון שלנו) מִיר שְׁמִידְן, מילים: שמואל וולמן, עברית: איתן בירנבאום.

גרסאות אחרות לשיר, לתרגום, ועם לחן: https://www.zemereshet.co.il/m/song.asp?id=1249

האסירים בברגן-בלזן חיו קרועים בין התקווה לשחרור לייאוש, בתנאים שהלכו והחמירו. ככל שהתקוות לחילופים דעכו, ברגן-בלזן הפך למחנה ריכוז במלוא מובן המילה. ומכיוון שבתחילה נועד להיות פרויקט קצר-טווח ובעל היקף מוגבל, הוא לא היה מצויד כלל לשהייה ממושכת. בהיעדר מתקנים מתאימים לאספקה של מים, מזון וציוד רפואי, התנאים התבררו בסופו של דבר כגרועים אף יותר מאשר במחנה ריכוז "רגיל".

בשיאו, ברגן-בלזן כלא 60,000 אסירים בו-זמנית. הוא חולק למספר תת-מחנות שאסיריהם טופלו בדרגות שונות של אכזריות. ביניהם היה "מחנה הכלא" ששיכן חולים ואלו שאינם כשירים לעבודה, אשר עדיין נאלצו לעבוד עבודות פרך עד לתשישות מוחלטת.

במחנה הכלא שררו תנאים נואשים החל מאביב 1944. זו הייתה תוצאה של החלטת הפיקוד העליון של הס"ס להעביר אסירים חולים ותשושים לחלוטין ממחנות ריכוז אחרים לברגן-בלזן. בציניות, הס"ס כינו זאת "פרויקט בילוי". המשלוח הראשון למחנה הכלא לבילוי הזה הכיל 1,000 אסירים -- כולם נגועים בשחפת, בלי אף רופא. כאשר שוחרר המחנה 10 חודשים לאחר מכן, רק 57 מתוך ה- 1,000 נותרו בחיים.

הס"ס מינה את קַרְל רוֹטֶה לשמש כ"אח בכיר" במחנה. במקום לעזור, הוא הפגין אכזריות ברברית. הוא רצח באופן אישי כמה מאות אנשים באמצעות זריקות פֶנוֹל. בספטמבר 1944, ארגנו האסירים משפט בינם לבין עצמם וגזרו על רוטה עונש מוות. זמן קצר לאחר מכן, רוטה הוצא להורג בלינץ'.

למרות ההבנה הראשונית שאסירים בברגן-בלזן יהיו משוחררים מעבודה, שנה לאחר הקמת המחנה, רובם כבר נאלצו לעבוד. קבוצות של "קומנדו עבודה" הועסקו בחפירות, בעבודות ביוב או בפינוי יערות.

שוב ושוב, טרנספורטים העבירו אסירים מהמחנה לתעשיות חימוש לעבודות כפייה.

קבוצת קומנדו העבודה הגדולה ביותר הייתה "קומנדו הנעליים". נעליים משומשות הובלו לברגן-בלזן מכל רחבי הרייך. היה צורך לפתוח אותן, ולגזור מהן את פיסות העור השמישות. העבודה הייתה מלוכלכת ומסובכת, והאכזריות של מפקחי הס"ס הפכה אותה לעינוי של ממש.

אישה מותשת אחת נמנמה בעבודתה לרגע. כעונש, לאחר תשע שעות של עבודת פרך, כל הקבוצה שלה נאלצה לעמוד צמוד לגדר בשמש קופחת, ללא אוכל או מים, במשך שעות, עד שהוצעדו שוב למשמרת עבודה נוספת.

משהו הפריע לשומר הגרמני, אז הוא פקד על שורת גברים לעמוד בחום של יום קיץ כפופי-מותניים, ידיים נוגעות בקרקע, במשך יותר משעה. העונש על תזוזה: מכות אכזריות.

אֶלזֶה פְרֵייְרמוּת' כותבת, "כשהגעתי למטבח, ראיתי איש ס"ס מכה אישה בקת הרובה שלו עד שלא זזה עוד. דם נשפך מפיה. זו הייתה תמונה נוראית שלעולם לא אשכח. ביום אחר, ראיתי איש ס"ס יורה בילדה קטנה, שנדחקה לייאוש מרעב, על גניבת לפת. הילדה נפלה, מדממת. האם באה ולקחה את הילדה לבלוק שלה, שם מתה. האם צעקה, 'אלוהים יקר, אם אתה כל יכול, עזור לנו ואל תאפשר לדברים האלה לקרות!'"

אלי, אלי. למה עזבתני?

מילים ולחן: יעקב סנדלר, מסורתי

www.youtube.com/watch?v=rE95WpTS3WI

ביצוע: אלי הניג

עד מהרה, מסדרי הנוכחות שנערכו במחנות ההשמדה הפכו לתופעה קבועה בברגן-בלזן, פעמיים ביום. הם התקיימו לפני ואחרי העבודה ויכלו להימשך שעות, אפילו בקרח ובשלג -- עד שכל אדם, או גופה, נמצאו. יום אחד, הגרמנים הכריחו את כולם להתייצב למסדר בכיכר המרכזית במשך שמונה שעות בגשם ובבוץ.

המסדרים היו עונש שרירותי לחלוטין, שכן הבריחה הייתה כמעט בלתי אפשרית. הסביבה הייתה עוינת. המחנה נשמר היטב על ידי מגדלי שמירה רבים. הוא היה מוקף בלא פחות מ-10 שורות של גדר תיל חשמלי. ברור שהמסדרים היו מיותרים ושימשו אך ורק כשיטת עינויים.

עונשים שרירותיים אחרים לא חסרו -- כולל מניעת מזון מהאסירים המורעבים למשך יום שלם או יותר.

מאמצע 1944, רעב ומחלות שלטו בחיי האסירים. תנאי ההיגיינה היו בלתי-נסבלים. הייתה צפיפות נוראית והעדר כמעט מוחלט של טיפול רפואי. מחלות התפשטו במהירות ללא שליטה, וגבו עוד ועוד קורבנות. בין אלה שמתו מטיפוס בברגן-בלזן היו אַנה פרנק ואחותה הגדולה, מַרגוֹט, שבועות ספורים לפני השחרור.

יום אחד בתקופה זו, מחצית מהאסירים התפתלו בייסורים מהתכווציות קיבה קשות כתוצאה מאכילת אותו תרד רקוב במשך יומיים. הגרמנים זעמו על כך שהאסירים לא יכלו לעבוד, ולכן למרות מזג האוויר של נובמבר, כעונש, הם אסרו על הגברים ללבוש מעילים.

מיומנה של רנטה לקור: "במשך ימים רצופים, ילדה קטנה ישבה ליד מיטת אמה. היא הייתה מלוכלכת להחריד, בגדיה קרועים, שערה נגוע בכינים, עיניה דביקות מביצי כינים, רגליה נפוחות מבצקת. אבל שם היא ישבה, מאלצת את החולה הסופנית לאכול פיסות זמש פושרות עד שבמבט חומד אך אשם, בלעה מהפירורים בעצמה. השמיכה האפורה על האם זחלה כינים. הילדה בכתה. היא קמה ואמרה, 'אמא, אני הולכת למצוא לך מרק'. האם לא ענתה. כשהילדה חזרה, האם כבר מתה. במשך זמן רב, הקטנה ישבה על המיטה ללא תנועה. לבסוף, הם פרשו את השמיכה על הגופה. כשהיא עדיין אוחזת בקערת המרק האדומה בידה, היא עזבה. עכשיו היא הייתה לגמרי לבד."

עופות נמים בין ענפים
תמשיך לישון תינוק יקר
ליד הערסל – נומה-נים
כבר שרה לך אדם זר

הערסל עמד לו כאן
הו -- תקופה מאושרת
ואימך – אבוי, לאן
יותר אינה חוזרת

ראיתי את אביך רץ
תחת מטר אבנים
צעקתו כה נוראה
שעפו הציפורים

אופציה לקריאה: *Dremlen Feigl oif di Zweign*

מילים: לאה רודניצקה (רודניקי), עברית: איתן בירנבאום

www.jewishfolksongs.com/en/dremlen-feygl

אופציה לשיר: *Dremlen* לחן -- לייב יימפולסקי

www.youtube.com/watch?v=2i5EDlUEIFU

Mir Kumen On Yiddish Choir

חנה לוי-הַאס כותבת ביומנה: "המאבק על הלחם, מאבק עז על הפירור הקטן ביותר, הפחד לאבד אותו או שייגנב על ידי גנבים או על ידי הגרמנים אשר מעת לעת משתעשעים במניעת מנת המזון הבסיסית שלנו לכמה ימים -- מאבק זה על הלחם הפך כעת לבעיה המרכזית ולוחצת ביותר עבור כל פרט ולכלל האסירים. מנת המזון הולכת וקטנה משבוע לשבוע. כיום מנת הלחם היומית היא רק 3.5 ס"מ, ונמדדת בסרט מדידה (האם תאמינו?). מעריכים את החתיכה הקטנה הזו כמו זהב."

למרות הרעב, הקור המקפיא והפחד, האסירים מנסים לקיים פעילויות תרבות, להשתמש באמצעים הדלים העומדים לרשותם כדי להוסיף ניצוץ לחגים, ולשמור על אמונה דתית. הרצון לשרוד, והמאמץ להגן על כבודו וזהותו של האדם ניכרים ביומנים, רישומים, הרצאות, ושירים מהמחנה.

• בחור מלומד בשם רוֹזֶנְפֶּרְל נואם לרגל נר שמיני של חג על "יהדות והלניזם על רקע חג החנוכה".

• 84 אסירים דתיים מנסים את הבלתי אפשרי -- לארגן מטבח כשר בחלק נפרד של חדר שירותים.

• שישה קורסי שפה מתקיימים בו-זמנית.

• מספר מפגשי דיון מאורגנים, בהשתתפות אסירים רבים.

• בערבים, זַמֶצְ'קאוֹסְקִי קורא את ספר איוב.

• חנה לוי-האס מספרת על גורל הילדים בגטו ורשה.

• נשים מברכות על נורות חשמל או מכינות נרות שבת מקליפות תפוחי אדמה חלולות ממולאות מרגרינה.

וגם טיפלו בילדים. לוי-האס כותבת: "בצריף שלנו גרים 110 ילדים בגילאים שונים, החל מפעוטות בני 3 ועד בנים ובנות בני 15. הילדים פרועים, ללא עכבות – ומורעבים. הם מגיבים קשה ביותר לכאוס הנורא בחייהם. חוסר אמון, פחד והרגלים רעים מתפשטים במהירות בקרב הילדים ואוחזים בהם. ובכל זאת אנו מנסים לשלוט בהם וללמד אותם בלי ספרים, בלי נייר, בלי עפרונות, כמיטב יכולתנו."

ילדים ניסו להשיג לעצמם נייר ועיפרון. חלקם אף מכרו את מנות הלחם שלהם, נכנסו לעסקאות אחרות, או פשוט גנבו, לפעמים זה מזה.

למרות התנאים הנוראיים של צפיפות, מחלות ורעב, למרות המוות המרחף ועשרות המתים מדי שעה, המחנה התמסר בקדחתנות לאתגר ההישרדות. רוחו לא נשברה.

עם הקריאה לחיים
גם היינו נכונים
בימים העליזים --
וכל מי שנכחו
כמו באוויר התהלכו
בצאתנו לדרכים

לאחת-שתיים-שלוש
ואחת-שתיים-שלוש
לעבודה - לחיים

צעדים מהדהדים
בקרקע כמו עדים
כשלאן ולמה הם יודעים

לאחת, שתיים, שלוש. מילים: לייב רוזנטל (אחרי האנס אייסלר). לחן מסורתי. עברית: איתן בירנבאום.

www.youtube.com/watch?v=eMNq_NigT74

ביצוע: הֶנרי סַפוֹצניק

פלישת בעלות הברית לנורמנדי וניצחונות בעלות הברית בחזיתות המערב והמזרח העידו שסוף המלחמה מתקרב. אך גם אז, הסבל היהודי לא הסתיים. להיפך. בכל מחנה ריכוז והשמדה, הגרמנים ועוזריהם היו עסוקים בניסיון לכסות על מעשיהם הנבזיים.

למרות שהסלקציות פסקו, ותאי גזים ומשרפות פורקו, הופעלה מדיניות פינוי שהביאה סבל עצום לאסירים האומללים והרגה רבים מהם. מאות אלפי אנשים נאלצו לנוע, חצו את גרמניה בתנאים נוראיים, במדיניות מכוונת של הוצאות להורג -- הרצח ההמוני הנאצי הגדול האחרון לאחר רצח העם בתאי הגזים.

כאשר צבאות בעלות הברית התקרבו לברגן-בלזן, החליטו אנשי הס"ס להעביר את כל האסירים לחלק הפנימי של הרייך. במשך שבועות אסירים נאלצו לנוע, ברגל, ברכבות עם קרונות פתוחים, בחורף קפוא, ללא בגדים חמים, במדי אסירים דקים כנייר, ללא נעליים מתאימות, ללא אוכל, ללא שירותים. עשרות אלפים נעזבו מתים-חיים ללא תנועה בים של צואה, קפאו למוות, מתו מרעב, או התמוטטו ונורו על ידי הס"ס.

אלפים נוספים שנותרו בברגן-בלזן, שכבר היו במצב מוחלש, הופקרו לעינויים בלתי נסבלים. היו להם רק מים מזוהמים, ללא אוכל, וסבלו משלשול כרוני, סוגים שונים של קדחת, כינים, שחפת וטיפוס, והתבוססו בצואה שלהם עקב תשישות מוחלטת.

התנאים הפכו לבלתי נסבלים עוד יותר עקב משלוחים של אלפי אסירים ממחנות אחרים לברגן-בלזן. בחוסר הגיון מוחלט, בעוד שנעשו ניסיונות להעביר אסירים מברגן-בלזן למקומות אחרים, המוני בני אדם הובאו מאותם מקומות ממש לברגן-בלזן. דבר זה הגביר משמעותית את סבלם של היהודים ממש עד הסוף.

ב-2 בדצמבר 1944, נותרו 15,257 אסירים בברגן-בלזן, והמחנה היה צפוף. ב-15 באפריל 1945, היו למעלה מ-60,000 שלדי-אדם באותם צריפים, שרבים מהם שרדו "יישוב מחדש" במהלך החודש הקודם.

המחסור במים בברגן-בלזן היה כה חמור עד שאסירים מתו מצמא. רשויות המחנה נמנעו במכוון מלהקל על המצב ולא עשו שום ניסיון לנצל את עתודות המזון, הביגוד והאספקה הרפואית שאוחסנו בבסיס צבאי סמוך.

במרץ 1945, 18,168 בני אדם מתו בברגן-בלזן, 605 ביום -- 25 בכל שעה. כל 2.5 דקות מת אדם. הם לא נורו ברחמים. הם מתו בייסורים. לעתים קרובות אדם אהוב עמד לידם, חסר אונים.

באפריל 1945, 18,355 בני אדם מתו, 611 ביום -- 26 בכל שעה, וזאת למרות שחרור המחנה על ידי הצבא הבריטי ב-15 באפריל 1945.

עם השחרור, אסירים רבים היו במצב כה נואש עד שכבר לא ניתן היה להציל אותם. אלפים מתו בעוד אנשי הבריגדה היהודית והצבא הבריטי מביטים בהם חסרי-ישע.

בכניסה למחנה, יחידות מתקדמות של הצבא הבריטי נתקלו במחזה בלתי ייאמן: אלפי גופות פזורות בכל מקום, גפיים שלובות זו בזו, בערמות. בצריפים, החיים והמתים שוכבים מחובקים, כמעט בלתי ניתנים להבחנה זה מזה.

ובעוד יחידות הצבא הבריטי עשו מאמצים לעצור את ספירלת המוות הגוברת בשעת החופש, שלוש רכבות של אסירים מברגן-בלזן -- כל אחת עם למעלה מ-2,000 איש -- נעו ללא מטרה דרך השטחים הכפריים של גרמניה. הן היו רכבות רפאים במסע אימה. לא היה להם יעד, ורק מטרה אחת: להאריך את סבלם של היהודים האומללים ברכבות הללו ולדחות את שעת שחרורם.

רכבת אחת כזו הגיעה לטֶרֶזינשטט. השנייה ננטשה על ידי השומרים הגרמנים הנמלטים ליד מַגְדֶבוּרג, שם חיילים אמריקאים השתלטו על הרכבת. ברכבת השלישית, שנפלה לבסוף לידי הרוסים ב-23 באפריל, ליד הכפר טְרוֹבִּיץ, קרוב ל-600 מתוך 2,000 האסירים נספו בייסורים. בין הניצולים, באורח פלא, הייתה תינוקת בת שלוש בשם אלישבע. (היא אומצה על ידי דודה ודודתה והובאה לישראל, ומאוחר יותר נישאה לאחי מיכאל בירנבאום, ונולדו להם שלושה ילדים נפלאים וחמישה נכדים.)

מחנה המעצר ברגן-בלזן, שהיה אמור להציע תנאים נוחים לאסירים הממתינים לחילופין, זיכה את עצמו בתואר היוקרתי: "מחנה האימה." אסירים מנוסים ממחנות רבים העידו שמבין כולם, ברגן-בלזן היה הגרוע ביותר. זה היה המקום שבו המוני אנשים מתו לאט ובייסורים.

בעלות הברית היו חסרות אונים במאבק במחלות ובשיעור התמותה הנורא במחנה. לבסוף, הם החליטו על לאמצעי נואש: האסירים פונו לבתי חולים סמוכים והמחנה כולו הוצת באש. אין מקום שבו אש בוערת טוב יותר מאשר בגיהינום. ואכן, השריפות כילו את הגיהינום של ברגן-בלזן תוך זמן קצר, והוא נשרף עד היסוד.

כיום נותרו רק תלים מסומנים במספרים: 1,300 -- 1,500 -- 1,100 -- 1,800 – מספר הגופות שנקברו תחתיהם, לאחר שסבלו עינויים שלא ברא השטן. רק התלים, אובליסק עם שמות הארצות מהן הגיעו האסירים, ואנדרטה צנועה למתים היהודים במחנה האימה.

אבל נותר גם משהו אחר: הבזק פתאומי של הכרה ששום השפלה ושום עינויים, שום צמא ושום רעב, שום כינים ושום מחלה, לא צעדות מוות ורכבות מוות, לא כאב, ייסורים ומחנות אימה – לא יהרסו את רצון העם היהודי לחיות ולפעול על במת ההיסטוריה. למרות הכל, העם היהודי כאן, וצועד קדימה אל עתיד מפואר.

אַל נָא תֹּאמַר: הִנֵּה דַּרְכִּי הָאַחֲרוֹנָה, אֶת אוֹר הַיּוֹם הִסְתִּירוּ שְׁמֵי הָעֲנָנָה.

זֶה יוֹם נְכְסַפְנוּ לוֹ עוֹד יַעַל וְיָבוֹא, וּמִצְעָדֵנוּ עוֹד יַרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹּה!

מֵאֶרֶץ הַתָּמָר עַד יַרְכְּתֵי כְּפוֹרִים, אֲנַחְנוּ פֹּה בְּמַכְאוֹבוֹת וְיִסּוּרִים

וּבַאֲשֶׁר טִפַּת דָּמֵנוּ שָׁם נִגְרָה, הֲלֹא יָנוּב עוֹד עֹז רוּחֵנוּ בִּגְבוּרָה.

עַמּוּד הַשַּׁחַר עַל יוֹמֵנוּ אוֹר יָהֵל. עִם הַצוֹרֵר יַחֲלֹף תְּמוֹלֵנוּ כְּמוֹ צֵל.

אַךְ אִם חֲלִילָה יְאַחֵר לָבוֹא הָאוֹר, כְּמוֹ סִיסְמָה יְהֵא הַשִּׁיר מִדּוֹר לְדוֹר.

בִּכְתַב הַדָּם וְהָעוֹפֶרֶת הוּא נִכְתַּב; הוּא לֹא שִׁירַת צִפּוֹר הַדְּרוֹר וְהַמֶּרְחָב,

כִּי בֵּין קִירוֹת נוֹפְלִים שָׁרוּהוּ כָּל הָעָם, יַחְדָּיו שָׁרוּהוּ וְנַאֲגַנִים בְּיִדָם.

עַל כֵּן אַל נָא תֹּאמַר: דַּרְכִּי הָאַחֲרוֹנָה, אֶת אוֹר הַיּוֹם הִסְתִּירוּ שְׁמֵי הָעֲנָנָה.

זֶה יוֹם נָכְסַפְנוּ לוֹ עוֹד יַעַל וְיָבוֹא, וּמִצְעָדֵנוּ עוֹד יַרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹּה!

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים ולחן: הירש גליק. עברית: אברהם שלונסקי. לחן: דמיטרי פוקראס, דניאל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡✡✡✡✡✡

ראו בנספחים את קטעי הסיום המומלצים

טֶרֶזִין: גטו לדוגמה

על הונאה ואכזריות נאצית, וגבורת היהודים

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

דבר נורא אחד אודות טֶרֶזִינְשְטַט היה שיהודים רבים שילמו סכומים גדולים, שיחדו סוכני גסטפו, והיו מוכנים להעביר את כל רכושם לרייך השלישי תמורת הזכות להישלח לשם ולא למקום אחר. היא נודעה כמקום מבטחים, כמקום מְשַמר-חיים, כ"גטו לדוגמה" ו"העיר שהפיהרר נתן ליהודים."

אך, "גטו לדוגמה" זה -- מתנתו של הפיהרר -- היה למעשה "משפך עם חור אחד בלבד", תחנת מעבר לאושוויץ. זו הייתה הדרך לגיהינום – כביכול לברי-מזל.

נשלחו לכאן "מישלינגה" (נושאי דם יהודי), שנחשבו מזהמים בתחפושת. וגם כאלה שנישאו ליהודים. חלקם נישאו או נולדו למשפחות גרמניות רמי-דרג, וגירושם היה צריך להתבצע בשלבים כדי לרכך את ההשלכות.

נשלחו לכאן מחזיקי צלב הברזל שנלחמו למען ה- *היימאט* (המולדת הגרמנית), שתרומתם הפטריוטית והקרבתם למען המדינה הייתה ידועה ברבים.

נשלחו לכאן גם אינטלקטואלים, אקדמאים ואמנים בולטים, שגורלם עשוי היה למשוך תשומת לב עולמית.

ועמם הגיעו עשרות אלפים נוספים, בעיקר יהודים צ'כים, גרמנים ואוסטרים.

זו הייתה תחבולה שטנית:

–מסך עשן שנועד במקור לאלמנט הרגיש יותר באוכלוסייה הגרמנית -- כל עוד רגישותו נמשכה;

–מקום ראווה שהוקפא לכבוד ביקורים מתוקשרים של הצלב האדום, שנציגיו הגבילו את מבטם בהתאם להוראות הנאצים, בלי לפזול אפילו מעט ימינה או שמאלה;

– כיסוי עבור יהודים שהיו מוכנים ליפול קורבן בתמימותם.

טרזינשטט הייתה תרומתו הגדולה של ריינהַרד הַייְדְריך להשגת מטרתו הנעלה ביותר של הנאציזם -- הפיכת אירופה ל- *יוּדֶנְרֵיין* (נקייה מיהודים). כ- 56 קילומטרים מפראג, בנוף כפרי אידילי של צ'כיה, ראש הס"ס היידריך נתקל במקרה בעיירת מבצר רומנטית זו וזיהה מיד את הפוטנציאל שלה. איש לא היה חולם שעיירה בעלת ניחוח ימי-בינייימי, בסביבה כה שלווה, בין כרי דשא רכים וגבעות נמוכות ומשופעות, תוכל להפוך בן לילה לנקודת מעבר לנצח. מה ששימח את היידריך היה שהעיירה עצמה הייתה קודרת למדי, עם מצוקים גבוהים, חפירים עמוקים וצריפים ענקיים, ומעל הכל -- שהיא הייתה לגמרי מוקפת חומות מבצר עצומות המכוסות-טחב.

עד מהרה פונתה בשקט האוכלוסייה הצ'כית של טֶרזין -- כפי שנקראה העיר המקומית -- כל 7,000 תושביה. היידריך הכריז בפומבי על טרזין כ"גטו אוטונומי" המיועד במיוחד לאוכלוסייה היהודית המבוגרת. יהודי צ'כיה חשו הקלה רבה, שכן הדבר אימת את הטענה שמי שאינו מאיים על הרייך הנאצי אכן יטופל בצורה אנושית יותר. על פי בקשה גרמנית, הקהילה היהודית בפראג הקימה מיד צוות עבודה של טכנאים ששיפצו את הבתים והצריפים הרעועים של טרזין.

עם הגעת המשלוחים הראשונים לגטו, הם נאלצו לכתוב מכתבי הרגעה לקרוביהם לפני ששערי המציאות הקשה ננעלו אחריהם. האשליות שהיו להם בעולמם הקודם התנפצו במהרה בתנאי רעב ותחת מטר של פקודות ואיסורים דרקוניים:

- אסור ללכת על המדרכה.
- אסור לשרוק ברחוב.
- אסור לקטוף פרחי שדה.
- אסור להתנתק מקבוצת העבודה.
- אסור לעשן.
- אסור ליצור קשר עם לא-יהודים.
- אסור לעזוב את מקום המגורים לאחר שעת העוצר.
- אסור לאסוף ערמוני סוסים.
- אסור לגעת במנקה ארובות "למזל".
- ועוד...

ומי שעבר על החוקים נשא בתוצאות:

שבעה אסירים נתלו בשל שליחת מסרים בלתי חוקיים לעולם החיצון.

תשעה אסירים נתלו בשל שיחות חשאיות.

בחשד לנוכחותם של אנשים בגטו שלא נרשמו, הגרמנים דרשו ספירה של כל האזרחים במזג אוויר קפוא. 48,000 יהודים -- חולים, מורעבים, ילדים וקשישים -- נאלצו לעמוד בשדה סמוך משעה 5:00 בבוקר עד 23:00 בלילה ללא אוכל ומים. רק אז, אלו שיכלו עזרו לאחיהם התשושים לחזור לצריפים שלהם, כדי להתמוטט על שכבה דקה של קש ששימשה כמיטתם.

– יהודים קשישים שהביאו איתם כובעי צילינדר וחליפות נאות, שמלות תחרה ושמשיות, מרוב רעב החלו במהרה לחטט בערימות של תפוחי אדמה רקובים בחיפוש אחר שאריות אכילות.

– יהודים קשישים, בעבר כה מכובדים, שוטטו במחנה והתחננו למזון.

ב-15 במרץ 1943, אישה בת 52 מתה מרעב. היא הייתה רק אחת מ-33,000 יהודים שמתו מרעב ב"גטו לדוגמה". אישה זו הגיעה מוינה, טרוּדֶה נוֹימַן, בתו של תיאודור הרצל, מייסד התנועה הציונית.

מגפת דיזנטריה פרצה. היו רק שניים או שלושה שירותים ל-100 אסירים, ואנשים נאלצו להמתין בתור, מתפתלים מכאב ומתביישים נורא אם לא יכלו להתאפק. אלפים היו כה חלשים מכדי לקום, ומתו פשוטו כמשמעו, בתוך צואתם.

טרנספורטים למזרח הפכו קבועים, תזכורת יומיומית לחוסר היציבות של החיים בטרזינשטט. הגרמנים המשיכו להזין אשליות, ואסירי הגטו המשיכו לקבל גלויות מרגיעות מהמגורשים ב"מחנה המשפחות" בבִּירְקֶנָאוֹ, שנכתבו בהוראת הנאצים. אף על פי כן, האסירים נחרדו למשמע כל הודעה על טרנספורט, וכיוונו את כל מחשבותיהם וכוחותיהם הדועכים כדי להימנע ממנו. מה קורה עם הטרנספורט?

לבדי בלילה
איתי רק אפלה
דרך צלמוות אחושה
רק דממה חלולה

אמשיך – עוד דרכי ארוכה
לילה קודר -- כלום לא יִשמָע
אך לאן? תוהים צעדי
שום תשובה תשמענה אוזני

לבדי בלילה

איתי רק אפלה

בודד, מיואש אמשיך אם ניתן

אך לאן, דרכים דוממות -- לאן?

דִי נַאכְט – בלילה. מילים: אהרון דומניץ, לחן: מיכאל גלבארט, עברית: איתן בירנבאום

https://tinyurl.com/4hr4fmh6

ביצוע: ג'ון טאבור

אופציה נוספת: *Sounds of Silence* -- Simon & Garfunkel

למרות התנאים הקשים, התת-אנושיים בטרזינשטט, למרות האיום הקטלני פן ייתפסו בסטייה הקלה ביותר, מעשי אצילות, הקרבה-עצמית, התרסה והתנגדות לא חסרו.

בהוראת הס"ס, נאסר ללדת ילד. ראש היודנראט, יעקב אֶדלשטיין, היה נחוש בכל זאת להציל כמה תינוקות יהודים. הוא עשה זאת תחילה על ידי הסתרת הנשים ההרות, לאחר מכן על ידי הסתרת התינוקות, ובסופו של דבר על ידי זיוף תעודות זהות עבור התינוקות באמצעות תעודות של תינוקות שנפטרו.

הוא נתפס על ידי הס"ס, שיצא למסע השתוללות. הוא נעצר עם משפחתו, כולל אשתו ובנם הקטן, והם נשלחו לאושוויץ. שם, אדלשטיין הוחזק בצינוק במשך שישה חודשים ללא אור, ללא מזון או מים מספקים, אפילו בלי מקום לעמוד. לאחר מכן, באמצע יוני 1944, הוא שוחרר לחדר בצריף והתמלא תקווה. אך מספר ימים לאחר מכן, ב-20 ביוני, הוא נאלץ לצפות בהוצאה להורג של אשתו ובנו. ורק אז הגיע תורו.

עד ראייה, יוֹסֶל רוֹזֶנסַפְט, נזכר שנה לאחר מכן: "יעקב היה באותו צריף כמוני – מספר 13 – באותו בוקר יום שני. השעה הייתה בערך 9:00 בבוקר והוא התפלל תפילת שחרית, עטוף בטלית. לפתע הדלת נפתחה וסגן ס"ס פרנץ הסלר צעד פנימה, מלווה שלושה אנשי ס"ס, וקרא בשמו של יעקב. יעקב לא זז. הסלר צרח, 'אני מחכה לך. תזדרז!' יעקב הסתובב לאט מאוד, פנה אל הסלר ואמר בשקט, 'על הרגעים האחרונים שהוקצבו לי על ידי האל, אני האדון -- לא אתה.' ואז פנה חזרה אל הקיר וסיים את תפילתו. לאחר מכן קיפל ללא חיפזון את הטלית שלו, מסר אותה לאחד האסירים ואמר להסלר 'אני מוכן עכשיו'. הסלר עמד שם כל אותו

הזמן בלי להוציא מילה, וצעד החוצה כשאדלשטיין היה מוכן. אדלשטיין הלך אחריו, ושלושת אנשי הס"ס היוו מאסף. את יעקב אדלשטיין לא ראינו יותר לעולם."

"הרחקתו של אדלשטיין הותירה את טרזינשטט עם תחושת אובדן עמוקה. חודש לאחר גירושו, נערך "שבוע עברית" מיוחד לכבודו. כשהמוות מיילל סביבם, הצליחו האסירים לארגן תוכניות ערב בעברית, עם תעודות הוקרה וסיכות מיוחדות שהוענקו לאלו שהראו את ההתקדמות הרבה ביותר בדיבור בעברית. כזו הייתה השפעתו של יעקב אדלשטיין, אדם שראוי במיוחד להיזכר, יחד עם כל אלה שעמדו כמוהו נגד הטרור הנאצי בניסיון הרואי להציל את בני עמם.

אדלשטיין יכול היה להימנע מגירוש. כראש המשרד הארצישראלי בפראג, היה בידו סט תקף של מסמכי הגירה. אבל הוא החליט לא לברוח, בתקווה להציל חלק מיהודי פּרוֹטֶקטוֹרַט הרייך. לאחר הכיבוש הגרמני של פראג במרץ 1939, אדלשטיין טען מול עמיתיו הציונים כי חובתם כמנהיגי הקהילה היהודית לא לנטוש את עמם. שנה לאחר מכן הוא רשם במכתב: "האם עשיתי נכון שגררתי את חבריי הטובים ביותר לכאוס ולרדיפה? הכשרתנו החלוצית לימדה אותנו תמיד להיות במקום שבו גורל העם היהודי הפך לטרגי. מי אם לא אנחנו נועדנו לעמוד בפרץ בזמן הסבל הגדול ביותר והרגעים הגורליים ביותר בהיסטוריה?"

הוא היה אדם רגיל למראה, אך עם תחושת מסירות יוצאת דופן. תפילתו האחרונה בצריף מספר 13 ללא ספק הסעירה את השמיים למען עמו. לא מרירות -- רק פליאה. לא קשיחות -- רק תדהמה. תמיהה גדולה על אלוה כל-יכול שבוחר להתעלם מצעקה מיוסרת, שאינו שולח הקלה, שנמנע מלהושיע. הו אלוהים, מדוע אינך עונה לי?

אלי, אלי. למה עזבתני? מילים ולחן: יעקב סנדלר, מסורתי

www.youtube.com/watch?v=rE95WpTS3WI

ביצוע: אלי הניג

בין אסירי המחנה היו אמנים, ציירים ומוזיקאים ידועי-שם. הם קיבלו הוראות מחמירות לעבוד אך ורק עבור הנאצים. הציירים היו אמורים לייצר תמונות תעמולה, או רפרודוקציות של ציורים מפורסמים עבור הרייך השלישי. בֶּדְרִיך טַאוֹסִיג (שנודע בגטו בשם פרִיטָה), פרופסור אוטו אוּנגֶר, ליאו הַאס, קַארֶל פליישמן, פליקס בלוך, מַלווינה שַאלְקוֹבָה, מוריץ נַגֶל, שֶרלוט בּוּרסוֹבָה ואחרים, התעלמו מהפקודות ותיעדו -- על בד קנבס, קרטון, נייר או כל חומר אחר שהצליחו להשיג -- את המציאות המכוערת של סבל, רעב ועינויים סביבם. הם הצליחו להסתיר אוסף ציורים והיו בתהליך של הכנת מקבץ שני כאשר התגלו.

הם נתפסו כתוצאה מפזרנות, טיפשות או בגידה גרידא. הנה הסיפור הנורא:

חלק מהתמונות המחרידות הוברחו החוצה והגיעו לשוויץ, שם תכנן הצלב האדום הבינלאומי ביקור פיקוח בטרזינשטט.

כהכנה לביקור, הנאצים מיהרו לרענן את חזיתות הבניינים וגירשו אסירים רבים לאושוויץ כדי להפחית את הצפיפות הכרונית ששררה בגטו. במהלך הבדיקה ביוני 1944, פקיד הצלב האדום ראה את החזיתות המזויפות של הרחובות והחנויות המטופחות. הוא שלף כמה מהרישומים שקיבל, וביקש לראות את הסצנות שתיארו. הגרמנים שכנעו אותו בקלות שאלה היו פרי דמיונו החולה של מישהו.

זמן קצר לאחר הביקור, האמנים, נשותיהם וילדיהם נעצרו על ידי הס"ס. במהלך החקירה שערך אדולף אייכמן, שהגיע לטרזין במיוחד למטרה זו, הואשמו האמנים בהפצת תעמולת זוועות, וננזפו על כפיות טובה. בשלב מסוים, שאל אייכמן את האמן ליאו האס, "איך יכולת לעשות זאת להיטלר שנתן לך עיר כל כך יפה?"

האמנים ומשפחותיהם הוכנסו לכלא שנקרא "המבצר הקטן". שם הם הוכו באכזריות ועונו. אצבעותיו של פרופסור אונגר נכרתו. אחת האמניות שנחקרה הוכתה כה קשה שנאלצו לשאת את גופה השבור לרכבת הגירוש, והיא לא שרדה את המסע. אך האמנים לא גילו את מקום המסתור של הציורים. הם נשלחו למות באושוויץ ובבּוּכֶנְוַולְד, אך יצירותיהם שרדו -- עדות רהוטה לחוסר האנושיות של הנאצים ולגדולתה של הרוח היהודית נוכח מצוקה.

ביום ובליל, כי אין אופק אחרת

נחשל חיבורים של זו השרשרת

לחבר בין מישור למרומי ההר

כפי שכאב היום יחבר בהדר

בין זוהר עבר לנפלאות המחר

אונדזער הימן (ההמנון שלנו) מיר שמידן, מילים: שמואל וולמן, עברית: איתן בירנבאום

לגרסאות אחרות לשיר ולתרגום, כולל לחן:

https://www.zemereshet.co.il/m/song.asp?id=1249

הייתה זו השפעה מחממת-לב של נשמות אצילות אלה בתנאים קשים ובלתי אנושיים, שחוללה פרודוקטיביות מדהימה של הילדים בטרזינשטט. חוסר האנוכיות של האנשים הנפלאים הללו -- אמנים כמו פריטה, פרופסור אונגר וליאו האס -- הוא שאפשר לאמנים הצעירים המתהווים, כולם מתחת לגיל 16, מידה מסוימת של ביטוי עצמי רגשי באמצעות אמנות.

הֶלגה וַייסוֹבָה-הוֹסקוֹבָה הייתה בת 12 כשנשלחה מפראג לטרזין עם הוריה. כאשר התגלה כישרונה לציור בבית הספר המאולתר, אביה גנב דיו ונייר מעבודתו הפקידותית בגטו ונתן לה אותם עם הוראה מחמירה ביותר: "ציירי בדיוק את מה שאת רואה". הוא אמר לה שמה שלא יקרה לו או לאמה, עליה לתעד הכל. הוא נתפס מבריח נייר וגורש לאושוויץ, שם נספה.

הצעירים יצרו רישומים, סקיצות וציורים שאולי חסרים מבחינה אמנותית, אך משקפים את הפחדים והחלומות של הילדים, את האימה שחשו מול כל לובש-מדים, את חיפושם אחר אור, שמחה ושלווה – את צמאונם לאהבה, את רעבונם לחיים.

און זאל וי ווייט, נוך זיין די צייט
פון ליבה און פון שלום, דוך קומט ועט,
צי פריי צ'י שפט, די צייט – זה איז קיין שלום!

נראה רחוק אך לעיני הכל
יבוא וודאי זמן אחווה ושלום
אם לאט או במהירות הקול
יבוא גם יבוא – ואין זה חלום!

העולם יתעורר אחרי לילה ארוך
לְשִׁמחַת גן העדן, בּעֵדֶן וְרוֹך
קול מכריז ייִשָׁמַע: סוף סכסוך ושנאה!
שירוּ חיים, אהבה, שלום ושמחה!

השיר החדש (אוּן זאל וִי ווֶייט)

מילים: אַבּרהם רייזען. עברית: איתן בירנבאום

שימור הציורים היה צורה מתריסה ומסוכנת של התנגדות. לא פחות מסוכן היה שימור יומני הילדים ושירתם. פיטר פישל, בן 15, כתב:

"התרגלנו לקום בשעה שבע בבוקר, לעמוד בתור ארוך בצהריים, ובשעה שבע בערב להחזיק צלחת שאליה יוצקים מים חמים עם טעם מעט מלוח, או אולי עם שמץ קפה, או לקבל מנה קטנה של תפוחי אדמה. התרגלנו לישון בלי מיטות, לכבד בברכה כל אדם לובש-מדים, להימנע מהמדרכות. התרגלנו לקבל סטירות לפנים ללא סיבה, לחטוף מכות ולראות רציחות. התרגלנו לראות אנשים מתבוססים בצואה שלהם, לראות ארונות קבורה מלאים בגופות, לראות את החולים שוכבים בזוהמה ובצחנה כשהרופאים חסרי אונים."

זמן קצר לאחר שכתב את רשמיו על טרזינשטט, נלקח פיטר פישל אל מותו באושוויץ.

מיומנה של הלגה וייסובה-הוסקובה, שהוריה נספו באושוויץ, שבגיל 14 כתבה:

"טרנספורט של קשישים, 10,000 חולים, נכים, גוססים, כולם מעל גיל 65. אני מותשת מכדי לשאת שוב את מראה האומללות והסבל. הצעירים לא יכולים להתנדב. הילדים צריכים לתת להוריהם הזקנים ללכת ולא יכולים לעזור להם. למה הם רוצים לשלח את האנשים חסרי ההגנה האלה? אם הם רוצים להיפטר מאיתנו הצעירים, אני יכולה להבין את זה -- אולי הם מפחדים מאיתנו ולא רוצים שנלד עוד ילדים יהודים. אבל איך הקשישים האלה יכולים להיות מסוכנים? אם הם היו חייבים להגיע לכאן לטרזין, זה לא מספיק? לא יכלו לתת להם למות בשקט כאן? אחרי הכל, הקשישים האלה לא יכולים לקוות לשום דבר אחר."

מבין שיריה של טרזין, אולי הידוע ביותר הוא "הפרפר" של פאבל פרידמן:

הפרפר האחרון, האחרון ממש - נישא בקלילות גבוה.
אני בטוח שהוא הלך, כי רצה לנשק את העולם לשלום.

והוא מסכם בעצב:

רק שמעולם לא ראיתי פרפר אחר.
הפרפר הזה היה האחרון.
פרפרים לא חיים כאן, בגטו.

כמה נוגע ללב החלום של "הגן", מאת פרנטה באס, בת 13:

גן קטן, ריחני, מלא ורדים.
השביל צר, וילד קטן
הולך לאורכו.
ילד קטן, ילד מתוק,
כמו הפרח ההוא המלבלב.
כאשר יפרח הפרח
לא יהיה עוד הילד הקטן.

סה"כ הגיעו לטרזינשטט 15,000 ילדים. רק 100 שרדו. אבל אפשר לומר שמורשת התקוה, האהבה והאמון של כל ה- 15,000 כן שרד.

מחווה מנצחת של התרסה הגיעה מהמוזיקאים היהודים. בהוראת הס"ס, ה"גטו לדוגמה" היה חייב להחזיק תזמורת ומקהלה משלו. אלה נועדו להופיע בפני נכבדים גרמנים ונציגי הצלב האדום, שביקוריהם הובילו לדיווחים מרגיעים על תנאים לגמרי משביעי-רצון בגטו ובמחנות הריכוז. לרגל ביקור של אייכמן ואנשיו, המנצח, רפי שכטר, בחר לבצע את הרקוויאם של וֶרדי. בהתחלה, אייכמן היה משועשע ביותר. הוא התגלגל מצחוק מכך שהיהודים שרים קטע לוויה, מבלי לחשוד כביכול מה מצפה להם. "אילו רק ידעו, הם לא היו שרים על זה בכלל!" - הוא הצהיר. רק בסוף ההופעה החל הרוצח להבין שזוהי עדות מוזיקלית לאמונה ולתקווה בלתי מנוצחות, ושיהודים אלה בעצם מביעים התנגדות לכלא שלו, למחנה הריכוז שלו, לשנאתו -- התנגדות למוות עצמו.

[אופציה להשמיע כאן קטע מתוך ה-*רקוויאם* של ורדי.]

בתמורה לעבודתם המסורה, מפקד הגטו הבטיח מראש לנגנים שלא יופרדו ממשפחותיהם. כעת הוא עמד במילה שלו: יחד הם עלו -- על הקרונות הראשונים של הטרנספורט הבא לאושוויץ.

האם שמעתם על "בְּרוּנְדִיבַּר?" זוהי אופרה לילדים שהופקה והוצגה, באופן מדהים, בטרזינשטט, למרות התנאים הנוראים! "ברונדיבר" הוא שמו של מטחן עוגב. הוא לא מרשה לילדים עניים לשיר תמורת כסף באזור שהשתלט עליו באופן שרירותי. הילדים סובלים בגללו עד שכמה חיות מייעצות להם להתאחד ולהילחם בָּרשע. בסוף, ברונדיבר מובס, והאופרה מסתיימת בשיר צעידה עליז, המכריז בניצחון:

מובס הוא ברונדיבר

והוא בורח כבר

נגנו בתוף הפח

כי הרשע נוצח.

הניצחון הוא קל ,קל מאוד, כן ממש קל.

ביחד – בלי פחד!

פתחנו בשירה, באהבה רבה

נרקוד, נשמח ביחד!

{אופציה להשמיע את הפינלה או קטע אחר מן האופרה.]

אחד הניצולים נזכר 40 שנה מאוחר יותר: "עבורנו הילדים, *ברונדיבר* היה משהו נפלא; במשך כמה שעות היינו בעולם אחר לגמרי, בעולם של ילדים, של אחווה, של סולידריות, והאמנו שהטוב ינצח את הרע."

עבור הילדים, הופעות אלו היוו סוג של התנגדות. כשם שהילדים האמיצים באופרה ניצחו יחד את מטחן העוגב הרשע, ילדי הגטו חשו עידוד מול הנאצים הרשעים.

למרות שנדרסו, הושפלו ועונו -- רוחם נסקה, ובדרכם הייחודית, הם ניצחו את האכזריות והשנאה.

גטו טרזינשטט הוקם עם הגעת הטרנספורט הראשון של 340 נפשות ב-24 בנובמבר 1941. בשלוש וחצי שנים עד לשחרורו, עברו דרכו כמעט 150,000 יהודים. מתוכם 98,700 נרצחו בתאי גזים במחנות ריכוז, 35,300 נספו בגטו מרעב ומחלות, כאשר 520 נרצחו בעינויים נוראיים בידי הגסטפו.

סה"כ, רק 14,000 אסירים בטרזינשטט שרדו. 14,000 מתוך 150,000.

דבר מפלצתי אחד בטרזינשטט היה שהיהודים הוטעו באכזריות כה רבה, ונאלצו לשלם עבור הזכות להתקבל לשם.

דבר מרהיב בטרזינשטט היה שמוקפים בצחנת המוות, הרצון לחיות בכל זאת ניצח. יש לנו את הציורים. לא פחות מ-4,000 ציורי ילדים שרדו! יש לנו שירים -- שפע מהם. יש לנו יומנים. ויש לנו יצירות מוזיקליות. כל אלה ניצלו במחיר אדיר, בחוצפה מדהימה, במעשי התנגדות הרואיים גדולים וקטנים. בתוכם שרדו גם הקדושים המעונים שלנו. כל יצירה מכריזה: אנחנו פה!

אַל נָא תֹּאמַר: הִנֵּה דַּרְכִּי הָאַחֲרוֹנָה, אֶת אוֹר הַיּוֹם הִסְתִּירוּ שְׁמֵי הָעֲנָנָה.

זֶה יוֹם נְכָסֵפְנוּ לוֹ עוֹד יַעַל וְיָבוֹא, וּמִצָּעָדֵנוּ עוֹד יַרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹּה!

מֵאֶרֶץ הַתָּמָר עַד יַרְכְּתֵי כְּפוֹרִים, אֲנַחְנוּ פֹּה בְּמַכְאוֹבוֹת וְיִסּוּרִים

וּבַאֲשֶׁר טִפַּת דָּמֵנוּ שָׁם נִגְרָה, הֲלֹא יָנוּב עוֹד עֹז רוּחֵנוּ בִּגְבוּרָה.

עַמּוּד הַשַּׁחַר עַל יוֹמֵנוּ אוֹר יָהֵל. עִם הַצוֹרֵר יַחֲלֹף תְּמוֹלֵנוּ כְּמוֹ צֵל.

אַךְ אִם חֲלִילָה יְאַחֵר לָבוֹא הָאוֹר, כְּמוֹ סִיסְמָה יְהֵא הַשִּׁיר מִדּוֹר לְדוֹר.

בִּכְתַב הַדָּם וְהָעוֹפֶרֶת הוּא נִכְתַּב; הוּא לֹא שִׁירַת צִפּוֹר הַדְּרוֹר וְהַמֶּרְחָב,

כִּי בֵּין קִירוֹת נוֹפְלִים שָׁרוּהוּ כָּל הָעָם, יַחְדָּיו שָׁרוּהוּ וְנַאֲגַאֲנִים בְּיִדָּם.

עַל כֵּן אַל נָא תֹּאמַר: דַּרְכִּי הָאַחֲרוֹנָה, אֶת אוֹר הַיּוֹם הִסְתִּירוּ שְׁמֵי הָעֲנָנָה.

זֶה יוֹם נָכְסַפְנוּ לוֹ עוֹד יַעַל וְיָבוֹא, וּמִצְעָדֵנוּ עוֹד יַרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹּה!

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים ולחן: הירש גליק. עברית: אברהם שלונסקי. לחן: דמיטרי פוקראס, דניאל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

ראו בנספחים את קטעי הסיום המומלצים

עמק המפלצות היפיפה: סיפורו של באבי יאר

תיאורים של עדי ראייה אודות הטבח הנורא ביותר בשואה

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

בפגישה יוצאת דופן בברלין ב-30 במרץ 1941, בהשתתפות 200 גנרלים וקצינים בכירים גרמנים, דיבר היטלר במשך שעתיים וחצי על אופייה המיוחד של המערכה הקרבה ברוסיה.

"המלחמה נגד רוסיה תהיה כזו שלא ניתן לנהל אותה בצורה אבירית. מאבק זה הוא מאבק של אידיאולוגיות והבדלים גזעיים, ויהיה צורך לנהל אותה בקשיחות חסרת תקדים, חסרת רחמים ובלתי מתפשרת. כל הקצינים יצטרכו להיפטר מאידיאולוגיות מיושנות. אני יודע שהצורך באמצעים כאלה לניהול מלחמה הוא מעבר להבנתכם, הגנרלים, אך... אני מתעקש לחלוטין שכל פקודותיי יבוצעו ללא עוררין."

בפקודות המבצעיות, 11 קטגוריות של אנשים סומנו במפורש כמיועדים "להוצאה להורג". הקטגוריה העליונה: **"כל יהודי"**. עשר קטגוריות של לא יהודים פורטו גם כן, כולל "כל הפקידים החשובים של המדינה והמפלגה" ו"מסיתים וקומוניסטים קנאים". לעומתם, הפקודות ציוו לחוס על חייהם של רוסים "אמינים" מסוימים ועל כל הלא-רוסים בברית המועצות, אך לא היה שום יוצא מן הכלל בקטגוריה של "יהודים".

בעוד היטלר הכין את המתקפה, החיים ברוסיה של סטלין נמשכו כרגיל. לסטלין היו סיבות טובות לחשוד שהסכם אי-ההתקפה רִיבֶּנטרוֹפ-מולוטוב בין גרמניה לרוסיה עלול לקרוס. שירותי המודיעין של המעצמות התריעו מפני התוכניות הגרמניות, וסטלין בנה חגורת מצודות, מה שנקרא "קו סטלין", לאורך הגבול.

אך סטלין בעצם בטח באחוות שודדים, והמשיך לקוות שהגרמנים יקיימו את הבטחתם ולא יתקפו. לכן, כאשר הגיע העימות, אפילו סטלין הערמומי והזהיר הופתע מאוד. לפי שמועות, כאשר החלה ההתקפה, סטלין היה כה המום שאיבד את יכולתו לדבר במשך שבועות.

כל הגבול הרוסי התפוצץ ב-22 ביוני 1941, כאשר הגרמנים פתחו ב- "מבצע בַּרְבַּרוֹסָה" במהירות הבזק. תשעה מיליון חיילים נלחמו לאורך חזית באורך 1,600 ק"מ, מהים הבַּלְטי ועד הים השחור. כוחות גרמנים עדיפים פרצו את קו סטלין במספר מקומות. הרוסים לחמו בגבורה, אפילו תוך כדי נסיגה.

ברצף מהיר הגיעו קרבות סמוֹלֶנְסְק, קִייֶב, אודסה, לנינגרד, דנייֶפְּרוֹפְּטרוֹבְסק וחצי האי קְרים. עד דצמבר 1941, צבאות גרמניה התקדמו 900 ק"מ ועמדו בטווח ראייה של מוסקבה. מתקפת הנגד הרוסית הראשונה טרם נראתה.

לקראת המבצע הקימו הגרמנים ארבע אַיינְזַצְגרוּפֶּן -- יחידות מוות ניידות – שכונו באותיות A, B, C, D, תחת שליטת מֻפְקֶדת הגסטפו. כל יחידה כזו כללה 500 עד 900 איש, נתמכים על ידי מספר גדול של כוחות עזר מקומיים -- ליטאים, אוקראינים ורומנים -- בהתאם לאזור פעולתם. מטרת האיינזצגרופן הייתה חיסול יהודים וגורמים לא רצויים אחרים בשטחים הכבושים.

האיינזצגרופן נעו בסמוך לווֶרמַאכט בארבע נקודות שונות בחזית, עם סמכות בלתי מוגבלת להשיג את מטרתם המוגדרת היטב.

העיתונות והרדיו הרוסיים שהיו בשליטת הממשלה לא סיפקו כל אזהרה בנוגע ליחס הצפוי ליהודים תחת הכיבוש הנאצי. לפיכך, ליהודים הרוסים לא היה מושג על התוכניות הגרמניות, ובמקרים מסוימים הם אף קיבלו את פני הגרמנים כמשחררים מהשלטון הקומוניסטי. העובדה שהיהודים התמימים לא היו מודעים לסכנה הֶקֵלה מאוד על עבודת האיינזצגרופן. בנסיבות אלה, כאשר הנאצים קראו ליהודים להתייצב למטרת "יישוב מחדש", ליהודים לא הייתה סיבה לא לציית, והם לא הפגינו התנגדות. מתוך 5,000,000 היהודים שהיו תחת שליטת ברית המועצות בספטמבר 1939, 3,500,000 נלכדו במלחציים של הנאצים. הגרמנים חגגו את ניצחונותיהם המרשימים באורגיות של שפיכת דם יהודי.

לא פחות מרשים היה שיתוף הפעולה של האוכלוסייה הרוסית, אשר למרות היותה אנטי-גרמנית במהותה, עדיין השתתפה ברצון בטירוף הטבח ביהודים.

המבצר התשיעי הידוע לשמצה ליד קוֹבְנָה כונה על ידי הגרמנים "אזור השחיטה". יומיים לאחר תחילת הפלישה, בליל ה-25 ביוני, נרצחו שם 1,500 יהודים; בלילה שלאחר מכן 2,300, וכן הלאה. סך הכל, נרצחו שם 70,000 יהודים תוך מספר חודשים.

אלפים רבים נטבחו תוך ימים ספורים בז'יטוֹמִיר, דְווינְסְק, סלוֹנים, קוֹברין, פִּינסק, בַּרַנוֹבִיצ'ה, מִינְסְק ובמקומות אחרים.

זמן קצר לאחר הפלישה לרוסיה, ראש הס"ס, הַיינריך הִימלר, ביקר במינסק. מפקד איינזצגרופֶּה B, שפעלה שם, היה ארתור נֶבֶּה. נבה ירה ב-100 יהודים כדי לאפשר להימלר לראות "חיסול" מקרוב. לדברי נבה, הימלר נחרד למראה. עם זאת, מאוחר יותר עוד באותו היום, הוא נשא נאום ובו הזהיר את החיילים שעליהם לבצע את פקודות החיסול ללא היסוס ובלי להרגיש שום כאב או נקיפות מצפון. הוא הצהיר שהפעולות נגד יהודים הם הכרח. כמו בטבע, יש להשמיד את כל הרע והמזיק.

בשלושה אירועי ירי המוניים, נרצחו 27,000 יהודים בעיר רִיגָה בנובמבר 1941.

בשבעה לילות של טבח, 30,000 יהודי וִילְנה נורו ביער פּוֹנַאר הסמוך.

שירים נוגעים ללב, שירי פרידה, הספד וגעגוע לאהובים הוקדשו לקורבנות האתרים הללו. שיר כזה הולחן על ידי ילד מוכשר כבן 11, אַלֶק וולקוֹביסקי, בגטו וילנה. אביו הרופא, נוח וולקוביסקי, חיבר את המילים של הבית הראשון. כמו כישרונות רבים אחרים, הוא נרצח זמן קצר לאחר מכן.

שְׁטִילֶער, שטילער, לאָמִיר שְׁווַייגֶן, קְבָרים וואקְסְן דאָ.

שֶׁקֶט, שֶׁקֶט, בְּנֵי נַחְרִישָׁה! כָּאן צוֹמְחִים קְבָרִים,

הַשׁוֹנְאִים אוֹתָם נָטָעוּ, פֹּה מֵעֲבָרִים.

אֶל פּוֹנַאר דְּרָכִים יוֹבִילוּ, דֶּרֶךְ אֵין לַחְזֹר,

לִבְלִי שׁוּב הָלַךְ לוֹ אַבָּא, וְעִמּוֹ הָאוֹר...

פונר (שטילער, שטילער)

מילים: נוח וולקוביסקי ,שמריהו (שמר'קה) קצ'רגינסקי

עברית: אברהם שלונסקי

לחן: אלכסנדר תמיר (וולקוביסקי) www.youtube.com/watch?v=OYr0v-FHOXg

ביצועים בעברית: צילה דגן, שלומית אהרון הביצוע הנ"ל ביידיש: חוה אלברשטיין

עד דצמבר 1941 – תוך פחות משישה חודשים – נרצחו 500,000 יהודים על ידי האיינזצגרופן ועוזריהן המקומיים.

המקום המחזיק בשיא הרצח ביום אחד – אפילו יותר ממקומות מחרידים כמו אושוויץ וטרבלינקה – הוא בַּאבִּי יַאר.

באבי יאר היה אזור מבותר של ערוצים ונקיקים עמוקים שהכיל גם מחצבה, בפאתי קייב. כיום הוא נכלל בשטח העירוני המיושב של עיר הבירה של אוקראינה.

לאחר מצור של 45 ימים, צעדו הגרמנים לתוך קייב ב-19 בספטמבר 1941. ב-28 בספטמבר הוצבו מודעות על קירות, שלטי חוצות וגדרות: "כל יהודי קייב וסביבתה חייבים להתייצב בפינת הרחובות מֶלְנִיקוֹב ודוֹכְטוֹרוֹב (ליד בית הקברות) בשעה 8 בבוקר ב-29 בספטמבר 1941. עליהם להביא את מסמכיהם, כספם, חפצי הערך וביגוד חם... יהודים שלא יצייתו לפקודה זו וימצאו במקום אחר יֵירו."

הטקסט הודפס בשלוש שפות: רוסית, אוקראינית וגרמנית. אנטולי קוּזְנֶצוֹב, תושב צעיר של קייב, מתעד: "יהודים רבים חיו ועבדו באשכול בקתות-חרס, אסמים קטנים ורפתות צפופים סביב גינת ירק, שתי דלתות מביתנו. הצצתי פנימה ומצאתי אותם אחוזי פאניקה שקטה, ממהרים מבקתה לבקתה, אוספים צרורותיהם."

היהודים היו במצוקה ומפוחדים. הרחובות המוזכרים במודעות היו סמוכים לבתי הקברות של הרוסים והיהודים, בשכונת לוּקְיַאנִיבְקָה, וליד תחנת הרכבת שלה. לכן, כנראה שהם היו אמורים להישלח ברכבת. אבל לאן?

חוסר האונים של היהודים התעצם עקב היעדרם של כל הגברים הכשירים, ששירתו בצבא הרוסי. אימהות נאלצו לדאוג בו-זמנית לילדים ולמבוגרים, שלעתים קרובות לא היו מסוגלים לדאוג לעצמם. הן היו צריכות לוודא שהמסמכים מסודרים, לאבטח חפצי ערך למסע ארוך אפשרי ולהתיישבות מחדש, להכין אוכל לימים, ובלי לדעת לאיזה אקלים יועברו - להכין בגדים מגוונים לכל בני המשפחה. כולם חשו בדידות נוראה כשירד עליהם הלילה האחרון בביתם.

לבדי בלילה
איתי רק אפלה
דרך צלמוות אחושה
רק דממה חלולה

אמשיך – עוד דרכי ארוכה
לילה קודר -- כלום לא יִשמָע
אך לאן? תוהים צעדי
שום תשובה תשמענה אוזני

לבדי בלילה
איתי רק אפלה
בייאוש ובודד אמשיך אם ניתן
אך לאן, דרכים דוממות -- לאן?

דִי נַאכְט – בלילה
מילים: אהרון דומניץ, לחן: מיכאל גלבארט, עברית: איתן בירנבאום

https://tinyurl.com/4hr4fmh6
ביצוע: ג'ון טאבור

אופציה נוספת: *Sounds of Silence* -- Simon & Garfunkel

דבר אחד בטוח: אף אחד, ממש אף אחד, בסיוטים הגרועים ביותר, לא יכול היה לחזות את מה שצפנו 48 השעות הבאות ליהודי קייב; ואם מישהו היה מציע את האמת, הוא היה נחשב למשוגע.

קבוצה אחת קבעה "גטו, גטו!" -- משוכנעים שהגרמנים עומדים לבודד את היהודים בחלק נפרד של העיר, או בקרבת מקום, מסיבות השמורות עימם.

חלקם ראו בהתפתחויות תוצאה מיידית של המלחמה: "הם הולכים לפנות אותנו למקום בטוח יותר."

"אבל למה רק את היהודים?"

אישה זקנה הציעה הצעה אופטימית: "כי היהודים יותר קרובים תרבותית לגרמנים. האם שפת היידיש לא דומה לגרמנית? – לכן הם החליטו לפנות אותנו קודם."

הריאליסטים המעטים נדחו על הסף. ואכן, אישה מבוגרת במצוקה ניגשה: "אנשים יקרים, זה אומר מוות!" ופרצה בבכי. התגובה הייתה נזעמת. למה לעורר סתם פאניקה כזו?

עד מהרה נודע כי אם יהודייה הרעילה את ילדיה ואת עצמה במקום לציית להוראת הפינוי. נערה יהודייה קפצה מחלון ליד בית האופרה. גופתה מכוסה על המדרכה.

נערה יהודייה נוספת רצה ברחוב עם אקדח בידה, ירתה והרגה שני קצינים גרמנים ואז התאבדה.

עם זאת, אלה נחשבו סטיות של אנשים לא מאוזנים שאיבדו את העשתונות ברגע של משבר.

בבוקר ה-29 בספטמבר 1941, יום לפני ערב יום כיפור, היה עדיין חשוך כאשר היהודים התמימים החלו לעזוב את בתיהם, בתקווה להיות מראשוני העולים לרכבות שימצאו מקומות ישיבה. עם ילדיהם המיילים, עם הקשישים והחולים, חלקם נכים וצולעים או זוחלים, היהודים נשפכו לרחוב כשהם נושאים חבילות קשורות בחבלים, מזוודות עץ מרופטות, ותיקי שטיח. הם דחפו עגלות-יד ועגלות תינוקות, לעתים קרובות עם כמה תינוקות בתוכן, עוזרים ותומכים זה בזה. חלקם התווכחו ביניהם על הסיבה לטירוף הזה.

קוזנצוב כותב: "לא יכולתי, כמובן, לפספס אירוע כמו גירוש היהודים מקייב, ורצתי החוצה לרחוב כדי לעקוב אחר האירועים. קהל גדול עלה לכיוון לוקיאניבקה, אזור בית הקברות, ים של ראשים. לפתע הייתה מהומה גדולה ומטרידה. אנשים אמרו שאפשר ללכת רק קדימה, אבל החזרה נחסמת. זה הפחיד אותי. פחדתי שלא אצליח לצאת מההמון ואגורש איתם. דחפתי חזק את האנשים, ועשיתי את דרכי הביתה."

קוזנצוב ממשיך: "כשהגעתי הביתה, ראיתי את סבא באמצע החצר. הוא עמד שם עם אצבע מורמת, מתאמץ לשמוע את קול הירי מרחוק."

"אתה יודע מה הם עושים?" הוא שאל, מזועזע. "הם יורים בהם."

"שמעתי את זה בבירור: את הרט-א-טאט-טאט העקבי של מקלע מבאבי יאר. זה היה ירי רגוע ולא חפוז, כמו במטווח. באבי יאר שלנו, הצמוד לבית הקברות.

"סבא נראה מבולבל ומפוחד... גם סבתא עצרה להקשיב. נראה לי שהיא בוכה. הסתובבתי כדי להסתכל עליה מקרוב. היא הצטלבה, פנתה אל באבי יאר ומלמלה, 'אבינו שבשמיים...'

"הירי נפסק עם רדת החשיכה, אך חודש בבוקר. נאמר ש-35,000 נורו ביום הראשון ושהשאר חיכו לתורם."

פַארוואס איז דער הִימל געווען נעכטן לויטער,
פון פְּרייד האט געשַיינט יעדע גַאס?
פַארוואס איז די זון אַזא לִיכְטיק, רויטע,
פַארכְמורעט הַיינט, בֵּייז אוּן אִין כַּעס?

מדוע זה שמי האתמול מזהירים
רחובות ובתים אושרם מאירים
אך שמש מעל כבר כועס ואדום
בזעם נורא לבושים בני מרום

נַגֶּב דמעה, שְׁכח כל דאגה
אין טעם באבל יותר
אולי כבר מחר, ודאי כבר מחר
זוהר שמיים חוזר

פַארוואס איז דער הימל -- מדוע שמים

מילים: לייב אופאסקין*, לחן: לא ידוע, עברית: איתן בירנבאום

www.youtube.com/watch?v=2DOTHgU3LtE

* לייב אופאסקין, ממייסדי הפרטיזנים בווילנה, נהרג יום אחד לפני שחרורה.

מעטים שרדו את באבי יאר. דינה מִירונובנָה פרוֹנִיצֶ'בָה היתה אחת מהם. היא היתה שחקנית בתיאטרון הבובות של קייב, אם לשני ילדים, עם זוג הורים קשישים וחלשים. בעלה של דינה היה רוסי. שם משפחתה היה רוסי, והיא לא נראתה יהודייה כלל. משפחתה של דינה החליטה שהיא תלווה את הוריה לרכבת, תחזור לבעלה וילדיה, ותקווה לטוב...

בשש בבוקר, היו כבר המוני יהודים ברחובות. הנחיל האנושי התקדם לאט מאוד, ודינה והוריה הגיעו לאזור בית הקברות רק אחר הצהריים. חיילים גרמנים ושוטרים אוקראינים במדים שחורים כיוונו את התנועה.

כשהם התקרבו לבית הקברות, הצפיפות וגם הקללות התגברו. הכל הפך לבלתי נתפס לחלוטין. דינה השאירה את הוריה בשערי בית הקברות והלכה קדימה לראות מה קורה. כמו רבים אחרים, היא עדיין חשבה שרכבת מחכה להם מקדימה. היא שמעה ירי בקרבת מקום, והניחה שכך הפחידו אנשים שלא רצו לשתף פעולה בכל זאת לציית.

אבל עתה דינה החלה להיבהל יותר ויותר. היא פילסה את דרכה דרך הקהל ולבסוף ראתה שאלו שלפניה קיבלו פקודה להניח את כל החבילות: בגדים, תרמילי גב ומזוודות נערמו משמאל, וכל המזון מימין. לאחר מכן הגרמנים שלחו אנשים הלאה בקבוצות של 10. הם העבירו קבוצה אחת – חיכו רגע – ספרו שוב – שלחו את הקבוצה הבאה – וכך הלאה. היהודים המבולבלים התווכחו. "אתם לא רואים? הדברים שלנו יגיעו בקרון מטען. נמיין אותם ביעד שלנו." "איך נמיין אותם שם, עם כל כך הרבה דברים? פשוט נצטרך לחלק אותם שווה בשווה בינינו." העור של דינה זחל. לא היה שום דבר כמו תחנה או מסילת רכבת באופק. למרות שלא ידעה מה קורה, ליבה אמר לה שזה לא פינוי. לא ברור מה זה, כל דבר -- אבל לא פינוי. צרורות הירי בקרבת מקום נראו לה יותר ויותר מוזרים. היא עדיין לא יכלה לדמיין שהם יורים באנשים. הרי מן ההתחלה, היו כל כך הרבה יריות, ודברים כאלה פשוט לא קורים. אבל בכל זאת - למה?

ואז דינה שמה לב שאנשים מופשטים מבגדיהם החמים. היא הוצפה פחד טהור וסחרחורת, תחושה שלא חשה מעולם. בדחף פתאומי היא הסתובבה, מצאה את הוריה וסיפרה להם מה ראתה.

"בת, אנחנו כבר לא צריכים את עזרתך", אמר אביה. "לכי עכשיו."

אבל היא הייתה לכודה. למרות כל תחנוניה, השומרים לא נתנו לה לעבור אחורה.

עכשיו היא סוף סוף הבינה: זו הוצאה להורג.

פקודות חדשות נשמעו. תור פנטסטי וכאוטי נוצר. הם עמדו וחיכו.

גרמני גדל-גוף ניגש אליה ואמר, "בואי לשכב איתי ואתן לך ללכת."

היא הביטה בו כמו במשוגע, והוא הלך.

לבסוף, הגיע תורה של הקבוצה שלה. השיחה שככה. הם המשיכו הלאה בדממה, מוקפים שומרים. מאחוריה, דינה שמעה מישהו גונח:

"עזרו לי, ילדים. אני עיוור."

היא הניחה את זרועה סביב הזקן והמשיכה ללכת לצידו.

"לאן הם יכולים לקחת אותנו, אבא?" היא שאלה.

"ילדתי," הוא ענה, "אנחנו הולכים לשלם את חובנו האחרון לאלוהים."

"האם אנחנו נטושים? נטושים לחלוטין?" היא שאלה.

"נטשנו אותו. הוא לא נטש אותנו. ילדה, אמרי איתי 'שמע ישראל'."

אלי, אלי, למה עזבתני?!

צָרפת אותנו באש אוכלת – אך לא ניכנע!

כמו אבות אבותינו מקדמת דנא

לא נתייאש ולא נפקיר

ואף בקול גדול נצהיר:

שמע ישראל, ה' אלוקנו, ה' אחד!

אלי, אלי. למה עזבתני?

מילים ולחן: יעקב סנדלר, מסורתי. עברית לעיל: איתן בירנבאום

www.youtube.com/watch?v=rE95WpTS3WI

ביצוע: אלי הניג

הקבוצה נכנסה כמו למשפך ארוך וצר, ברוחב של כמטר וחצי, כשחיילים משני הצדדים עומדים כתף אל כתף, שרוולים מופשלים, מחזיקים אלות גומי ומקלות גדולים, וכלבים קשורים ברצועות.

החיילים המטירו מכות על האנשים שעברו את המסדרון הזה בריצה. אי אפשר היה להתגונן. מכות זועמות ירדו על ראשים, כתפיים וגב, מימין ומשמאל. "שְׁנָל, שנל!" צעקו החיילים, צוחקים בקול, נהנים. כולם צרחו, זבי-דם. אימהות ניסו לגונן על תינוקות. אנשים נפלו -- הכלבים שולחו עליהם מיד. הקהל נדחף קדימה, דרכו על גופות, רמסו אותן. האנשים המוטרפים יצאו למרחב שגודר על ידי החיילים, זרוע מכל עבר בבגדים, נעליים ותחתונים. השוטרים האוקראינים צעקו, "התפשטו! מהר! מהר!" תוך כדי הכאת האנשים בגסות באצבעות פליז, באכזריות שיכורה וטירוף סדיסטי. אלה שהיססו הופשטו בכוח. העירומים היו במצב של שיתוק, מכוסים בדם.

באופן מדהים, אם אחת מצאה איכשהו כוח ללחוש לילדה שיר ערש מרגיע.

[אפשר להשמיע כאן שיר ערש.]

מהצד שבו הובלו העירומים, דינה שמעה את אמה קוראת, "דינה! את לא נראית כאחת... הצילי את עצמך!"

דינה, תוך גיוס כל כוחותיה, פנתה בנחישות לשוטר.

"באתי ללוות מישהו ובמקרה נתקעתי בקהל. אני דורשת לראות את המפקד!"

השוטר חטף את ארנקה, בדק אותו, ולא מצא דבר שסותר את דבריה. הוא הצביע על גבעה בצד, שם ישבה קבוצה קטנה של אנשים.

"חכי שם למעלה. נירה ביהודים ונשחרר אתכם."

הסיוט התגלה לנגד עיניהם. דינה אמרה שחלק מהקורבנות צחקו בהיסטריה. היא ראתה כמה אנשים מאפירים כשהם מתפשטים לפני שהובלו משם כדי שיירו בהם מאחורי סוללת עפר גבוהה. באופן מפתיע, אף אחד לא השליך את עצמו לרגלי הגרמנים, מתחנן לרחמים. אימהות אחזו בילדיהן. מדי פעם, חייל גרמני או שוטר אוקראיני חסר-סבלנות חטף ילד מאמו, צעד אל סוללת העפר, הניף והשליך את הילד מעליו כמו בול עץ. הם לא יכלו לחכות ולתת לילד ללכת עם אימו.

החל להחשיך. לפתע הגיעה מכונית פתוחה, נושאת קצין גבוה ואלגנטי למראה, שהיה בבירור המפקד.

"מי אלה?" הוא שאל שוטר אוקראיני. היו כעת קרוב ל-50 איש על הגבעה. השוטר ענה, "אלה אנשינו. לא היינו בטוחים אם לשחרר אותם." הקצין זעם, "תירו בהם! תירו בהם מיד! אם אפילו אחד מהם יברח ויפיץ את השמועה, אף יהודי לא יגיע מחר!"

"קדימה! זוזו! קומו!" צעק השוטר. האנשים קמו על רגליהם כאילו היו שיכורים. אולי משום שהיה מאוחר, אולי משום שנחשבו ללא יהודים, לא נעשה דבר כדי להפשיט אותם. הם הובלו ישירות לצד השני של סוללת העפר, בקבוצות של 10.

דינה הייתה בקבוצה השנייה. הם הובלו לסף של המחצבה, עם קירות תלולים שהתנשאו משני הצדדים. על קיר אחד נחצב מדף כה צר שכאשר הובלו הקורבנות אליו, הם נשענו אינסטינקטיבית אחורנית על הקיר כדי לא ליפול.

דינה הציצה למטה והסתחררה. המחצבה הייתה עמוקה להחריד. למטה שכב ים של גופות מדממות. היא ראתה מקלעים פרושים בצד השני של המחצבה, וחיילים גרמנים. הייתה להם מדורה ונראה היה שהם מבשלים משהו.

כאשר קבוצת הקורבנות מילאה את המדף, אחד הגרמנים, סיגריה משתלשלת מצד פיו, התרחק מאוכלו ליד האש, תפס את מקומו ליד מקלע, ובאדישות מוחלטת החל לירות.

דינה הרגישה יותר משראתה את הגופות נופלות כשקו האש התקרב אליה במהירות. המחשבה הבזיקה במוחה, "עכשיו אני... עכשיו..." בלי לחכות לכדור, היא השליכה את עצמה מהמדף בידיים קמוצות.

היא חשה כאילו היא נופלת לנצח. המדף היה גבוה מאוד. כשפגעה בתחתית, היא לא הרגישה לא את הפגיעה ולא את הכאב. דם חם ניתז עליה, וכיסה את פניה. זה היה כאילו נפלה לתוך אמבטיה של דם. היא שכבה על גבה בעיניים עצומות, זרועותיה פרושות.

קולות עמומים נשמעו סביבה ומתחתיה. רבים מהקורבנות עדיין היו בחיים. כל מסת הגופות זעה באופן מורגש, העמיקה ונתהדקה בגלל תנועותיהם של אלה שנקברו חיים. היא שמה לב לצעדים, דורכים ישירות על הגופות. הגרמנים ירדו. הם התכופפו מעל גופות, עקרו שיני זהב מפיהם, לקחו מהן דברים וירו בכל מה שזז. תוך מספר דקות שמעה קול מעליה: "קדימה, תחפרו!" היא שמעה את צלצול האתים וחול החל ליפול עליה. בהתחלה היא לא העזה לזוז, אפילו כשהחול טפטף לתוך פיה. היא שכבה עם הפנים כלפי מעלה, שואפת חול ונחנקת עד שאיבדה שליטה והחלה להתפתל באימה פראית, מוכנה שיירו בה ולא שתיקבר חיים. נחנקת, היא החלה לחפור את דרכה החוצה מהחול. למרבה המזל, כבר היה חושך מוחלט והגברים בקצה המחצבה הפסיקו לחפור, מרוצים שהגופות מכוסות מספיק בחול. עיניה של דינה היו מלאות חול והצחנה הייתה כבדה.

לאט מאוד, בזהירות, דינה נעה לעבר הקיר הקרוב. היא טיפסה אט-אט למעלה, כל שנייה בסכנת נפילה. היא זחלה על ארבע, מחוסר כוח ומפחד מהרוצחים. היא היתה חייבת לצאת משם ולהתרחק -- למען ילדיה שחיכו לה בעולם האמיתי, וכדי לספר על העולם החדש, המוזר והגרוטסקי הזה שהחליף לפתע את הקודם.

דינה, שעמדה בפני סכנות בלתי ניתנות לתיאור, אכן הצליחה לברוח וסיפרה את סיפורה. הסיפור הבלתי ייאמן והמזעזע של באבי יאר, בעיר היפה קייב, שם הגרמנים המתורבתים ועוזריהם המקומיים רצחו מספר שיא של 38,000 בני אדם תוך 36 שעות בלבד -- רק בגלל שהיו יהודים.

במהלך החודשים הבאים, באבי יאר הפך לאתר טבח של 90,000 איש.

אבל לא כל יהודי קייב הגיעו לשם. הנה סיפור שתועד על ידי עד ראייה:

חייל גרמני ניגש לרַטוּיֵיב, שרת מבוגר בבית ספר, ופקד עליו לקחת את חפירה ולבוא איתו. הם הלכו לפארק התרבות, שם חייל אחר שמר על ילדה יהודייה. הזקן קיבל פקודה לחפור בור. כשהבור היה מוכן,

הילדה נדחפה לתוכו. היא החלה לצרוח וניסתה לטפס החוצה. החייל החל להכות אותה בראשה עם את החפירה ולערום עפר לתוך הבור. אבל הילדה המשיכה לקום, אז הוא הכה אותה שוב בראשה. לבסוף הם מילאו את הבור ודרכו עליו. הזקן חשב שאותו הדבר ייעשה לו, אבל הם שחררו אותו.

בתחילת 1942, מפקד האיינזצגרופן, פאוּל בּלוֹבֶּל, ומומחה הגסטפו לענייני כנסייה, אלברט הַרטֶל, נסעו יחד ליד קייב. כשהתקרבו לגיא, הרטל הבחין בפיצוצים קטנים שהרימו עמודי עפר. הפשרת חודש מרץ שחררה גזים מעשרות אלפי הגופות. "כאן קבורים היהודים שלי", התרברב בלובל.

הפרק המוזר האחרון של באבי יאר החל באוגוסט 1943. גורל המלחמה כבר התהפך והגרמנים מיהרו למחוק את הראיות לאכזריותם. למטרה זו הוקמו בריגדות עבדים, ששוכנו במחנה שמור היטב בתוך המשך הערוץ של באבי יאר. הם הועסקו בתפקידים שונים:

• החופרים, שחושפים את שכבות הגופות המתפרקות, השזורות זו בזו;

• מפעילי הקרסים, שעמלו להפריד את הגופות בעזרת קרסי-ברזל ולגרור אותן לכבשנים שנבנו במיוחד;

• מחפשי הזהב, שבדקו כל גופה כדי להסיר כל זהב שנותר בטעות בפיות או על אצבעות;

• בוני הכבשנים, שהיו אמורים להיפטר מ-2,000 גופות בכל פעם;

• המבעירים, ששמרו על האש בוערת, בעזרת שמן ותוך ערבוב והפיכת הגופות בעזרת מקלות ארוכים;

• הכותשים, שכתשו כל חלק ששרד את הכבשנים;

• הגננים, שנשאו את אפר האדם כדי לפזר אותו מסביב על הגנים והאחו.

בדיוק שנתיים לאחר ההוצאה להורג הראשונה בבאבי יאר, קבוצה אחת של בריגדות העבדים ביצעה פריצה נועזת ופנטסטית. כנגד כל הסיכויים, מוקפים בגדרות תיל עבות ובעמדות מקלעים, רגליהם כבולות בשרשראות ברזל כבדות, ללא נשק ביד מלבד כליהם השונים, רזים ומורעבים, 50 מהם השליכו את עצמם על השומרים הגרמנים האכזריים.

זו הייתה יותר מחווה של התרסה, ביטוי מיוחד ודרמטי של רצון לחיות, הצהרה הרואית אל מול חוסר האנושיות, מאשר שאיפה ממשית להימלט. אך חלקם כן נמלטו, ובסופו של דבר וְלַדימיר דַווידוב ואחרים גם סיפרו את הסיפור.

במרחק, מעבר לדְנייֶפֶר, נשמע קול עמום של תותחים. המתקפה הרוסית הגדולה החלה, והגרמנים היו בנסיגה מלאה. הצבא האדום היה בתנועה, והקרב על קייב החל. בתחילת נובמבר 1943, העיר קייב, שניזוקה קשה בקרבות, סוף-סוף שוחררה -- ועימה, באבי יאר.

באבי יאר, הערוץ היפהפה עם נופו הצבעוני, שבו משפחות נהנו מפיקניקים בחגים, וילדים רכבו בשמחה תרים אחר הרפתקאות קטנות. אותו גיא יפהפה של פעם, לפני שמפלצות הפכו אותו לעמק של טבח, שבו הפרחים פורחים באדום מדם יהודי, והאדמה מניבה שפע תפוחי אדמה המופרים באפר יהודי... באבי יאר.

רק במרץ 1966 הוקמו לוחות הזיכרון הראשונים בבאבי יאר, הודות למשורר יֶבגֶני יֶבטוּשֶנקו, אך אף אחד מהם לא הזכיר את העובדה שהקורבנות היו יהודים. יהודים לא נחשבו.

הדבר הנורא בבאבי יאר, פונאר, פורט תשע ואתרי רצח אחרים היה שאנשים חפים מפשע -- נשים, ילדים, תינוקות, קשישים ועיוורים -- הובלו לטבח אך ורק משום שהיו יהודים.

הדבר המפואר בבאבי יאר היה שמוקפים בסערת המוות, מושפלים לחלוטין, מוכים באכזריות, מופשטים מבגדיהם, היהודים לא איבדו את כבודם. לא היה להם נשק להתנגד איתו, מלבד גאוותם. לא היה להם מה להשליך בפני אויביהם, מלבד רצונם העז לחיות. ולמרות שגדלו בארץ שבה לא טופחו אמונה ואמון, נראה היה שהם החזיקו באמונה, בתקווה ובאמון טבועים בלב ליבם, שהעם היהודי יחזיק מעמד, ישרוד ובסופו של דבר ינצח את כל אויביו. ואכן, שגם בעוד 1,000 שנה, צעדינו בהיסטוריה עוד ירעימו: "אנחנו שורדים! אנחנו חיים! אנחנו פה!"

אַל נָא תֹּאמַר: הִנֵּה דַּרְכִּי הָאַחֲרוֹנָה, אֶת אוֹר הַיּוֹם הִסְתִּירוּ שְׁמֵי הָעֲנָנָה.
זֶה יוֹם נִכְסַפְנוּ לוֹ עוֹד יַעַל וְיָבוֹא, וּמִצְעָדֵנוּ עוֹד יַרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹּה!

מֵאֶרֶץ הַתָּמָר עַד יַרְכְּתֵי כְּפוֹרִים, אֲנַחְנוּ פֹּה בְּמַכְאוֹבוֹת וְיִסּוּרִים
וּבַאֲשֶׁר טִפַּת דָּמֵנוּ שָׁם נִגְרָה, הֲלֹא יָנוּב עוֹד עֹז רוּחֵנוּ בִּגְבוּרָה.

עַמּוּד הַשַּׁחַר עַל יוֹמֵנוּ אוֹר יָהֵל. עִם הַצוֹרֵר יַחֲלֹף תְּמוֹלֵנוּ כְּמוֹ צֵל.
אַךְ אִם חֲלִילָה יְאַחֵר לָבוֹא הָאוֹר, כְּמוֹ סִיסְמָה יְהֵא הַשִּׁיר מְדוֹר לְדוֹר.

בִּכְתַב הַדָּם וְהָעוֹפֶרֶת הוּא נִכְתַּב; הוּא לֹא שִׁירַת צִפּוֹר הַדְּרוֹר וְהַמֶּרְחָב,
כִּי בֵּין קִירוֹת נוֹפְלִים שֻׁרוּהוּ כָּל הָעָם, יַחְדָּיו שֻׁרוּהוּ וְנֹאגֹאנִים בְּיִדָּם.

עַל כֵּן אַל נָא תֹּאמַר: דַּרְכִּי הָאַחֲרוֹנָה, אֶת אוֹר הַיּוֹם הִסְתִּירוּ שְׁמֵי הָעֲנָנָה.
זֶה יוֹם נִכְסַפְנוּ לוֹ עוֹד יַעַל וְיָבוֹא, וּמִצְעָדֵנוּ עוֹד יַרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹּה!

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים ולחן: הירש גליק. עברית: אברהם שלונסקי. לחן: דמיטרי פוקראס, דניאל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡✡✡✡✡✡

ראו בנספחים את קטעי הסיום המומלצים

קורבן עולה לה': חורבן מְיֶילִיץ, פולין

במבט לאחור, מה שקרה בתחילת המלחמה בעיר הזו אותת לאסון נורא עבור יהודי אירופה

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

התיאור הבא מבוסס על רשומות מהארכיון המקורי של העיר מְיֶילִיץ, פולין. כל הציטוטים מתורגמים מהיידיש המקורי, וכל השמות אותנטיים.

עם כניסתם למייליץ בספטמבר 1939, כוחות הכיבוש הגרמנים התנהגו תחילה בנימוס מרוחק כלפי האוכלוסייה היהודית של העיר. שמועות פרועות ובלתי נתפסות על אכזריות גרמנית כלפי יהודים הגיעו לקהילה ממרחקים. מחשש לפגיעה בידי הגרמנים, היהודים שמרו את מוסדות הקהילה -- כגון בית הכנסת, בית המטבחיים והמקוָה -- סגורים. אך לאור ניסיונם האישי עם הגרמנים בימים הראשונים, יהודי מייליץ היו מבולבלים. השטן, ככל הנראה, לא היה גרוע כמו בשמועות.

בכל מקרה, בתודעתם של יהודי מייליץ, לא היה צורך להטיל ספק בדרכיו הבלתי נתפסות של ה'. היה צורך רק להיות אסיר תודה על חסדו. ומה יותר טוב ליהודי להפגין הכרת תודה מאשר להקדיש את עצמו לקיום נלהב של פולחן חג ראש השנה, שערבו חל למחרת. באירוע קדוש זה, כשדבר לא ימנע חגיגה מלאה של היום המיוחד, "אסור להזניח קיום *יִידִישְקַייט*".

לכבוד ראש השנה, "צריך להיות מקווה חם, ושהיהודים יטבלו בו כראוי... כגמול, הקדוש ברוך הוא יבטיח שלום על ישראל, ולרשעים לא יהיה כוח להזיק לנו".

הרבי לא מצא שום פסול בנימוקי הַבַּעלַבָּתִים, ראשי הקהילה. "בוודאי. עלינו להמשיך ולשמור *יידישקייט*, אשר הוזנחה לאחרונה עקב המצב."

"אבל למה רק מקווה?" אמר אִיטְשֶׁע נוֹסְן, גבאי בית הכנסת. "לכבוד יום טוב, האם לא ראוי שנאכל גם פרוסת בשר?"

"בוודאי שכן," קבע הדיין האדום, שהיה בעיצומו של פירוש קטע תלמודי עם שני תלמידי חכמים.

הרבי קרא לשוחטים, רֶבּ יוֹשֶׁע בֶּער וְרֶבּ חֵיימְל קוּרְץ, וציווה עליהם להתכונן לשחיטת עופות לסעודת ראש השנה החגיגית. הַשַּׁמָּש ניגש אל שומר המקווה כדי לוודא שהוא יחמם את המים לחג -- וכפי שכתוב ברישומי הקהילה היהודית: "הגבאי וידא כעת שכל הקהילה היהודית תעודכן על זמינות הבשר והמקווה, כדי לפאר את שם ה' כראוי".

המנהיגים החלו כעת לדון במספר שאלות מכריעות של קיום מצוות יהודיות בזמן מלחמה, וכיצד להכיל את הפליטים הרבים שהגיעו לקהילה. בין הנמלטים היה רבי נַפתּוֹלי מֶלֶך וואַסֶרשְׁטרוּם הקשיש והמכובד מן העיר יַאסְתוֹשְׁמַאוְוקֶה, שברח עם ספר תורה בזרועותיו. הוחלט לכבדו בהובלת תפילות החג למחרת בבוקר.

בעוד הרבנים דנים בסוגיות הלכה וארגון התפילות, עשן החל מיתמר מארובת המקווה שבו חיממו מים, וקולות של נשים מביאות עופות לבית המטבחיים מילאו את הרחובות.

ראש השנה ריחף באוויר, עם תחנוני הסליחה הכנים, תפילה קורעת-לב למחר בטוח בתוך תהפוכות המלחמה, ואישור של הקשר החם בין הקב"ה לעמו הנבחר.

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

ערב ראש השנה. בעוד היהודים מתכוננים לחג, ראש העיר ומועצת העיר אירחו את הקצינים הגרמנים לסעודה בבניין העירייה, עם משתה שלא נראה כמותו במייליץ מאז ימי הרומאים. הם התענגו על אוכל ושלל משקאות חריפים, וכוסות צלצלו בקריאות רמות כמו "גרמניה מעל הכל!" ו-"הַייל היטלר!".

ראש העיר, גַאוֹלַייטֶר צִימֶרמַן, הציץ במקרה החוצה מאחד החלונות, ושם לב לעשן עולה מארובת המקווה. כשהבין את משמעות הדבר, קרא בכעס, "תראו מה היהודים עושים!".

סגנו, שלא הפסיק לשתות לרגע, התפרץ: "לעזאזל! זה המקווה היהודי!".

"אנחנו צריכים לעשות משהו עם היהודים המלוכלכים האלה! הם חייבים לדעת שהם תחת שלטון גרמני עכשיו!", קרא אחד הקצינים.

לאחר התייעצות קצרה בלחישה, הם פרצו בצחוק שטני. מבלי שידעו היהודים, הוטמנה מלכודת גרמנית.

מוקדם באותו אחר הצהריים, כשהשוחטים כמעט סיימו, ופעילות המקווה היה בשיאו, הופיעה יחידה גדולה של חיילים גרמנים חמושים ברובים ומקלעים טעונים. הם הקיפו את המקווה ואת בית המטבחיים וחסמו את הכיכר שנמתחה בין השניים, כך שאף אחד לא יוכל עוד להיכנס או לצאת. הם נכנסו למקווה ולבית המטבחיים, גירשו את כולם החוצה וציוו עליהם להתייצב מסודרים בשורות בכיכר. הפליט, רבי נפתולי מלך, עם ספר תורה בידיו, שהיה אמור להנהיג את תפילות ראש השנה למחרת בבוקר, היה בקבוצה הלכודה והוא נעמד בשורה הראשונה.

"איזה מין שעשוע מפיקים הגרמנים מזה?" החלו היהודים לתהות בבהלה גוברת. לפתע הגיעה קבוצת קצינים גרמנים, צלבי קרס על זרועותיהם, אקדחים שלופים בידיהם. "הֶנְדֶה הוֹד!" - "ידיים למעלה!" נשמעה הפקודה החדה והצרודה.

היהודים, המומים מפחד, הרימו ידיים – למעט רבי נפתולי, שלא ידע מה לעשות עם ספר התורה בזרועותיו. כל העיניים הגרמניות התמקדו בקשיש בעל הזקן האפור הארוך והפֵּאות, שהעז לסרב לפקודה גרמנית. אבל רבי נפתולי פשוט חיבק את התורה חזק יותר. ואז, תוך שניות, עלה במוחו רעיון. הוא חטף מכיסו במהירות את *גַּארְטֶל* החג שלו – חוט משי לבן – וקשר אותו בחוזקה מספר פעמים סביב עצמו וסביב ספר התורה. כשהתורה מאובטחת, הוא הרים את ידיו.

חיוכים מרושעים עלו על פניהם של הגרמנים כשהבחינו בהישגו של הזקן. בינתיים, פולנים החלו להתאסף סביב הכיכר כדי ליהנות מהמשחק המכוער של הגרמנים ביהודים. "כל הכבוד להם; היהודים המלוכלכים האלה – זה מגיע להם!"

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

בבתי היהודים ברחבי העיר, לאף אחד לא היה מושג אודות הדרמה המתפתחת בכיכר. נכון, בשעה זו אחר הצהריים של ערב ראש השנה, השוחט, רֶב יוֹשֶׁע, כבר היה בדרך כלל בבית. אשתו ובנותיו, עסוקות במטבח בהכנות הרגע האחרון לחג, ייחסו את היעדרותו לתרנגולות הרבות שהביאו משפחות לחגוג את החג.

חותנו, רבּ שמעון דַיָין, היה עסוק בטקסט הקבלי של הזוהר, בניסיון להבין מדוע בעולם שבו הקב"ה ברא כל פרט כדי לשפר את גורל האדם -- ובמיוחד את גורל "ממלכת כוהנים וגוי קדוש" -- מלחמה חדשה וגדולה נפתחת על האדם עם סכנה לעמו. "או שאולי זה לא מעשה ידי ה'? אולי כל זה, חלילה, מעשה ידי השטן?"

חתנו של רבּ יושע, אהרון וַיינְרבּ, שבקושי נמלט מציפורני הוֶורמַאכט המתקדם בטַרנוֹב, היה הראשון להגיב באי שקט ודאגה. הרי זהו ערב *יוֹנטֶף*. רבּ יושע אמור להיות כבר כאן! איפה השוחט ירא-השמים החסיד הזה? בשעה מאוחרת זו, צלילי תפילת הפתיחה "בָּרְכוּ" החגיגית והשמֵחה כבר מהדהדים באוויר ובלבבות היהודים. אהרון המשיך להביט בחוסר סבלנות מהשעון המתקדם אל הדלת, וחזרה. לבסוף, הוא החליט ללכת לבית המטבחיים. ברגע שהגיע לכיכר, הוא זוהה על ידי חייל גרמני והוצב בשורה עם שאר היהודים, ידיים למעלה.

היהודים המבולבלים עמדו שם בידיים מורמות בתחושה שזה לא ייגמר לעולם. אבל אז צעד אחד הקצינים הגרמנים קדימה, נופף באקדחו לעברם וצעק: "רוקנו את כיסיכם! מיד!"

בידיים רועדות, החלו היהודים להוציא מכיסיהם מטפחות, מצתים, קופסאות טבק ופריטים אחרים.

כאשר נפתולי מלך הזקן, עם התורה קשורה אליו, נתקל בשופר בכיסו הפנימי, הוא היסס. למסור אותו... או לא? הוא החליט במהירות לא למסור אותו. מחר השופר הזה יקרא לישועת ה' לעמו. כיצד יוכל לחשוף אותו כעת לעיני היהירים וחסרי האמונה? לא, הוא לא ייתן להשפעתו להיחלש מחיוכים שטניים!

גם לרבּ חֵיימְל, השוחט, הייתה דילמה קשה: לוותר על הסכין, ה-*חַלָף*... או להחזיק בה? הוא הרגיש כאילו כל העיניים הגרמניות ממוקדות בו. אם לא ימסור את הסכין, כל היהודים בכיכר עלולים להיענש בגללו. בחוסר רצון, הוא שלף את הסכין מכיסו, והיא נפלה ארצה בנקישה.

כמו חיית פרא זועמת, הקצין הגרמני המוביל השליך את עצמו לעבר הסכין, נופף בה באוויר וצרח: "אני אשחט אתכם כמו עגלים! אני אירה בכם כמו כלבים! מזיקים יהודים מלוכלכים!" והוא צעק לחייליו: "נשק, הכן!" נקישות פלדה. צלצול מתכתי. שום קול אחר לא נשמע באוויר. רעד שקט אך גלוי עבר בשורות היהודים, בעודם בוהים מבועתים בקני הרובים והמקלעים הרעבים.

בפריפריה, אספסוף הגויים הגואֶה שפשפו את ידיהם בסיפוק מטורף. תגובתם היחידה הייתה לקרוא מדי פעם בהתלהבות: "*סְמֶרְט זִידוֹם!* מוות ליהודים!" בפולנית, ואז בגרמנית: "*אַלֶה דֶרְשִיסֶן!*" - "לירות בכולם!"

חיוור, מפוחד, ידיו מורמות, אהרון וַיינֶרֶב, חתנו של השוחט רֶבּ יוֹשֶע, צָעד צַעד קדימה מהשורות. הוא פנה אל המפקד הגרמני:

"הֶר הַאוֹפְּטְמַן, האנשים האלה חפים מפשע -- הם לא פגעו באף אחד!"

הוא רצה להמשיך, אבל הקצין קטע אותו:

"*יַא'וואל, יַא'וואל*! אנחנו כבר מכירים אתכם, יהודים מלוכלכים!... שלושה צעדים קדימה!"

אהרון החוויר עוד יותר וצעד כמה צעדים מהוססים קדימה. לפתע נבח אקדח. דם ניגר על פניו, והוא נפל ארצה, פצוע אנושות.

אנחה כואבת, יְבבה, עלתה משורות היהודים הרועדים והמוכים אימה. זיעה קרה כיסתה את כולם. פחד וכאב קהים התמקמו בעצמותיהם. שמץ מתפילת הווידוי של הגוסס נישא איכשהו בין השורות. רחש שקט, נואש וכואב: ממעמקים קראתיך ה'! עננו! אנא! ענה, עכשיו! אתה לא רואה כמה אנחנו צריכים אותך? עננו!

בקול ברוטלי, רועש ומטיל אימה, נשמעה הפקודה: "*יודן – וַאגַאבּוּנְדָן*! זוזו! במהירות יהודים! בריצה -- לבית המטבחיים -- עכשיו!"

עשרות רובים גרמנים החלו ללחוץ את היהודים, מכים אותם מכל עבר, בגופם ובראשם, עם כידונים, דוחפים אותם ללא הרף לעבר הדלתות. הגרמנים הכריחו את היהודים לשעוט קדימה, והוסיפו קולות חייתיים נלהבים, שיכורים מריח הדם.

אך הקורבנות כבר לא היו זקוקים לעידוד. הם רצו לעבר בית המטבחיים בטירוף. אולי מאחורי חומותיו יספק ה' הגנה מסוימת לעמו הנדחף מפני שיגעון הגרמנים והתאווה המטורפת של הצופים. אולי שם הוא יחולל נס ויציל אותם.

הכיכר הייתה כעת ריקה, מלבד גופתו של אהרון ויינרב והחפצים המפוזרים מכיסי היהודים. החיילים הגרמנים הקיפו את בית המטבחיים, נשקים דרוכים, מכוונים לעבר הקורבנות חסרי ההגנה מבעד לדלתות ולחלונות הפתוחים.

רבי נפתולי מלך הזקן נזכר לפתע בשופר היקר שהיה אמור לתקוע בו בראש השנה, עדיין מאובטח בכיסו. הוא שיחרר במהירות את ספר התורה, ועם התורה בידו האחת והשופר בשנייה, קרא ליהודים המבוהלים והמוכים: "יהודים, אל-נא נשתוק! הבה נתפלל לה'! הוא בוודאי יעזור!"

"אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים..."

אבל הפסוק הראשון של תהילים נקטע על ידי קריאתו של הרשע: "אש!" ומטח אש מקלעים, רובים ואקדחים מילא את האוויר הפראי. היהודים שעמדו קרובים לדלתות ולחלונות נקצרו כמו עצים כרותים, ודם ניגר מפצעים פתוחים.

ממקור בלתי נתפס, מ-1,000 גרונות, הגיעה הקריאה "שמע ישראל!" וידיים הורמו לשמיים מכל עבר בתפילה נואשת של לבבות שבורים: "שמע קולנו, אלוהים! רחם עלינו!"

ואז פתאום נישא בחדר קול השופר, מילא את החלל, מילא כל סדק, כשרבי נפתולי עשה ניסיון נואש לפרוץ את שערי שמיים בערב ראש השנה, עם תפילות יהודיות צנועות ונואשות. "אלי, אלוהיי, אלוהינו!"

כאילו החיילים הגרמנים נדהמו מקול השופר, מצעקות הייאוש, או מקריאות "שמע ישראל" - הירי נפסק. אולי זו הייתה הפעם הראשונה שהם ירו באזרחים חפים מפשע וחסרי הגנה, ושריד כלשהו של מצפון גרם להם להסס.

במשך מה שהרגיש כמו נצח, כל מה שנשמע בין כותלי בית המטבחיים היו אנחותיהם המרות, החנוקות ומלאות דמעות של נכדיו של אליעזר גרוֹס: "מַאמֶה, אוי, מַאמֶה!" אפילו כשהם נשמו את נשימתם האחרונה, ונשמותיהם התמימות נפרדו אחת אחת מהמקום המסתורי והנורא ההוא, מבלי לדעת מדוע, קראו הילדים הקטנים לאמא.

ואז, שוב, דרך הדלתות והחלונות הגיע מטח אש שני. איכשהו, רבי נפתולי הזקן עדיין עמד, ספר תורה בידו, שופר דבוק לשפתיו, דם נוטף על פניו החיוורות וזקנו הלבן הארוך, עיניו המזוגגות מופנות השמיימה בתפילתו האחרונה.

עד שאיש לא עמד עוד, והצלילים היחידים -- אנחות הפצועים והגוססים. אך השטן עדיין לא נח. הגרמנים וחבריהם שפכו בנזין על קירות הבניין והציתו אותו, שרפו את המתים והפצועים בטקס קורבן טֶבטוני מודרני.

כך עלה ראש השנה 1939 על קהילת מייליץ הקדושה.

בקורבן עוֹלָה לה'.

אלי, אלי. למה עזבתני?

מילים ולחן: יעקב סנדלר, מסורתי

www.youtube.com/watch?v=rE95WpTS3WI

ביצוע: אלי הניג

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

מייליץ הייתה קהילת *שְׁטֶטְל* יהודית קטנה. עד סוף 1939, במשך ארבעה חודשים בלבד, נרצחו 250,000 יהודים בפולין הכבושה בידי הנאצים, בעינויים, ירי, רעב או מחלות... כ-90 בשעה, סביב השעון. ללא הבנה. ללא ידיעה מדוע עליהם למות. מחנות ריכוז והשמדה, כמו טרבלינקה, סוביבור, אושוויץ ומיידנק עדיין לא היו אפילו על לוח השרטוט של הנאצים. בַּאבִּי יַאר ופּוֹנַאר היו עדיין רחוקים שנות-אור.

אבל דווקא אותם שבועות וחודשים ראשונים של המלחמה -- שלעתים קרובות מוזנחים בצל מכונת ההשמדה המפלצתית שהתפתחה בשנים הבאות -- הם בעלי דרמה משלהם. משתקפת בהם הרוח היהודית בעיירה, הניצוץ הבוהק האחרון לפני שהתנפץ ונטמע בחשכת השאול הקדמוני. כאילו נוכחנו במעשה "בראשית" אחר -- כאשר השטן החל לברוא מחדש בדמותו את השמיים ואת הארץ...

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

שלוש שנים לאחר שנשתתקו התותחים באירופה ושלדי עמנו צצו מגיא ההריגה, הקמנו מחדש מדינה עצמאית במולדתנו העתיקה. בהשראת מיליוני גיבורינו האלמונים, הגשמנו את החלום הבלתי אפשרי. סגרנו פער של 1,800 שנים; גישרנו על פני אלפי ק"מ; חצינו ימים עצומים ומדבריות. שום כוח עלי אדמות לא יכול היה לעצור אותנו. שום כוח במרומים לא יכול היה לרסן אותנו. לא עוד.

למרות שהאנטישמיות פורחת שוב ברחבי העולם כל השנים הללו אחרי השואה, ולמרות שאויבינו נחושים למחוק אותנו מעל פני האדמה, העם היהודי איתן ונחוש באותה מידה להמשיך הלאה. עשינו זאת במצב של חוסר בית, בידיים קשורות מאחורי הגב. נעשה זאת ביתר שאת היום, כשאנחנו בבית, חופשיים, במדינה הריבונית שלנו.

העם היהודי הנצחי וארץ ישראל הנצחית מאוחדים שוב אחת ולתמיד, ולעולם לא ייפרדו שוב. חזרנו הביתה, לציון ולירושלים. דרך נהרות של דם ואש הגיהינום, חזרנו הביתה, למדינת ישראל, ולעולם, לעולם לא נאפשר שתתרחש שואה נוספת.

נישאר מכוונים לצלילי העבר, אך ליבנו יפעם לתופי העתיד בתקווה ואמונה, בגאווה ובביטחון.

אנו כאן! לא נזוז מפה!

לנצח נצחים! עם ישראל חי!

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים: הירש גליק, עברית: אברהם שלונסקי, לחן: דמיטרי פוקראס ,דניאיל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

ראו בנספחים קטעי סיום מומלצים

לצאת מהגטו: התנגדות יהודֵי מינסק

גבורת מנהיגים וילדים, פנים אל פנים עם טרור

.

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

התקפת הפתע הגרמנית לאורך כל גבול רוסיה החלה ב-22 ביוני 1941. ארבעה ימים לאחר מכן, מינסק נכבשה על ידי חיילי הוֶרמאכט, ומיד אחריהם הגיעו האַיינזַצגרופֶּן, שמטרתם העיקרית הייתה להשמיד את היהודים. לפני הגעתם, יהודים שניסו להימלט מהעיר עשו זאת לא מפחד הגרמנים, אלא בגלל ההפצצות.

ליהודים לא הייתה אזהרה מוקדמת על כוונות הנאצים. במשך כמעט שנתיים ברוסיה הסובייטית לא פורסמו דיווחים שליליים על גרמניה הנאצית. סטלין נשאר נאמן לברית הידידות ואי-ההתקפה שלו עם היטלר מאוגוסט 1939. השמועות הפרועות שהגיעו מדי פעם למינסק על יחס גרמני אכזרי ליהודים נחשבו בדיוק לכאלה -- שמועות פרועות חסרות-בסיס. למעשה, הדור המבוגר זכר את הכיבוש הגרמני במהלך מלחמת העולם הראשונה בנוסטלגיה, וציפה לחזרה של מערכת יחסים חמה ולבבית עם הגרמנים. אך לא לקח הרבה זמן עד שאשליות אלו נופצו לרסיסים.

שלושה שבועות לאחר הכיבוש הגרמני הגיעה הפקודה להקמת גטו מינסק. תחת איום של עונש מוות, ניתנו ליהודים חמישה ימים לעבור לאזור המיועד. ענידת הטלאי הצהוב הפכה חובה. מס עצום בזהב הוטל על הקהילה היהודית, לכאורה כדי לכסות את ההוצאות שנגרמו בהעברת לא-יהודים ממחוז אחד לאחר.

.

בשלב הראשון של ארגון הגטו, כל האינטלקטואלים נצטוו להתייצב. עד ראייה כתב:
"רבים הגיעו שלא השתייכו לקבוצה זו, מתוך אמונה תמימה שאינטלקטואלים, אותם הערכנו כל כך, יזכו לכבוד דומה מצד הנאצים. מאות -- לא, אלפים -- מהמשכילים והתרבותיים ביותר הובלו ליערות, ובתוך דקות ספורות, רעש מקלעים בישר לעם למה אינטלקטואלים, ובמיוחד יהודים, יכולים לצפות מהנאצים".

זו הייתה ה"אַקצִיָה" (פעולת טבח) הראשונה שאורגנה במינסק על ידי אדם-העל הגרמני, נצר לגתֶה ושילֶר, לקַאנט והֶגל, לבֶּטהובן ויוהאן סבסטיאן באך.

בלי לבדוק הרבה, הגרמנים תפסו יהודי בשם אֶלְיהוּ מוּשְקין ומינו אותו לראש ה-"יוּדנרַאט" (מועצת היהודים), שתהיה אחראית מעתה ואילך על הניהול המסודר של הגטו. הוא היה ישות לא מוכרת לכולם. לגרמנים היה חשוב רק שהוא דיבר גרמנית והיה מסוגל להעביר את פקודותיהם.

שקט מאיים השתרר על הגטו. גדודי עבודה אורגנו כדי לספק את כוח העבדים הדרוש כל-כך בנקודות איסוף האספקה, במחסנים, במפעלים ובסדנאות של הוורמאכט. זו הייתה הסיבה היחידה להמשך קיומו של הגטו – כל עוד הצבא הגרמני המשיך לנצח במסעו הבלתי פוסק מזרחה. בתוך צפיפות מדהימה, הגטו התקיים על מנות רעב. פרצה מגפת טיפוס, אסון שהיה צריך לשמור בסוד בכל מחיר מעיניהם הפקוחות תמיד של הגרמנים, שכן הם היו מחסלים את הגטו מיד.

לפתע, בתחילת נובמבר 1941, הגרמנים כיתרו שני רחובות בגטו. ביום אחד, 12,000 יהודים הועמסו באכזריות על משאיות והוסעו לטוטשִינקָה, במרחק חמישה ק"מ. שם, חיכו להם בורות פעורים...

עם רדת הערב, הגטו ההמום היה כמו עיר רפאים. אף נפש חיה ברחובות, כאילו כל 100,000 התושבים נספו באותו יום. דבר לא זז. אף לחישה, אף רשרוש, אף קרן אור. רק יריות בודדות של השומרים הגרמנים והאוקראינים הפרו את דממת המוות.

אך במקום מסתור, נחום פרידמן קם על רגליו ופנה אל הצעירים שהתאספו שם:
"אני לא נואם, וממילא מילים לא יועילו כעת. אסור לנו לשבת שבעה, לא מתאים שנשב בחיבוק ידיים. במקום זה, עלינו לפעול. עלינו לכבות את רוחנו הבוערת ולראות את אויבנו נרמס תחת רגלינו."

עם הקריאה לחיים
גם היינו נכונים
בימים העליזים --
וכל מי שנכחו
כמו באוויר התהלכו
בצאתנו לדרכים

לאחת-שתיים-שלוש
ואחת-שתיים-שלוש
לעבודה - לחיים
צעדים מהדהדים
בקרקע הם כמו עדים
כשלאן ולמה הם יודעים

לאחת, שתיים, שלוש. מילים: לייב רוזנטל (אחרי האנס אייסלר). לחן מסורתי. עברית: איתן בירנבאום.

www.youtube.com/watch?v=eMNq_NigT74

ביצוע: הנרי ספוצניק

ההתנגדות היהודית החלה להתארגן בגטו עד סוף אוגוסט, בתגובה לתנאי המחיה הבלתי נסבלים. הטבח של 12,000 יהודים העניק תמריץ נוסף.

כדי לאפשר התנגדות, היה חשוב ליצור קשרים עם העולם החיצון: להשיג מידע, להבריח מזון, תרופות ועצי הסקה לבישול וחימום, וליצור קשר עם המחתרת הרוסית במינסק הנוצרית, ועם יחידות פרטיזנים ביער. כמו כן היה חשוב לבנות מקומות מסתור בתוך הגטו, לתכנן דרכי מילוט, להשיג נשק, ולגבש מבנה ארגוני של פיקוד להעברת פקודות. אך קודם כל, היה צורך לקבוע את מטרות ההתנגדות.

מלכתחילה הוחלט שמטרת ההתנגדות חייבת להיות להוציא כמה שיותר יהודים ליער, שם יוכלו להצטרף ליחידות פרטיזנים. המוטו שנבחר ע"י תנועת ההתנגדות הצעירה היה "יציאה מהגטו!". פעולות התנגדות גלויות בתוך הגטו עצמו היו אובדניות וחסרות-תועלת: הן לא יצילו איש ובקושי יפגעו באויב. נכון, זה היה מאפשר מוות מכובד יותר, אך הוחלט לתת עדיפות להישרדות.

בהתאם לכך, הבחירה היתה לקדם בריחה מהגטו, ולחמש את הנמלטים לשם התנגדות ביער. להחלטה זו היו השלכות מכריעות. ההתנגדות בתוך הגטו הוגבלה לפעולות הגנה. מקומות מסתור, "מַלְינוֹת", נבנו בקדחתנות. בית דפוס מחתרתי החל לפעול כדי לספק מידע ומסמכים מזויפים. הוקמו מבנה ארגוני וערוצי

תקשורת. ההתנגדות בתוך גבולות הגטו לא נאסרה, אך לא ניתן היה להקצות נשק למטרה זו. כל רובה, אקדח ורימון היו נחוצים נואשות כדי לאפשר פריצות החוצה, לחמש את הקבוצות ביערות, לאפשר נקמה, להבטיח המשכיות והישרדות.

מִיר לֶעבֶּן אֵייבִּיק – נמשיך להחזיק מעמד
אף על פי שהעולם עולה באש ונישאר חסרי-כל.
למרות אויבינו המשתוקקים להשמדתנו
מיר לעבן אייביק! – אנחנו נצחיים!
מִיר זַיינֶן דוֹ! – אנחנו נחזיק מעמד!

מיר לעבן אייביק (נחיה לנצח)
מילים: לייב רוזנטל; מוזיקה: מסורתית
www.youtube.com/watch?v=zZnvx3sRkOg
ביצוע: לואיזה ליין ו- *די יידישע קפליה*

תנועת ההתנגדות בגטו מינסק נהנתה מסיוע רב ושיתוף פעולה של היודנראט. אליהו מושקין, תוך סכנת חייו, סיפק מידע ועזרה. ואכן, הוא נתפס על ידי הנאצים הארורים כשניסה לשחד קצין גרמני לשחרר חבר מחתרת מהכלא, והוצא להורג ביריה.

מותו של מושקין היתה מכה קשה לפעולות ההצלה. למרות שגם ראש היודנראט החדש, משה יוֹפֶה, נטה לתמוך בתנועת ההתנגדות, חשדם של הנאצים כבר התעורר והם שתלו מרגלים בתוך היודנראט. מעתה ואילך היה צורך להמשיך בפעילות בזהירות רבה. זה האט את פעולות ההצלה בתקופה שבה החיים נמדדו ביחידות של שעות ולעתים אף דקות.

בקושי חלפו שבועיים מהטבח של תחילת נובמבר. באותה פתאומיות, הנאצים הקיפו וחדרו שוב לגטו. משאיות ההשמדה החלו שוב לנוע בין הגטו לטוּטשִׁינקָה. קשישים וחולים נרצחו במקום. עד ראייה כתב:

"דם ילדים זָהר אדום בשמש על רקע השלג הטרי."

ברחוב זַמקוֹב, אם החליקה בעודה מחבקת תינוק בזרועותיה וילדה השני נאחז בחצאיתה. היא צעקה, "תירו בי כאן, במקום. מדוע לגרור אותנו ממקום למקום!?" היא נענתה מיד -- האם, הילד והתינוק. ב"אקציה" זו של אמצע נובמבר 1941 נהרגו 5,000 יהודים.

הגטו התייסר, אך רוחו לא נשברה. השטן הגרמני ראה -- לתדהמתו -- שלמרות שהיהודי עונה ונרצח, נשרף והומת בגז, הוא לא הובס. זה הרגיז ביותר את הנאצים. להשמיד את היהודי פיזית, אך להשאיר את רוחו בלתי שבורה, גרם להם תסכול עצום. לכן הם הקדישו כל מאמץ כדי לתכנן שיטות מחרידות ושטניות לשבור את רוחו של היהודי הגאה.

בעורמה רבה, הם בחרו בחג פורים -- חג שעבור יהודים הכיל קרן אור של תקווה לישועה בלתי צפויה תחת איום חמור. היודנראט קיבל פקודה שבערב פורים, 2 במרץ 1942, 5,000 יהודים שלא הועסקו במפעלים גרמניים יתייצבו לשם העברה למחנות עבודה.

תנועת ההתנגדות הורתה שביום שנקבע, כל היהודים יצטרפו לגדודי עבודה זמינות שיאפשרו להם לצאת מהגטו, או ינקטו בכל דרך אפשרית כדי להתגונן ולהתחבא.

פורים התקרב. רק הכנות מועטות נעשו לקבלת פני החג. כיצד ניתן להכין אוזני המן מוקפים בהמוני המנים רשעים? כיצד ניתן ללבוש מסכת פורים חגיגית כאשר כל העולם מסתתר מאחורי מסכות? כיצד ניתן לארגן מערכוני פורים קומיים כאשר החיים האמיתיים הופכים למשחק טרגי, בידיים אכזריות של רוצחים?

ובכל זאת... היה שם משהו מרוח פורים, איזה ניצוץ, איזה אור עמום, איזו קרן תקווה שגם הפעם, כמו בימי אסתר ומרדכי, יקרה נס. שגם הפעם היהודים יתעוררו מסיוט. שגם הפעם, הגרדום והבורות ותאי הגזים יופעלו על האויב שהכין אותם לחפים מפשע, כשם שהגרדום שימש להמן ולא לקורבנו המיועד, מרדכי.

כך, התקווה לא גוועה בגטו מינסק לקראת חג הפורים – גם אחרי שמונה חודשים מתישים תחת שלטון הנאצים, למרות רצונם העז למחוק את אנושיותם ולשבור את רוחם של היהודים.

עד הראייה הֶרש סמוֹלְיאַר מתאר את האירועים:

"באותו 2 במרץ עקוב מדם, הכל התנהל תחילה בהתאם לדיוק הגרמני הידוע. גדודי עבודה גדולים יצאו לעבודה כרגיל. זמן קצר לאחר מכן, הגיעו פקידי הגסטפו כדי לאסוף 5,000 איש, תוך שהם דורשים למהר 'כי הרכבות כבר מוכנות וממתינות'. כאשר היודנראט דחה את הבקשה, הגרמנים התנפלו על הפקידים בזעם ושלחו את המיליציה לאסוף את האנשים.

"זועמים ומתסכולים, אנשי הגסטפו פלשו לגטו. הם ירו לכל עבר, אך לא הצליחו לאסוף קורבנות רבים. הם הקיפו פעוטון, היכו את הילדים, ואילצו אותם לצעוד בטור אחרי האחראי פְלַיישר וד"ר צֶ'רְנִיס, שנשאו את הצעירים ביותר על ידיים. ליד רחוב רַטוֹמְסקי 35, החלו הרוצחים לזרוק את הילדים לבור חול לקבורה חיה.

"האנשים שהסתתרו רעדו למשמע הצרחות הנוראיות שנשמעו ברחבי הגטו. עד מהרה הגיע למקום התליין הראשי של רוסיה הלבנה, הגַאוּלַייטר וילהלם קוּבֶּה, כדי לזרוק סוכריות לילדים הנקברים חיים."

עד ראייה נוסף, יעקב גרינשטיין, מספר את הסיפור המחריד הבא:

"מפקד המשטרה היהודית, בּלוּמֶנשטוֹק, הוביל אותי וגברים אחרים ל'מַלְינָה'. השארנו את הנשים והילדים בבניין היודנראט, במחשבה ששם הם יהיו הכי בטוחים. עד הצהריים לא הצליח הגסטפו במשימתו, מכיוון שכל הגברים נעלמו. אז הרוצחים החלו באורגיה של טבח המוני. כל מי שהיה ברחוב או נמצא בבית נורה. רחובות ובתים התמלאו גופות. לאחר מכן הם פנו נגד היהודים בבניין היודנראט. מפקד המשטרה בלומנשטוק נורה בדם קר. אנשים החלו לברוח, והגסטפו פתח באש מקלעים לעבר ההמון הנמלט. עם רדת הלילה, הם הציתו כמה בתים סמוכים ליודנראט ונסוגו מהגטו."

גרינשטיין ממשיך:

"בשבע בערב, הגברים יצאו מה'מלינה' והיו המומים מהמראה שפגש את עיניהם הלא מאמינות: פלג גוף עליון חצוי, גולגולות מרוסקות, פנים מושחתות לבלי הכר, גופות מעוותות. מצאתי את אשתי כשהיא מחפשת בטירוף את הילדה שלנו בערמת גוויות. הפכנו מאות גופות של ילדים קטנים, בודקים את פניהם. ייחלנו נואשות למצוא ולזהות את בתנו הקטנה."

לא נותרו אשליות לאחר טבח פורים, 2 במרץ 1942: גורלם של כל תושבי הגטו היה ברור, וזו הייתה רק שאלה של זמן -- מתי תגיע אליהם מטחנת המוות. תנועת ההתנגדות היהודית הגבירה את המאמצים להוציא יהודים מהגטו, שכעת היה ספוג בדם ואש.

התברר כי תיאום עם ההתנגדות הרוסית הכללית והתלות במדריכים שלהם, כדי להורות את הדרך ליחידות הפרטיזנים ולמחנות המשפחות ביערות, מעכבים מאוד את תהליך הבריחה. השעון תיקתק.

הוחלט להקים יחידות פרטיזנים יהודיות המבוססות על אנשי גטו מינסק, למרות הסכנה הגדולה של נפילה בידי האויב עקב חוסר ניסיון, חוסר ידע טופוגרפי ומחסור בנשק ואספקה. הסיכון היה גדול במיוחד משום

שרבים מיחידות הפרטיזנים הרוסיות היו אנטישמיות. יהודים שהצליחו לבסוף להגיע ליער מצאו את עצמם לא פעם לכודים בין גרמנים רודפים לבין רוסים שמונעים מהם אפילו מחסה זמני במחנותיהם.

בפרק הרואי זה של גטו מינסק, לילדים בגילאי 10-14 היה תפקיד מכריע. תחילה הם שירתו כרָצים, כחוליות מקשרות וכמבריחים של מזון ואספקה חיונית אחרת. אח"כ הם למדו את דרכי המילוט. מאות, ואולי אלפי מבוגרים חבו להם את חייהם. הם הפגינו אומץ לב מדהים, אחריות בוגרת ונאמנות יהודית ללא גבול.

תחת הלחץ והשפעת השואה, ידיהם הרכות למדו במהרה כיצד לאחוז באקדח ולהשתמש בו להגנה עצמית ולהגנת חבריהם. כיצד, בעודם צעירים כל כך, הם הצליחו לצבור ניסיון כה עצום, חוכמה והבנה של החיים, נותר בגדר תעלומה. ומהיכן אגרו את תעצומות הנפש וכוח הרצון לעמוד בכאב הנורא של העינויים כאשר חלקם נפלו בשבי האויב -- שרצה כל כך להפיק מהם מידע – גם זה נותר בגדר תעלומה.

בּוּנְיָה הַאמֶר בן ה-12 למד כל שביל וכל שיח. גם בחשכה הוא ידע למצוא את הדרך מהגטו למחנות ביער. פעם אחת הוא הוביל קבוצת אנשים חמושים, אך בקושי יצאו מהגטו כששמעו מטחי ירי. מבוהלים, האנשים החלו להשליך את רוביהם ולנוס חזרה לגטו. בּוניה מיהר לחסום את דרכם בגופו הקטן ולחש בכעס, "אתם לא מתביישים? מה אתם עושים? מחר כל הגטו עלול להישחט בגללכם"! הוא לא הצליח לעצור אותם. כשנותר לבדו, הוא אסף את הנשקים ונשא אותם חזרה לבונקר. אף על פי כן, בלילה הבא הוביל את הקבוצה מחוץ לגטו למקום מבטחים. הוא עשה את המסע יותר מ-10 פעמים, עד שנפל בקרב עם האויב.

סִימָה פִּיטֶרסון בת ה-11 חזרה לגטו למשימה. לגסטפו נודע על הגעתה, וכשהגיעו ללכוד אותה, הם רצחו את אמה ושני אחיה הצעירים בזמן שהסתתרה עם אקדח בידיה. היא יכלה אולי להרוג את הרוצחים, אך כפרטיזנית ממושמעת היתה חייבת להתאפק כדי לבצע את משימתה -- להוציא אנשים מהגטו אל היער.

פְּרַאדֶק בן ה-12 נפל עם אקדח ביד, נלחם בגרמנים, לאחר ששחרר מאות אסירים מהגטו. דוד קְלַיְיאַנְסקי הקטן ערך 12 מסעות ליער וחזרה, בכל פעם עם 25 איש. טוֹנְיצְ'קָה גִימְפֶּל, רוּחַלֶה פְּרִיקְלֶר, רוּזְ'יצְקָה רוּבְּנְשְׁטִיק ואחרים היו גיבורים במאבק מתריס נגד האויב כדי להבטיח הצלת שריד... והם רק ילדים, ילדים יהודים מגטו מינסק.

פרימורגן -- בשעות הבוקר המוקדמות בכל בוקר, אנשים מתאספים בשער

א פלאטס א רוישנדר... מקום שוקק חיים שבו

ארבייטער טויזנטר... אלפי פועלים מתאספים לצעוד החוצה...

לפתע, אישה בעלת-יוזמה קוראת בקול: *קופי!* קנה! *קויפט גטו בייגלך*...

אנא קנו בייגלה של הגטו תמורת מארק אחד בלבד -- שה"מיידלה" היחידה שלי תשרוד.

אתם מבינים:

מיין טאטה ומאמלה... אבא ואמא שלי

מיין ברודער ז'מלה... אחי ז'מלה

מיין קינד נחמל'ה... הילדה שלי נחמלה

זאיינן ניטו... הם אינם עוד.

מוכרת הבייגלה בגטו

אפשרות לנגן כאן שיר עצוב. אולי *דמעות משמים* של אריק קלפטון.

www.youtube.com/watch?v=JxPj3GAYYZ0

בגלל פשיטות תכופות של הנאצים, נשים שהלכו לעבודה פחדו להשאיר את התינוקות בגטו. הן היו מסתירות את הילדים בשקים ונושאות אותם לעבודה על גבם – כביכול כצרור חפצים. הגרמנים גילו זאת במהרה, ולשם השעשוע, היו מסובבים בשובבות את השקים על גב הנשים עד שהילדים נחנקו למוות.

בכל בוקר יום ראשון נאלצו תושבי הגטו להתייצב ל-*אַפֶּל* (מסדר נוכחות) בכיכר היובל. בכל *אפל* היתה אתנחתא מוזיקלית: אמני הגטו ביצעו שירים יהודיים. לרוב היה גוֹרלִיק שר שירי געגועים מתוקים או מרים לבית, ל-*טאטה ומאמה*, לחגים, כל נדרי, חלומות ילדות. אחד השירים האהובים שסחט גלים של אנחות ודמעות (*זִיפְצִן אונד טְרֶרן*) מקהל האנשים שהיו ככלל קשוחים, שקטים, גאים ומתריסים, היה השיר הזה, *מכתב לאמא*.

מַיין קינד, מיין טְרֵייסט, דו פוֹרסט אַוועק. אתה עוזב, ילדי, לארצות רחוקות.
כמה אתגעגע אליך, יקירי.
כשתגיע ליעדך, אל תשכח את אימך.
בכל שבוע כתוב אַ בריוועלע דער מאַמען -- מכתב קטן לאמא.
זה יהיה נחמתה. זה יקל על כאבה, על ליבה הכבד,
וישחרר את תחושת השממה המוחלטת שלה.

.

אַ *בריוועלע דער מאַמען* -- מכתב קטן לאמא
מילים ולחן: סולומון שמולביץ
www.youtube.com/watch?v=eUnEiqM0oKY
The Barry Sisters

אישה לא יהודייה מספרת:

"הטבח האכזרי ביותר בתולדות הגטו החל ב-28 ביולי 1942. עד הצהריים הנאצים ריכזו אלפי יהודים בכיכר היובל. הם אילצו את ראש היודנראט, המלחין משה יוֹפֶה, לפנות בדברים לאנשים. הוא הצליח להרגיע את המתאספים והבטיח להם שהפעם הגרמנים לא יפגעו בהם.

"יופה חש שהגרמנים מרמים אותו, אך עדיין נאחז בשביב של תקווה שאולי רבים מהקבוצה יוכלו להינצל באמצעות דחיינות וצייתנות. אך בעודו מדבר, הוא שם לב להגעת משאיות גז בפינת הכיכר. לפתע הוא הרים אגרוף קפוץ לשמיים והחל צועק, 'חברים, הטעיתי אתכם. רימיתי אתכם. הם מתכננים להרוג את כולנו, הגרמנים הארורים'!

"צעקה בקעה מאלפי שפתיים. הקהל החל מתנועע, ואז פרצו בריצה לכל עבר. משאיות משוריינות פתחו באש בכל הקנים. יופה נטבח באכזריות במקום. מאות נהרגו והשאר נאלצו להסתדר בטורים.

"ילדים הופרדו מזקניהם ונאלצו לכרוע על ברכיהם כשידיהם מורמות. הם לא היו מסוגלים להחזיק מעמד זמן רב ובסופו של דבר החלו להוריד את זרועותיהם המוחלשות. החיות רק חיכו לזה. הן תפסו את הילדים, ריסקו את ראשיהם על המדרכה וטבחו אחרים בסכינים. האימהות פלטו צרחות מקפיאות דם. בדם קר, הנאצים היכו את האימהות הזועקות עד לאבדן הכרה. אמן, זוֹרוֹב, תקף את הנאצים באגרופיו החשופים, אך הם התגברו עליו בקלות והשליכו אותו לתוך משאית גז.

"הטבח נמשך ארבעה ימים. ביום הרביעי, הנאצים הביאו כלבי ציד כדי לחפש בכל בית אחר כל מי שנותר בחיים. לאחר היעדרות של ארבעה ימים, טורי העבודה חזרו בערב לגטו. בשקט, כמו באבל, אנשים נכנסו לבתיהם. עד מהרה הדהד בכיים ברחובות, ובהדרגה התפתחו ליללה אחת מתמשכת. לראשונה, אנשי הגטו לא הסתירו את צערם וכאבם. קללות עפו משפתיים קפוצות בחוזקה עד אז, כי החוזרים נותרו לגמרי לבד בעולם."

לאחר מרחץ הדמים, נותרו 9,000 יהודים בגטו -- 9,000 מתוך 100,000. הבריחה ליער התקדמה מהר יותר ויותר. הגרמנים היו מודעים לכך, ובזמן שהגבירו את הפיקוח בתוך הגטו, שלחו יותר מ-8,000 חיילים להטיל מצור על אזור הפרטיזנים. המצור נמשך שישה שבועות. ובכל זאת, קבוצות נמלטו מהגטו.

קבוצה של יותר מ-30 יהודים ממינסק הגיעה לכפר סְקִירְמוֹנְטוֹבוֹ. הנאצים הקיפו את הכפר, אספו את היהודים, כלאו אותם באסם והציתו אותו, וכך צלו אותם חיים.

למרות האבדות, התנגדותם של יהודי מינסק ביערות התחזקה מיום ליום. תחת הנהגתם המוכשרת של ישראל לַפִּידוֹס, נחום פֶלדמַן, בּוריס חיימוביץ', שלום זוֹרין, חיים אלכסנדרוביץ' ואחרים -- כולם מארגני התנגדות מגטו מינסק -- פעלו יחידות הפרטיזנים שלהם וגרמו לנאצים אבדות קשות.

אנשיו של לפידוס הרגו 74 גרמנים בקרב פנים אל פנים, ולקחו שבויים רבים ושלל עצום. תוך שימוש בגטו כבסיס, צוות ההריסה של נחום גוֹלְדזַק השבית שוב ושוב את קווי הרכבת הראשיים של הוורמאכט. באחד המקרים, הם הורידו מהפסים 40 קרונות עמוסים טנקים. בפעם אחרת, הם הצליחו להרוג את התליין הראשי, וילהלם קוּבֶּה. בכאב רב, בסבל בלתי יתואר, למרות השפלה וייסורים, ותוך הפעלת ריסון ומשמעת עצמית על-אנושיים, אלפי יהודים מגטו מינסק קָצרו יבול עשיר של נקמה מהאויב השטני.

כאשר ראובן עמד לעזוב את הגטו עם יחידה קטנה של חמישה גברים חמושים, הוא תלש את תמונת בתו בת השש מהקיר וכתב בגב התצלום:

"זוהי פרידתי ממך, יחידתי. לעולם לא נראה שוב זה את זו. שלושה חודשים עברו מאז שלקחו אותך ממני כדי להירצח. כשהרוצחים לקחו את אימך, נשארת נחמתי היחידה. עכשיו אני לבד בעולם. מה הטעם בחיים כאלה? אבל אחיה; למעשה, אני רוצה לחיות כדי לטעום נקמה על אימך, עלייך, יקירתי, ועל כל חברינו היקרים. היי שלום, בתי האהובה. אביך."

רבים מאלה שהצליחו להימלט מהגטו לא שרדו לראות את יום הניצחון. אלו שזכו התאספו בהזדמנות הראשונה, זמן קצר לאחר השחרור, ונשבעו: "אם אי פעם נשכח את הנופלים והמעונים שלנו שהושמדו, שיימחק זכרנו לנצח."

ניצולי מינסק לעולם לא ישכחו. העם היהודי לעולם לא ישכח. גם לעולם אסור לשכוח. אנו שומעים את הקולות, עולים בגל אדיר ומכריזים בעוצמה: "למרות אויבנו, למרות יגוננו, אנחנו פה!"

הדבר המדהים ביותר ביהודי מינסק היה שבימים אפלים ונוראים כל-כך, כאשר ילדיהם נטבחו כטלאים, נקברו חיים, או נחנקו למוות על גב אימהותיהם, הם החזיקו באמונה בלתי מעורערת שאיכשהו העם היהודי ישרוד. טובעים בייסורים מרים וספוגים בכאב נוראי, כל אחד מהם פעל מתוך אמונה שיום טוב יותר יבוא.

אני מאמין באמונה שלמה. ולמרות שהיום הזה עשוי להתעכב -- ולעתים קרובות העיכוב נראה כנצח -- בכל זאת, לא נתייאש. נמשיך להאמין.

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים: הירש גליק, תרגום: אברהם שלונסקי, לחן: דמיטרי פוקראס ,דניאיל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡✡✡✡✡✡

ראו בנספחים קטעי סיום מומלצים

ההתנגדות היעילה ביותר לטרור הנאצי: סוֹבִיבּוֹר

מחנה הריכוז הנורא שבו נרצחו בני משפחתו של המחבר

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

בתחילת 1942, ביקשו הנאצים מנשיא סלובקיה יוֹזֶף טִיסוֹ, בעל ברית קרוב של גרמניה, לשלוח 1,000 יהודים צעירים לגרמניה לעבודות כפייה.

ממשלת סלובקיה הגיבה במהירות בחיוב, אך בתנאי אחד: על עובדי הכפייה לקחת את משפחותיהם איתם לגרמניה -- "ברוח הצדקה הנוצרית."

גרמניה קיבלה את העסקה, בתנאי שסלובקיה תכסה את ההוצאות ע"י תשלום של 500 מארק גרמני (DM) עבור כל בן משפחה.

הנשיא טיסו, כומר קתולי, וסַאנוֹ מַאךְ, ראש משמר *הֶ-לִינְקָה*, מפלגה פוליטית מובילה בממשלת סלובקיה, חתמו על ההסכם -- עם סייג נוסף: שאף יהודי מגורש לא יורשה לחזור לסלובקיה לעולם. בסופו של דבר, סלובקיה שילמה בהתלהבות 45,000,000 מארק כדי להיפטר מהיהודים שלה, ולוודא שלעולם לא יחזרו. בכך הפכה סלובקיה למדינה היחידה ששילמה לגרמניה כדי להיפטר מיהודֶיהָ, וזאת חרף העובדה שהיהודים היוו ללא ספק מרכיב יצרני ביותר בחברה הסלובקית.

גירוש המוני של יהודי סלובקיה החל באמצע מרץ 1942. זמן קצר לאחר חצות נשמעו דפיקות על דלתות בתי היהודים בעיירה הסלובקית לִיפְיַאנִי, שם גרו סבי וסבתי מצד אמא, וכמה מקרובי משפחתי וחבריי הטובים ביותר. נאמר לתושבים שיש להם חצי שעה לאסוף את בגדיהם, חפצי הערך החשובים ביותר, ומזון לשלושה ימים, ולהתייצב בחצר בית הכנסת הגדול לשם מסע. נרמז כי אלו שלא יצייתו יִיענשו בחומרה.

כל אשליה לגבי מטרת הנסיעה שהוזכרה התנפצה באחת בחצר בית הכנסת. "יהודים, אתם רואים באמצע החצר קופסה כחולה גדולה. אתם מצווים בזאת להכניס את כל חפצי הערך שלכם – טבעות זהב ויהלומים, שרשראות, עגילים ושעונים – לקופסה זו. לידה קופסה צהובה שבה תשימו את כל כספכם. ביעד שלכם תקבלו אספקה בשפע. כל מי שייתפס מפר פקודות אלה יהיה צפוי לעונש החמור ביותר." ברור שהנבלים ידעו שביעד ייקחו לאנשים את חפצי הערך, והם רצו לשמור אותם לעצמם. כמה אנשים באמצע הקבוצה, או אלה שהיו קרובים לגדר ומוסתרים מעיני משתפי הפעולה של הנאצים, החלו לחפור בטירוף כדי להסתיר את חפציהם באדמה. הם קיוו שעם שובם בסופו של דבר, הם יחזירו לעצמם את רכושם היקר. הם לא ידעו על ההסכם של הנשיא טיסו עם הנאצים שלא לאפשר ליהודים לחזור לעולם!

שעה לאחר מכן, החלה הצעידה לרכבת. כמו ההליכה לבית הכנסת, ההליכה לרכבת הייתה קשה עבור הקשישים. לא היו צעירים לעזור. בשבועות הקודמים הם נשאבו לגדודי עבודת כפייה ששירתו את הגרמנים בחזית הרוסית. רוב הנשים היו מטופלות בילדים ונכדים, ולכן הזקנים נותרו להתמודד לבדם, וגררו את המזוודות או השקים שלהן, ואת עצמם.

.

כשהגיעו סוף סוף לרכבת -- למעשה, לקרונות הבקר -- אחד השוטרים התיר את הבריח, אך הם נאלצו לעלות לקרונות בכוחות עצמם. הקרונות היו ריקים לחלוטין מלבד דלי, שהשימוש בו התברר כשהרכבת רטטה לעבר יעדה הלא נודע במשך שלושה ימים.

גבר בגיל העמידה, מכר של המשפחה, הצליח להימלט מהמהומה סביב הרכבת בלי ששמו לב. למחרת הוא הצליח לחצות את הגבול להונגריה ולהגיע לעיר שלנו, קוֹשִיצֶה, העיר הקרובה ביותר לגבול. הוא פגש במקרה את אחי הבכור, פְרַנְץ, וסיפר לו הכל. כך נודע לנו כיצד ליפיאני, ביתם של סבא וסבתא, בני משפחה וחברים, הפך *יוּדֶנרַיין* (נקי מיהודים).

היו שמונָה קרונות ברכבת, כל אחד הכיל 70-100 איש. לא היו חלונות. הדלתות ניתן היה לפתוח רק מבחוץ. הרכבת עצרה לעתים קרובות, ומטענה האנושי כל פעם נזרק קדימה. הנוסעים לא ידעו כמה זמן יהיו נעולים בחלל הצפוף הנורא הזה, והם ניסו להתמקם ככל האפשר. אבל לא היה מקום לכולם לשכב. חלקם בקושי הצליחו לשבת חלק מהזמן. כיוון שניתנה להם הוראה להביא אוכל לשלושה ימים, הם הבינו שהם עלולים להיות נעולים שלושה ימים. יום הפך ללילה, לילה ליום, ושוב. התנאים בקרונות הבקר היו נוראיים! חלק מהאנשים חלו, וחלקם מתו. והרכבת המשיכה להיטלטל. לא ניתן היה לבקש עזרה מבחוץ.

סוף-סוף שרק הקטר מספר פעמים והחל להאט. רעש רב נשמע מסביב. ואז הרכבת נעצרה. בריחי הקרונות נפתחו מבחוץ. אלו שהיו הקרובים ביותר לדלתות נאספו ללא טקס והושלכו ארצה על ידי עובדי כפייה יהודים. חפציהם לרוב נבעטו אליהם החוצה על ידי הבאים בתור. מרגע הגעתם, הבלבול הנורא ששרר על הרציף לווה באופן סוריאליסטי במוזיקת וואלס יפהפייה של שטראוס.

בזיכרונותיו, כותב פיליפ בֶּיאלוֹבִיץ, ניצול סוביבור: "עזרתי ליהודים לצאת מהרכבות עם כל המזוודות שלהם... ליבי דימם בידיעה שבעוד חצי שעה הם יהפכו לאפר. לא יכולתי לספר להם. לא הורשיתי לדבר. גם אם הייתי אומר להם, הם לא היו מאמינים שהם הולכים למות."

כשכל הנוסעים עמדו על הרציף, פנה אליהם מפקד הס"ס: "אתם תחולקו לשתי קבוצות, באופן זמני בלבד. אתם עומדים לקבל גלויות לכתוב לקרוביכם או לחבריכם על כמה טוב מתייחסים אליכם כאן. אנחנו טובים אליכם, אבל דעו ואל תשכחו שאין יציאה מסוביבור; רק מוות למי שמנסה לברוח."

זמן מה לאחר מכן, משפחתי קיבלה גלויה מסבי החכם והנפלא מליפיאני, סבא אליעזר קְרִישֶׁר. הוא כתב בגלויה שאשתו היקרה יצאה לביקור אצל דודה מַלְצָ'י. לצנזור הגרמני, כמובן, לא הייתה שום דרך לדעת שדודה מלצ'י נפטרה מספר שנים קודם לכן. כך נודע למשפחתנו שסבתי האהובה אִיטָה -- מתה.

תוך שניות, מפקד ס"ס נוסף הרים קולו: "כל צורף, נגר, חייט, סנדלר!" - אלה נדחקו הצידה. האחרים הוצבו בטור שצעד לקצה השני של המחנה, מעליו תמיד ריחף עשן. לאסירים החדשים לא הייתה שום דרך לנחש שאלה היו הדקות האחרונות שלהם בחיים. בצעידה במורד השביל, הם כבר היו בעצם בדרכם ישירות אל ה"מקלחות" והקרמטוריום.

מסע אחרון – שיר שואה Final Journey – A Holocaust Song

מילים ולחן: איתן בירנבאום

https://www.youtube.com/watch?v=za_c3F8wnlo

ביצוע: שיר בירנבאום

קשיש אחד נותר עומד בקרון הרכבת, ליד אשתו המתה. קצין הס"ס שבדק את הקרונות לאחר שרוקנו ממטענם האנושי צעק לו לצאת. האיש לא זז, אז איש הס"ס שלף את אקדחו וירה בו בראש. הוא נפל מת ליד אשתו. דקות אח"כ, חברי יחידת אסירים יהודית מיוחדת הוציאו אותם. בני הזוג המתים הופשטו ללא טקס וגופותיהם נשלחו הישר למשרפות. תוך פחות משעה מהגעת הרכבת, הם הפכו לעשן ואפר.

סוביבור היה מחנה קטלני. פסי הרכבת הסתיימו שם. לרכבות לא היה לאן לצאת משם, מלבד לחזור למטען חדש. אבל הדברים לא תמיד פעלו בצורה מושלמת. התברר בבית משפט גרמני באוגוסט 1950 שבמקרה אחד מכונות ייצור הגז בסוביבור יצאו מכלל פעולה במשך שלושה ימים רצופים, שבמהלכם נאלץ משלוח שלם להמתין, דחוסים כמו סרדינים ב"מקלחות". לפני שהומתו בגז, רבים מהם מתו מרעב וצמא, תשישות או חנק, מכוסים בזיעה ובצואה של עשרות אנשים.

חלק מיהודי הולנד נשלחו לסוביבור. עד יולי 1943, 34,313 יהודים מהולנד הגיעו לשם. רק 16 נשים ושלושה גברים חזרו להולנד מסוביבור לאחר המלחמה. הסיכוי להימנע ממוות מיידי בתאי הגזים היה פחות מ-1 ל-40.

הייתה אם צעירה שעם הגעתה שובצה למחלקת החייטות כדי לתקן את בגדי הס"ס. מספר ימים לאחר מכן, קצין ס"ס הגיע למחלקה כדי לפקח. כשעמד לעזוב, שמע בכי חלוש של תינוק. הוא עקב אחר הקולות, נתקל בתינוק, ושלף אותו ממחבואו תחת ערמת סמרטוטים. הוא פנה לנשים שקפאו במקומן והכריז -- כשהוא אוחז בתינוק ביד אחת -- "זה לא חוקי ולא לגיטימי". הוא שלף את אקדחו וירה בקטן המתפתל בידו המורמת. לא ניתן היה לרסן את האם הצעירה. היא פלטה צעקה על-טבעית, "חיה שכמוך!" – וירקה לרוצח בין עיניו. הוא כיוון ברוגע את אקדחו אל האם הצעירה, ירה בראשה ויצא בלי לומר מילה.

ואני תפילתי מילים: תהלים ס"ט, י"ד לחן עממי/מסורתי

וַאֲנִי תְּפִלָּתִי לְךָ ה' עֵת רָצוֹן אֱ-לֹהִים בְּרָב חַסְדֶּךָ עֲנֵנִי בֶּאֱמֶת יִשְׁעֶךָ.

https://tinyurl.com/559j6p9x

עיבוד וביצוע: ניצן בירנבאום

אסירי המחנה קיבלו ארוחה אחת בלבד ביום, בצהריים, קערת מרק וחתיכה קטנה של תפוח אדמה. אסירים חילקו את המנות מאחורי שולחנות במהירות הבזק, כשהאסירים הרעבים מגישים את קערתם הריקה מהצד השני, נעים במהירות עצומה. מפקד ס"ס שם לב שאחד העובדים הרים את מבטו לשבריר שנייה מתוך שלל הצלחות אל עבר אישה שעברה בסמוך -- מחזה נדיר במחנה – במקרה, אשתו של אחד מראשי הגסטפו. תוך שניות הוא שלף את אקדחו, ירה בעובד שהעז להביט באישה גרמנייה, ובזעם עצום בעט בשולחן ההגשה, כך שכל האוכל נשפך על הקרקע. היהודים שטרם קיבלו את מנתם הדלה רעבו באותו יום.

מחנה ההשמדה היה מאוכלס באופן קבוע ב-600 איש שסיפקו את כל השירותים החיוניים עבור הנאצים. אף על פי כן, הנאצים לא היססו להפנות את נשקם נגדם מכל סיבה שהיא, או אפילו ללא סיבה. לא היה במחנה עבד שלא ניתן היה להחליף אותו, שלא ניתן היה לחסל אותו, או להכות אותו עד מוות.

נראה היה כי בריחה היא בלתי אפשרית. עם זאת, מדי פעם, ניסו כמה צעירים נועזים לחתוך את גדר התיל ולחמוק מאש המקלעים ממגדלי השמירה הגרמניים. זה מה שקרה באחד הימים לשני גברים שנהרגו בניסיונם. אבל זה לא היה סוף הסיפור.

השניים היו חלק מקבוצת עבודה של 15. 13 הנותרים רוכזו בחצר. מולם הציבו הנאצים עשרות פועלים. המפקד הנאצי הודיע כי 13 חברי הקבוצה האשמה בניסיון הבריחה של השניים יתכבדו ויבחרו כל אחד בן זוג מהקבוצה התמימה שילווה אותם אל המוות. אם יסרבו לבחור, הנאצים יבחרו 30 מהקבוצה התמימה להוצאה להורג. ל-13 לא הייתה ברירה. כדי להציל 30, הם ניגשו אל הקבוצה התמימה ובחרו בהיסוס את שותפם לגורל. כאשר 26 הנאשמים התאספו, הקצין הנאצי פקד בשלווה להכין את המקלע ולפתוח באש... אלוהים אדירים, המלאכים בשמים בוודאי שפכו חביות של דמעות מרות לנוכח החיזיון המחריד הזה.

בנסיבות אלה, הבינו האסירים במחנה שאין להם מה להפסיד בהכנות לפריצה. ליאון פֶלְדְהֶנְדְלֶר, אדם קר רוח אך לא מאומן במלחמה, הפך למנהיגם.

זמן קצר לאחר פרשת ה-26, הגיע למחנה משלוח של שבויי מלחמה יהודים רוסים, בראשות קצין צבא יהודי בכיר, אלכסנדר פֶּצֶ'רְסקי. הוא ביקש מחבריו האסירים לקרוא לו סַשָה. הוא עמד מהר מאוד על מצבם הקשה של האסירים: שלא משנה איזו עבודה חשובה הם עושים במחנה, הם לא בטוחים לגבי השעה או אפילו הדקה הבאה. הנאצים ומשתפי פעולתם האוקראינים והפולנים היו שיכורים מדם יהודי, ושום כמות ממנו לא יכלה לספק את תאוותם.

להפתעתו, התברר לסשה שסוביבור היה אחד מארבעה מחנות שנועדו אך ורק לשם רצח והשמדה מוחלטת של היהודים. הם הוקמו בתגובה להתנקשות הנועזת בנאצי הבכיר רַיינהַרדט הַיידריך בבירה הצ'כית פראג, על ידי שני צ'כים לא-יהודים שהוצנחו לצ'כוסלובקיה על ידי הבריטים ביוני 1942. ארבעת מחנות הרצח שבנו הגרמנים היו בֶּלזֶק, טְרֶבּלינקה, מַיידַנֶק וסוביבור. סשה החל מיד לעבוד על תוכנית מילוט לכל האסירים, שכן היה ברור שכל מי שיישאר מאחור יירצח על ידי הנאצים בצורה האכזרית ביותר.

התוכנית שגיבשו סשה ומנהיגי המרד כללה שני חלקים. הראשון חִייב טיפול אישי בקציני ס"ס ועוזריהם: כאשר הם יבדקו את היהודים בתוך הצריפים או במקומות עבודתם, צוותים של אסירים מצוידים בסכינים וגרזנים שהושגו מראש יתגברו עליהם בשקט. גופותיהם של הנאצים הללו יוסתרו כדי לא לעורר חשד. התאריך שנקבע למרד היה 14 באוקטובר 1943. ואכן, שנים עשר אנשי ס"ס וכמה עוזרים אוקראינים ופולנים חוסלו בהצלחה באותו בוקר.

בשלב השני, כל 600 האסירים שהתאספו למסדר הערב היו אמורים לפרוץ לחופשי דרך שער הכניסה.

החלק השני של התוכנית לא יצא לפועל כמתוכנן. קצין ס"ס נכנס לאחד מצריפי היהודים, והבחין בדם על הקרקע היכן שגררו האסירים את אחד מקורבנות הבוקר למחבוא. לפני שהאסירים הספיקו להכניעו, הוא ירה מספר יריות דרך החלון להזהיר את עמיתיו, וזה יצר מהומה מוחלטת.

בטרם עת, אך ללא היסוס, יצא לפועל השלב השני של התוכנית. כל 600 היהודים במחנה תקפו כל נאצי בהישג ידם ולאחר מכן השליכו את עצמם על גדרות התיל והשערים כדי לברוח ליער, שלושה קילומטרים משם. הגרמנים פתחו באש מקלעים ממגדלי השמירה לעבר היהודים הנמלטים. אבל ליהודים היו עתה מספר רובים מהגרמנים שהרגו, והם תקפו בהם את מגדלי השמירה.

עד מהרה הגיעו האסירים למכשול שני: מוקשים. הנאצים הקיפו את סוביבור בשדה מוקשים ברוחב של יותר מ-15 מטרים, ועשרות נפלו קורבן למטענים המוסתרים.

הנמלטים הנותרים הגיעו לפאתי היער. על פי הוראותיו של סשה, הם חיפשו את יחידות הפרטיזנים הרוסיות. ברוב היחידות הללו היו אנטישמים; אף על פי כן, הם התנהגו בנימוס, בכבוד ואף בהערצה כלפי היהודים שנמלטו מסוביבור.

כ-300 מהיהודים שנמלטו – מחצית מה-600 – הצליחו להגיע ליער בחיים.

במהלך 18 חודשי פעילות המחנה, כ-300,000 יהודים מכל רחבי אירופה נרצחו בגז בסוביבור, ועוד 300 נפלו במרד.

מעולם קודם לכן – ולעולם אח"כ – לא הצליחו אסירים לארגן בריחה כה גדולה ממתקן נאצי, קל וחומר ממחנה השמדה, שם היו תחת מעקב מתמיד. סוביבור פעל ממאי 1942 ועד למרד 14 אוקטובר 1943. היו מרידות בטרבלינקה ב-2 באוגוסט 1943 (עם 100 נמלטים, שכולם נתפסו) ובאושוויץ-בירקנאו ב-7 באוקטובר 1944 (ממנו הביאו שני נמלטים תוכניות מפורטות של מתקני המחנה). אך הצלחתם הייתה נמוכה בהרבה מזו של סוביבור.

כבר ב-19 באוקטובר 1943, ימים אחרי המרד, הורה ראש הס"ס הַיינריך הִימלר להרוס את מחנה סוביבור. תאי הגזים ורוב מבני המחנה נהרסו, דחפורים שיטחו את השאריות, ועצי אורן ניטעו בכל שטח המחנה. כל היהודים שהובאו מטרבלינקה כדי לבצע את העבודה השחורה של מחיקת עקבות מחנה ההשמדה נורו למוות, כדי שלא יישאר עד לרציחות ההמוניות בסוביבור.

מתוך 300 האסירים שמרדו ונמלטו, 58 שרדו את המלחמה. חלקם כתבו ספרים וזיכרונות, כולל "*מאפר סוביבור*" של תומאס בּלַאט, ו"*הגיהנום בסוביבור*" של סטניסלב סַמַאיֶינֶר.

במשך מספר שנים, סוביבור היה אולי המחנה הכי פחות מוכר, אחד הסודות המוסתרים ביותר של גרמניה הנאצית. המידע הראשוני שקיבלנו על המשפחה שלנו מליפיאני גרם לנו להאמין במשך 75 שנה שהם נרצחו באושוויץ. רק בשנת 2019 קיבלנו, לתדהמתנו, דף מהנוטריון הציבורי של ליפיאני, ככל הנראה תמצית מרישומים אותנטיים של סוביבור, ובו שמות בני משפחתנו, רשומים אדם אחר אדם. כך גילינו שהם בעצם הובלו לסוביבור, שם נרצחו, ושם השלימו את מסעם הארצי -- במשרפות סוביבור. אנו מניחים שהם היו זקנים מדי לחמוק מהסלקציה הראשונית כדי לזכות אולי להשתתף במרד המפואר, אך אנו גאים בכך שבזיכרונם של ילדינו והדורות הבאים הם יישארו קשורים למרד הגדול ביותר נגד הנאצים בכל מחנות ההשמדה. זיכרונם נצח.

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים: הירש גליק, תרגום: אברהם שלונסקי, לחן: דמיטרי פוקראס ,דניאל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

ראו בנספחים קטעי סיום מומלצים

גבורה עילאית וטרגדיה נוראה: וילנה

הרס והתנגדות של קהילה יהודית נערצת

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

השינוי הגיע במהירות ובאופן דרמטי ביותר. אותה שבת בוילנה היתה תחושה של רצינות יחד עם שמחה, שקט וקדושה – ובעיקר תמימות. למחרת, יום ראשון, פרץ הגיהינום. ללא אזהרה, ב-22 ביוני 1941, 160 דיוויזיות גרמניות פתחו במתקפה מתואמת לאורך כל הגבול הסובייטי. "מבצע בַּרבַּרוֹסָה" החל. הוֶורמַאכט התקדם במהירות הבזק. בכאוס מוחלט, הצבא הרוסי, השירות הציבורי והקומיסרים נמלטו מוילנה על חייהם. בעקבותיהם, קבוצות של יהודים -- עשרות, או אפילו מאות -- ניסו גם הם להימלט מזרחה.

אולם, בשל מהירות ההתקדמות הגרמנית, היהודים הנמלטים לעתים קרובות נלכדו. במקרים רבים, איכרים ליטאים התנפלו על הפליטים האומללים בגרזנים ובקלשונים -- סימן מבשר רעות למה שציפה ליהודים מידי בני ארצם. עד ראייה כותב: "רבים שנמלטו מזעם הגרמנים מצאו את מותם בידי איכרים אלה." רק מעטים מהמפגרים הצליחו לחזור לווילנה -- מעליה צלב הקרס התנופף בניצחון ברוח.

העיר הגאה שכונתה "ירושלים דליטא" ("ירושלים של ליטא"), העיר הגדולה של הגְרָ"א (הגאון מוילנה), השטעטל החרוץ המלא בחוקרים, אמנים, משוררים וסופרים יהודים גדולים, ניסתה נואשות לשמור על תדמיתה הייחודית. עברה שיקף הדר יהודי. ההווה שלה שידר יצירתיות יהודית מבריקה. "אני יהודי מוילנה" רָמז על איכות מיוחדת והיה מעורר כבוד. על וילנה היהודית אפשר היה לשיר בשמחה ובגאווה, כקהילה שאין כמותה בשום עיר אחרת.

וילנה, עיר של רוח ותמימות

מילים: א.ל. וולפסון, לחן: אלכסנדר אולשַנֶצקי

www.youtube.com/watch?v=jALheE1KMMQ

(ביצוע: יילנה שמולנסון)

יומיים אחרי כיבוש וילנה, יהודים כבר נאלצו לענוד את שלט הזיהוי -- "שַׁאנְד-זַייכֶן" -- כפי שכינו זאת הגרמנים, אות הבושה, ונגררו לעבודות כפייה. הודעות ליהודים הופיעו על שלטי החוצות הציבוריים כמעט מדי יום, ברצף מהיר ומסחרר, לעתים קרובות סותרות זו את זו. כעת אסורה כניסת יהודים לרחובות מסוימים; אחר כך יש להעביר את אות הבושה מהחזה לזרוע, ואחר כך לגב -- עם גודל וצבע שונים. כעת משתנות תקנות העוצר -- ואז מגבלות הנסיעה, באופן גחמני. עכשיו נאלצים היהודים למסור כלי רכב, סוסים ובעלי חיים; אחר כך עליהם למסור כלים ורהיטים מסוימים.

כך הגרמנים שמרו את האוכלוסייה היהודית עסוקה כל הזמן ולא יציבה, מרוקני אנרגיה ויוזמה, והגבירו את המתח וחוסר הוודאות עד לנקודת שבירה -- תוך שמירת הבהוב של תקווה קלושה מהנפקת אישורי עבודה, דרכונים לחיים, כביכול. בן לילה מצאו עצמם היהודים בעיר חדשה, עיר רדופה-רוחות, נבעטת מפחדים. השינוי היה כה רדיקלי ומהיר עד שהוא הותיר את האנשים ללא נשימה. במילותיו של אחד ממשורריה וזמריה הפופולריים, לייב אוֹפֶאסְקִין:

פַֿארוואָס איז דער הִימל געווען נעכטן לוֹיטער,
פּוּן פְּריִיד האט געשַׂיִינט יעדע גַֿאס?
פַֿארוואס איז די זון אַזא לִיכְטיק, רויטע,
פַֿארכְמוּרעט הַיִינט, בֶּייז אוּן אִין כַֿעס?

מדוע זה שמי האתמול מזהירים

רחובות ובתים אושרם מאירים

אך שמש מעל כבר כועס ואדום

בזעם נורא לבושים בני מרום

נַגֶּב דמעה, שְׂכח כל דאגה

אין טעם באבל יותר

אולי כבר מחר, ודאי כבר מחר

זוהר שמיים חוזר

פֿאַרוואָס איז דער הימל מדוע שמים

מילים: לייב אופאסקין*, לחן: לא ידוע, עברית: איתן בירנבאום

www.youtube.com/watch?v=2DOTHgU3LtE

* לייב אופאסקין, ממייסדי הפרטיזנים בווילנה, נהרג יום אחד לפני שחרורה.

שלושה שבועות חלפו תחת הכיבוש הגרמני. מדי בוקר יצאה יחידת העבודה בכפיה למשימתו, וחוזר בערב. פתאום אירוע נוסף מסוג חדש נוחת על היהודים: כוח עבודה של 2,000 איש נלקח -- ולא חזר. הם נעלמו ללא עקבות. הגרמנים לא מצאו צורך לא להזהיר מראש ולא להסביר.

היה ידוע שרוב אלה שנעלמו נלקחו במשאיות תחת שמירה ליטאית כבדה לכיוון פונאר, תחנת רכבת כ-10 קילומטרים מוילנה. היהודים הניחו שמתחנה זו הם הועברו ליעד עבודה חדש, מרוחק יותר.

שבוע נוסף חלף. רק חודש עבר מאז כיבוש וילנה ע"י הוורמאכט, אך זה כבר הרגיש כמו נצח. ועכשיו הורו הגרמנים על הקמת מועצה יהודית -- *יודנראט* -- בת 24 חברים. משימתה הראשונה נחתה עליה משום מקום כמו הלימת פטיש.

היא קיבלה פקודה לגבות 5,000,000 רובל מהקהילה היהודית, כתרומה לרייך. הסכום עצמו היה ממש מאתגר, אבל התזמון עוד יותר. המשימה הייתה צריכה להתבצע בן לילה, וליתר דיוק, עד השעה 9:00 בבוקר למחרת. יהודים לא הורשו להשתמש ברכב, לא היו טלפונים זמינים, והעונש על יציאה לרחוב אחרי 1800 היה מוות, כך שזו הייתה בעצם משימה בלתי אפשרית -- אפילו פשוט מבחינה טכנית.

בשעה 9:00 בבוקר למחרת, משלחת של שלושה חברי יודנראט התייצבה במפקדה הגרמנית עם כסף, זהב, ותכשיטים שונים. בגסטפו עשו הערכה מהירה: הסכום חסר. שניים מהנציגים נורו במקום; השלישי נשלח עם אזהרה ליודנראט להשלים את הסכום הנדרש עד 11:00.

הגרמנים הפכו את חברי היודנראט לכלי בידיהם. לאחר שהשתמשו בהם כדי לרוקן את הקהילה היהודית מבחינה כלכלית, הם הטילו על היודנראט חובה יומית של מסירת גדודי עבודה. מאחר שחלק מגדודי העבודה נעלמו שוב ושוב ללא עקבות, חבר היודנראט ומנהיג הקהילה היהודית, ד"ר יעקב ויגודסקי, התנגד. הוא נעצר מיד וזמן קצר לאחר מכן דווח כי מת בכלא.

חודשיים לאחר הכיבוש הגרמני, האוכלוסייה היהודית עדיין הייתה מפוזרת ברחבי העיר, אם כי נאסר עליה להתהלך ברחובות ראשיים מסויימים. כעת, לפי חישוב גרמני, הגיע הרגע להקמת גטו מיוחד. באמצע הלילה, שוב ללא אזהרה מוקדמת, הליטאים גירשו את היהודים מבתיהם. העקורים נשאו את מה שיכלו על גבם ובידיים. שלושים אלף יהודים הוכנסו לגטו של שישה רחובות.

בכל חדר היו 10-15 איש. כדי להסתדר במגורים החדשים ולשרוד בנסיבות כאלה נדרש שיתוף פעולה מלא של כולם. זה היה ספטמבר, כבר קר במדינות הבלטיות. אך לא היה דלק. לא סבון. שום כתם של ירוק. לא שירותים. לא אמבטיות. לא איסוף אשפה. לא אתר פסולת. רק נחילי זבובים. וילדים בוכים, "אני רעב, אמא". זה היה "גטו A".

"גטו B" נוצר זמן קצר לאחר מכן, עבור 11,000 איש בשטח של שלושה וחצי רחובות. שני הגטאות נאטמו. זרים הורחקו עם אזהרה מפחידה שאלה אזורים נגועים במגפה. היהודים בתוכם הוזהרו שכל מבריח יוצא להורג מיד במקום. רק גדודי עבודה תחת שמירה גרמנית או ליטאית מיוחדת יכלו לנוע דרך השערים. בנסיבות אלה כתב כַּתריאל בְּרוֹידֶא את תגובותיו הרגשיות לגטו בשיר נוגע ללב, *גטו*:

עומדים ליד החומות
חתומי-לבבות
זרועות בייאוש נפולות
ערבות בוכיות.
גטו! לעולם לא אשכחֵךְ:
ייסוריךְ ושיריךְ,
דְמעותֵיךְ הזורמות וקינותֵיךְ,
תפילותֵיךְ -- תחינותֵיךְ:
מה יהיה? מה יהיה?
הכל כה צפוף וסגור –
הרחובות וגם הלב...
למרות שלי לא ברור
הקשר ביננו בַּכְאֵב,
לעולם לא אשכחֵךְ – גטו!

גטו

מילים: כתריאל ברוידא, לחן: לא ידוע. עברית: איתן בירנבאום

www.youtube.com/watch?v=tdQ7rRGVgxk

(ביצוע: מקהלת קולות הלב)

הקמת שני גטאות הייתה גאונית. רק שבוע לאחר יישובם, 3,550 יהודים הועברו מגטו "א" לגטו "ב". מעט ידיים של נאצים נדרשו לביצוע פעולה זו. נראה היה שמדובר בשינוי טכני בלבד במיקום האוכלוסייה. אבל מתוך 3,550 המועברים, רק 600 הגיעו לגטו השני כיוון ש-2,950 נלקחו ליעד אחר... ואיש לא ידע לאן.

בתוך תנאים מחפירים ובלתי אנושיים וחוסר ודאות נוראית, היהודים, למרבה הפלא, בנו לעצמם מעין מערכת חברתית. כל פעולה יומיומית שאפשרה הישרדות פיזית או רוחנית הייתה פעולת התנגדות אמיצה. הנאצים גזרו מוות, אך היהודים נאבקו לחיות.

בגטו הצפוף, מורה בשם משה אוֹלִיקִי ארגן בית ספר שבו הילדים בילו את רוב שעות היום. הוקם מטבח קהילתי שבו חולק מרק חם פעם ביום. היה קמפיין תברואה מאורגן ובלתי פוסק. החגים והמועדים נשמרו ככל האפשר. היו תחרויות שירה, זמר ומוזיקה. באופן מדהים, ספרייה של קרוב ל-100,000 ספרים נאספה ונשמרה פעילה: למעלה מ-13,000 ספרים הופצו מדי חודש, על פי רישומיה משנת 1942.

הייתה הברחת מזון מאורגנת, תוך סיכון חייהם של צעירים רבים, כדי להשיג את מינימום הקלוריות ההכרחי להישרדות. היו ניסיונות מאורגנים לפרוץ את הבידוד וליצור קשר עם גטאות אחרים – שגבו חיים יקרים נוספים. היו חתונות ולידות טבעיות בבונקרים תת-קרקעיים, שם היולדות לא יכלו לצרוח, והבכי הראשון של התינוקות נחנק בבד. בכל אלה השתקפה היצמדות מדהימה לחיים, אפילו בזמן שהמפלצת בעלת צלב הקרס קצרה יבול עשיר יותר ויותר.

שני אירועים ראויים להיזכר במיוחד על ידי הדורות הבאים: האחד קשור לליובֶּה, השני קשור לליסה.

ליובָּה לֶויצקי הייתה כוכבת אופרה ורדיו ידועה בווילנה לפני המלחמה, והיא מילאה תפקיד משמעותי בגטו. כאשר החלו להקים בריגדות פרטיזנים ב-1942, חיי התרבות קיבלו חיוניות מחודשת. ליובה הפופולרית והאהובה הפכה למשתתפת פעילה. הקונצרט הראשון בגטו התקיים בלילה שלאחר טבח המוני של 1,500 יהודים. האולם היה טעון אימה וייאוש. הקירות הדהדו מפחד. האספלט עדיין היה מוכתם בדם.

באותו לילה שרה ליובה לויצקי את "*צָווֵיי טַייבֶּלֶך*" (שני יונים):

אין די פיסקלך הובן זיי זיך געקושט,

פארשולטן זאָל ורן יענער מענטש

והוט זיך אין אונזער ליבה, אוי, אראיינגמישט.

שני יונים מאוהבים

למעלה נפגשו, והתנשקו בחום.

ארורים הרשעים --

את האוהבים רוצים להשליך לתהום.

צוויי טייבלך

מילים ולחן: מסורתי; עברית: איתן בירנבאום

www.youtube.com/watch?v=CfUDmFD-cQg

(ביצוע: רות רובין)

שנה לאחר מכן, ליובה נכלאה ועונתה על ידי הגרמנים, אך בהזדמנות הראשונה המשיכה לשיר לנידונים למוות. אמה חלתה בגטו, ובניסיון נואש לעזור לה, ניסתה ליובה להבריח לגטו אפונה מבושלת, אך נתפסה ונידונה למוות. הנאצים פקדו עליה להתפשט וללכת עירומה להוצאתה להורג. מתועד שליובה לויצקי צעדה בקומה זקופה, ראשה מורם, ללא פחד, תור כדי ששרה שוב את "*צווי טייבלך*" -- השיר שיהודי גטו וילנה יזכרו תמיד יחד עם ליובה הגיבורה.

(אפשרות להשמיע כאן בית נוסף של *צווי טייבלך*)

סיפורה של ליסה אינו פחות נוגע ללב. היא הייתה אישה צעירה נוצצת, יפהפייה, בעלת מראה ארי, כבת 20, שיצאה ללא פחד למשימות המחתרת -- אחת המלאכים ששמרו על קשר חיוני בין הקהילות היהודיות. מִפקדת הפרטיזנים בוילנה שלחה את ליסה להזהיר את הקהילה היהודית של אוֹשְמְיַאנָה, כ-32 קילומטרים מוילנה, שחיסולם מתוכנן להתבצע בטווח המיידי. הקהילה מנתה בסך הכל 200 משפחות. ליסה הובילה מאה איש מתוכם להצטרף לפרטיזנים ביער.

כאשר ליסה חזרה להוביל קבוצה נוספת ליער, היא נתפסה על ידי הנאצים. הם הציבו צלב ליד ארון הקודש בבית הכנסת, ואילצו את כל הקהילה היהודית להיכנס לבית הכנסת כדי לצפות בצליבתה של ליסה, ובמותה בעינויים ארוכים וממושכים. לבסוף, הנאצים הציתו את בית הכנסת כשכל היהודים נעולים בפנים.

בעקבות האירוע המזעזע ולאור גבורתה של ליסה, הארגון הפרטיזני המאוחד החדש שהוקם (ה-UPO), שבדיוק עשה את צעדיו הראשונים בוילנה, אימץ כסיסמתו "*ליסה רופֶט*" – ליסה קוראת.

באימה נוראית התמודדה הקהילה היהודית של וילנה עם יום הכיפורים הראשון שלה תחת הכיבוש הנאצי.

ואכן, אחרי יום הכיפורים, הגטו הוקף כוחות גרמנים ועוזריהם הליטאים. הם דרשו 8,000 יהודים ליישוב מחדש באותו לילה ממש -- כנראה כדי להוכיח ליהודים שיום כיפור, תפילות ותקוות, לא הועילו. ראש משטרת הגטו היהודית, יעקב גֶנְס, ניהל משא ומתן עם הגרמנים והציע שאם יסתפקו ב-2,000 איש, המשטרה היהודית תארגן בעצמה את הטרנספורט. הושגה פשרה: 3,000 איש יימסרו על ידי המשטרה היהודית באותו הלילה.

יהודי הגטו קיללו את גנס על גירושם של 3,000 איש. גנס התגאה בהצלת 5,000.

משלחת רבנית הודיעה לגנס שהוא עובר על ההלכה היהודית הקובעת, במילותיו של הרמב"ם, "אם אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולכם -- יֵהָרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל" (משנה תורה, ספר המדע, הלכות יסוד התורה, ספר חמישי, הלכה ה').

עם זאת, גנס טען בתוקף שבניגוד לימי הרמב"ם, המצב השורר מצדיק את מסירתם של חלק מהקהל כדי להציל אחרים.

"כאשר יבקשו ממני 1,000 יהודים -- אני אמסור אותם, כי אם אנחנו היהודים לא ניכנע בעצמנו, הגרמנים יבואו וייקחו אותם בכוח. אז הם ייקחו לא אלף, אלא אלפים, וכל הגטו יהיה נתון לחסדיהם. עם מאות, אני מציל אלף. עם האלפים שאני מוסר, אני מציל 10,000... עשיתי הכל כדי להציל כמה שיותר יהודים... על מנת להבטיח שלפחות שריד של יהודים ישרוד, אני עצמי נאלצתי להוביל יהודים למוות, וכדי שאנשים יצאו עם מצפון נקי, נאלצתי אני לטמא את עצמי ולפעול ללא מצפון."

אחר כך, האירועים התרחשו ברצף מהיר. קבוצה של 2,000 יהודים מגטו "B" סירבו לציית לפקודה גרמנית לפינוי. הם התיישבו על הקרקע ולא זזו אפילו נוכח איומים ואש רובים. זמן קצר לאחר מכן, בוטלו האישורים המיוחדים שהונפקו ליהודים במקצועות מסוימים, וגטו "B" בשלמותו חוסל באופן שיטתי ומהיר.

והיהודים עדיין לא ידעו לאן נלקחו בני משפחותים וחבריהם. הם יכלו רק לנחש -- ובניחושים אלה השתמרה זיק של תקווה נלהבת, תקוה של כל ייצור בריא הנאחז בחיים.

עד שהגיעה פריצת דרך בלתי צפויה. מורה בשם טֶמָה כַּץ סיפקה עדות ראייה. היא נלקחה במשלוח לפּוֹנַאר והצליחה להימלט, ומצאה את דרכה חזרה לגטו. היא סיפרה סיפור מצמרר על בורות ענקיים ביערות פונאר, שם יהודים הועמדו בשורה ונורו למוות במקלעים. גם היא הייתה בשורה, אך הכדור רק שרט אותה. היא העמידה פני מתה בערמת הגופות המרוטשות והמעוותות של היהודים, נמלטה מהבור בחסות החשיכה, והביאה את האמת הנוראית לגטו.

בתחילה ראו בה מאזיניה מטורפת ומבולבלת. סיפורה, שנמסר במצב של היסטריה והזיה, בחלקים ובחתיכות, נשמע בלתי-אפשרי. אך בסופו של דבר עדותה קיבלה אישור ממקורות אחרים, כמו שרה מֶנְקֶס, נערה בת 19, שסיפרה סיפור זהה. התברר שרוב הטרנספורטים שיצאו מהגטו נועדו לפונאר -- ושפונאר פירושו מוות בטוח.

שֶׁקֶט, שֶׁקֶט, בְּנֵי נַחְרִישָׁה! כָּאן צוֹמְחִים קְבָרִים,

הַשּׁוֹנְאִים אוֹתָם נָטָעוּ, פֹּה מֵעֲבָרִים.

אֶל פּוֹנַאר דְּרָכִים יוֹבִילוּ, דֶּרֶךְ אֵין לַחְזֹר,

לִבְלִי שׁוּב הָלַךְ לוֹ אַבָּא, וְעִמּוֹ הָאוֹר...

פונר (שְׁטִילֶער, שטילער)

מילים: נוח וולקוֹבִיסקי ,שמריהו (שְׁמָרְיָהוּ) קַצֶ'רגינְסקי

תרגום/נוסח עברי: אברהם שלונסקי

לחן: אלכסנדר תמיר (וולקוביסקי) www.youtube.com/watch?v=OYr0v-FHOXg

ביצועים בעברית: צילה דגן, שלומית אהרון הביצוע הנ"ל ביידיש: חוה אלברשטיין

ובגרסה של ארוין ואיתן בירנבאום:

בוא נשתוק, רק שקט -- הס

כאן צומחים קברים.

נְטָעום שׁונא כה גס,

שָׁמַיְמָה זועקים.

דרכֵּנו אל פונאר איום

אתמול, מחר, וגם היום.

שְׁקוֹט יַלדי -- יקירי

לשווא דמעות ובכי.

גם ים גדול נחסם בחוף

לכל אסון יש גבול.

רק כאבנו אין לו סוף

ועוצר למבול.

ברוח יהודית מדהימה ונאצלת ממש, המציאות הנוראית של פונאר יצרה התפרצות של ביטוי ספרותי, ועזרה איכשהו לבני עמנו להתמודד עם גורלם בראש מורם. הנה שיר נוסף על המסע הנורא מוילנה לפונאר -- ממרכז היצירתיות היהודית הנצחית לתהום חסרת-תחתית של מוות חסר-שם בבורות וקברי אחים ביער חשוך, נסתר מעיני אדם.

היה יום קֵיצי מפואר, שטוף שמש ככל האפשר –

כשהובלנו אל פונאר, שם נתכסה בעפר.

צ'יז געבן א זומערטוג (היה זה יום קיץ)
מילים: ריקלה גלזר; מוזיקה מבוססת על תיאטרון יידיש "*פאפירוזן*"

https://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/vilna/siz-geven-zumertog/

מרגע שמשמעותו האמיתית של פונאר נודעה, ההתנגדות היהודית הפעילה בגטו החלה למלא תפקיד בולט. אך התנגדות פעילה, בניגוד להתנגדות הפסיבית שמטרתה הייתה הישרדות, לא הגיעה בקלות.

יום לאחר שכוח העבודה היהודי הראשון לא חזר, נשים יהודיות תקפו קבוצת ליטאים חמושים שאספו יהודים לטרנספורט. בהיעדר נשק אחר, קרעו הנשים לבנים מקירות ואבנים מהמדרכה כנשק שלהן, והשליכו אותן על חוטפי עמנו.

התגובה הגרמנית והליטאית הייתה מיידית. הם פרצו לבתי יהודים והרסו אותם. תושביהם היהודים נגררו לרחוב, עונו והוטלו בהם מומים באופן סדיסטי, שגרמו למוות איטי ומייסר. לאחר שעות של פראות כנקמה על זריקת האבנים, הרחובות היו אדומים וחלקלקים מדם יהודי.

כאשר הגרמנים עזבו את זירת הוללותם, הם גררו איתם 500 יהודים שעקבותיהם אבדו לעד.

בשלב מסוים, דווח על שלושה גרמנים שנהרגו או נפצעו על ידי יהודים מתנגדים. מרכז הרובע היהודי, שם התגורר בעבר הגאון מוילנה, הוקף; 300 יהודים נורו במקום, ו-5,000 גורשו ליעד לא ידוע.

לא היה ספק במהירות הנקמה הנאצית, וגם לא בזילות החיים היהודיים בעיניהם. הגרמנים התענגו על כאבם וסבלם של היהודים, עוד לפני שמשמעותה האמיתית של פונאר נודעה.

אך למרות המידע על פונאר, היהודי הממוצע בגטו רצה להאמין שכל עוד יוכל לתרום בעיסוקו, בכישוריו ובהכשרתו, הגרמנים לא יהיו מטורפים עד כדי לירות בו לתוך בור, כמו כלב חולה. ההבנה שזהו, למעשה, עולם מטורף ולא מציאותי, עולם של גחמות סדיסטיות, עדיין לא חלחלה עד תום.

אך תנועת ההתנגדות, ארגון הפרטיזנים המאוחד, עמדה איתנה ונחושה, ופרסמה "קריאה להתנגדות":

"נוער יהודי! בתקופה של אסון לאומי חסר תקדים, אנו פונים אליכם. עדיין אין לנו את המילים לתאר את כל המאבק הטרגי המתרחש לנגד עינינו... עדיין קשה למצוא את ההגדרה הנכונה למצב בו אנו נמצאים, לאכזריות יוצאת הדופן שבה בוצעה השמדת האוכלוסייה היהודית המקומית. קהילת ירושלים דליטא מנתה 75,000 נפשות. עם הכניסה לגטו, 25,000 כבר נעדרו, וכיום (אחרי חצי שנה) נותרו רק 12,000. כל השאר נהרגו. המוות אורב ברחובותינו; באוהלינו - חוסר אונים.

"...הפקידים הגרמנים יאריכו את קיומם של הגטאות לזמן קצר. אבל ההשמדה היא תהליך שיטתי שיגיע במוקדם או במאוחר לכל אחד מאיתנו... בכל אתר של יישוב יהודי תחת היטלר, יהיה פונאר. יהודים! התארגנו! התחמשו בנשק!

"...אל תעמדו מנגד בזרועות שלובות. בְּרִידֶלֶך, אחים! אל-נא נרים ידיים באכזבה וייאוש!

"אחים, הגיעה השעה! *עס שלאָגט די שעה*

"אנחנו כאן!

אנו מביטים אל האופק הרחוק

ורואים זמנים חדשים מתפתחים שבהם השמיים יהיו שוב כחולים.

למרות שהיום אנו עטופים בחושך עמוק ובלתי חדיר,

אנו ממתינים בסבלנות לזריחת היום שבו הרשע ייפול

וסבלנותנו ואומץ ליבנו יתוגמלו."

עֶס שְׁלאָגט דִי שעָה

מילים ולחן: קַסריאל בּרוֹידוֹ

www.youtube.com/watch?v=NRI7QIVdJR8

(WanDeRer Quartett)

תנועת ההתנגדות בגטו וילנה קיבלה תמיכה בלתי צפויה ממנזר בנדיקטיני סמוך. אם המנזר ביקרה בגטו מספר פעמים במשימות חסד, ותחת גלימתה המתנפנפת הביאה אקדחים ורימונים יקרי-ערך לארגון הלוחם המתפתח. הובא שק אבק שריפה, במסווה של שק מלח; הוא שימש למילוי 800 נורות חשמל שהפכו לרימונים מאולתרים. "בקבוקי תבערה" גולמיים תוצרת בית הוכנו בקדחתנות בבונקרים נסתרים.

במאי 1942, ה- UPO ביצע את פעולת החבלה החשובה הראשונה שלו, בה הרג 200 חיילים גרמנים ופצע רבים נוספים על ידי חבלה ברכבת חיילים ליד וילנה. מאותו היום, יחידות ההתנגדות של גטו וילנה פעלו מחוץ לגטו כמעט בכל לילה. הן בדקו נתיבי מילוט ולמדו לנוע במהירות ובשקט.

הן למדו גם דברים אחרים -- היכן להחליק את הסכין כדי שהגוסס לא יוכל לצרוח, כיצד להציב מארב, היכן לעמוד כדי לקצור בחיילים נמלטים מכל אורך רכבת המפוצצת בדינמיט. אלו היו לקחים קשים, שנלמדו במחיר כבד -- 10% מלוחמי הגטו נהרגו בפשיטות של אותם שבועות ראשונים. אך ההתנגדות בווילנה הפכה במהירות לארגון חמוש יעיל מאוד -- הראשון והטוב ביותר מבין קבוצות ההתנגדות בגטאות, תחת הנהגתו הדינמית של איציק וִיטֶנבֶּרג... עד לטרגדיה.

ב-15 ביולי 1943, איציק ויטנברג נבגד ונעצר על ידי הגרמנים. בהתקפה נועזת, לוחמיו חילצו אותו והחזירו אותו למטה תנועת ההתנגדות. היה ברור שעימות חזיתי בלתי נמנע. ניתנה פקודה לכוננות הפרטיזנים בגטו. הגרמנים, לעומת זאת, נמנעו בחוכמה מהתקפה ישירה וחיפוש. למחרת בבוקר, הם הציבו אולטימטום: או שוויטנברג יימסר לידיהם, או שכל הגטו ייחשף לשריפה הרסנית.

יעקב גנס, ראש היודנראט, פנה לאוכלוסיית הגטו בבקשה דחופה:

"הגרמנים דורשים אדם אחד, אדם אחד בלבד: ויטנברג. אם יקבלו אותו - הכל יחזור להיות כפי שהיה אתמול. אם לא יקבלו אותו -- הם ישמידו את כולכם, את כל הגטו! בגלל אדם אחד שמנסה להציל את עצמו, ילדיכם ונשותיכם ימותו. בגלל קומץ פנאטים מטורפים שלא דואגים כלל לגטו -- כולנו נמות. עזרו לנו למסור את ויטנברג, והצילו את ילדיכם ונשותיכם!"

מנהיגי ההתנגדות התחננו בפני העם:

"אל תתנו בהם (ביודנראט) אמון! הם מרמים אתכם! ויטנברג הוא רק תירוץ. הם רוצים להשמיד את כל קבוצת הלוחמים כהכנה לחיסול הסופי. אל תאמינו שעל ידי מסירת ויטנברג, הגטו יחזור לשגרה. ויטנברג רוצה להגן על חייכם ועל כבודכם. הם, על ידי מסירת ויטנברג לידי הגסטפו, מצילים את עורם ולא אכפת להם שהגטו על סף חיסול מוחלט. יכולה להיות רק תשובה אחת: התנגדות מזוינת נגד האויב!"

זו הייתה שאלה של חיים ומוות, כך או כך. הגסטפו פירט באולטימטום שעל וויטנברג להימסר לידיהם חי, עד 1800. ההמונים ביקשו להרוויח זמן -- עוד חודש, עוד שבוע, עוד יום -- והיו מוכנים למסור את מנהיג ההתנגדות. הלוחמים עמדו בפני דילמה נוראית. אותם אנשים שהם קיוו להציל, להוביל אל היער, שכניהם וחבריהם, ראו בהם לפתע אויבים, בוגדים בגטו, פּרוֹבוֹקָטוֹרים!

תנועת ההתנגדות הייתה מוכנה להילחם. אבל המלחמה הזו לא הייתה נגד הגרמנים. בין הגרמנים להתנגדות ניצבו המוני הגטו. לפני הלחימה באויב, אח יצטרך להילחם באח. הנשק שנרכש במחיר כה כבד ישמש כעת בתוך הגטו עצמו! התברר שאם הגרמנים יחדרו לגטו, ההמונים יילחמו לצידם; הם יפנו נגד תנועת ההתנגדות היהודית; הם יאשימו את לוחמיהם במותם של אלפי יהודים ובהרס גטו וילנה!

פיקוד הלוחמים נסער. הם פוגשים את ויטנברג במחבואו הבטוח. לפגישה היו מעט מאוד מקבילות בעומק תחושות הזעם, חוסר האונים, ההשפלה והטרגדיה שחשו משתתפיה. ויטנברג מחליט בעצמו עבור עצמו: "אני אמות בידיי. הגטו יירגע. הגרמנים יקבלו את ויטנברג -- את גופתו".

משא ומתן קדחתני ברגע האחרון. הגרמנים מתעקשים -- הם רוצים את ויטנברג, חי. שוב, ויטנברג מחליט. החלטתו האחרונה. הוראותיו האחרונות. הוא נחוש למסור את עצמו באופן אישי -- ללא שפיכות דמים בקרב היהודים. הוא מורה לאנשיו לא לאבד את אמונתם, לא לוותר, וממנה את אבא קובנר לתפוס פיקוד תחתיו.

ויטנברג יוצא לדרך. לבדו. בגב זקוף. צעידתו האחרונה ברחובות הגטו. לוחמיו מצדיעים לו, אכולים בושה ותחושות חוסר אונים וייאוש. לוחם מן הסוג האמיתי ביותר, חבר לנשק, מפקדם הנערץ, צועד אל מותו הוודאי. עיניים יבשות, שלא נותרו בהן עוד דמעות, בוערות בזעם. ההמונים מריעים כעת לגיבור שמותו יקנה להם עוד יום, שבוע או חודש בגטו האומלל, שלעולם לא יהיה אותו הדבר. לעולם!

ויטנברג מת בדרמה הטרגית הזו -- הוא מסר את נפשו על קידוש ה'. זה היה ערב ה-16 ביולי 1943. הגטו נעטף בצללים עמוקים כאשר נולדה האגדה של איציק ויטנברג.

מי יכול לשפוט טוב או רע בנסיבות כה נוראיות? האם נוכל לשים את עצמנו במקומם של יהודי הגטו, השריד האחרון של הקהילה הגדולה של הגאון מוילנה, ירושלים דליטא? האם היו צריכים להילחם באומץ עד הסוף במקום לאפשר לוויטנברג להיכנס אל מאורת האריות? האם יעקב גנס היה בוגד, והיודנראט עמו? או שבזכות הקרבתו של האחד -- ניצלו רבים, כדי לצאת בחיים מאש הגיהינום? מי יכול לשפוט? מי יכול לומר?

בהנהגת אבא קובנר, בחרו הלוחמים לנטוש את הגטו. הם יצאו ליערות במאות. ביער הם התאוששו. למרות שתוכניותיהם האמיצות ותקוותיהם להגנת הגטו התנפצו, הם המשיכו במעשי גבורה, פוצצו רכבות אויב וגשרים, תקפו מתקני אויב ושלחו אלפי גרמנים אל מותם. "נקמה!" - נצרב בליבם. נקמה על חורבן השטעטל שלהם, ועל האופן בו הדבר נעשה; על מותו האכזרי של מפקדם, ויטנברג; ועל מיליוני היהודים שנספו תחת הנאצים רק משום שהיו יהודים, בעוד העולם עומד מנגד.

הם לחמו, נקמו, ומעטים אף שרדו. הם העידו אודות כל מה שאירע, על האימה והגיהינום, אך גם על אומץ הלב וקידוש ה'. סיפור של כאב וצער, אך גם של רצון בלתי מנוצח, שיהדהד לאורך הדורות את נחישותו של העם היהודי לשרוד. אל מול חוסר תקווה, וכנגד כל הסיכויים: אנו שורדים! אנחנו פה!

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים: הירש גליק, תרגום: אברהם שלונסקי, לחן: דמיטרי פוקראס ,דניאיל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

ראו בנספחים את קטעי הסיום המומלצים

נגד כל הסיכויים:
המאבק האחרון של גטו ורשה

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

הקמת גטו ורשה הוכרזה רשמית בהוראת ראש הגסטפו, רַיינהרדט הַיידריך, ב-3 באוקטובר 1940, בסמוך לראש השנה היהודי, 5701. כמעט בן לילה, 445,000 יהודים נדחסו לשטח של 100 גושי בניינים; שליש מכלל אוכלוסיית העיר לתוך 2.5% משטחה.

"בגטו שרר כאוס מחריד", כותב עד ראייה. "אלפי אנשים מיהרו מסביב בניסיון למצוא מקום. הכל כבר היה מלא, אבל המשיכו עוד להגיע -- ואיכשהו נמצא עוד מקום. הרחובות הצרים והעקומים של הרובע הרעוע ביותר של ורשה היו עמוסים בעגלות דחיפה, בעליהן עברו מבית לבית ושאלו את השאלה הבלתי נמנעת: יש לכם מקום? המדרכות היו מכוסות חפצים. ילדים שוטטו, אבודים ובוכים... בכיים טבע בהמולה האדירה של 500,000 עקורים".

עומדים ליד החומות
חתומי-לבבות
זרועות בייאוש נפולות
ערבות בוכיות.
גטו! לעולם לא אשכחֵךְ:
ייסוריךְ ושירֵךְ,
דְמעותֶיךְ הזורמות וקינותֶיךְ,
תפילותֶיךְ -- תחינותֶיךְ:
מה יהיה? מה יהיה?

הכל כה צפוף וסגור –
הרחובות וגם הלב...
למרות שלי לא ברור
הקשר ביננו בַּכְּאֵב,
לעולם לא אשכחֵךְ – גטו!

גטו

מילים: כתריאל בּרוֹידא, לחן: לא ידוע. עברית: איתן בירנבאום

www.youtube.com/watch?v=tdQ7rRGVgxk

(ביצוע: מקהלת קולות הלב)

עמנואל רִינגלבּלום, המתעד המפורסם של גטו ורשה, מציין ביומנו כי באופן אירוני, בשלבים הראשונים היהודים מצאו הקלה מסוימת בגטו מהטרדות החיילים הגרמנים. לא הייתה להם שום דרך לדעת שלפי "תוכנית האב" הגרמנית, הגטאות יהיו מעט יותר מתחנות מעבר לקראת השמדה מוחלטת.

הרוצח הראשון בגטו היה מחלות. עם שישה אנשים בחדר, אפילו שמירה על היגיינה בסיסית ביותר הייתה בלתי אפשרית. צינורות מים קפאו בחורף מהעדר חימום ושירותים יצאו מכלל פעולה. צואת אדם נשפכה לרחובות. עד מהרה, פרצה והשתוללה מגפת טיפוס. בשנת 1941 לבדה, 15,000 איש בגטו מתו מהמחלה. מעט בתי החולים שהיו בגטו, נאלצו, על פי פקודות הנאצים, להכניס שלושה חולים לכל מיטה, ובכך החמירו את המצב הנואש במקום להקל עליו.

לדברי ד"ר ישראל מיִלְייַקאובסקי, מנהל מחלקת הבריאות של הגטו, בתי החולים הפכו ל"אתרי הוצאה להורג", מספר רינגלבלום.

הרוצח השני היה רעב. מחוץ לגטו, הנאצים סיפקו לפולנים מזון מספיק למחייה, אך היהודים קיבלו כמות שהספיקה בקושי לרחף בין חיים למוות. למשל, הפולנים קיבלו 620 גרם לחם בשבוע, אבל היהודים רק 140 גרם -- פחות מרבע. הקיצוב היה מבוקר בקפדנות ונדרש תשלום בכל צעד ושעל. יהודים רבים היו כה חסרי-כל שהם הפכו תלויים לחלוטין במטבח הקהילתי, שחילק קערה אחת של מרק מימי, פעם ביום.

ילד בן שמונה, מטורף מרעב, צורח בעצב, "אני רוצה לגנוב, אני רוצה לשדוד, אני רוצה לאכול. אני רוצה להיות גרמני!"

בהלוויה של ילדים קטנים מבית היתומים ברחוב וִוֹלְסְקָה, ילדי המעון מניחים זר על הקברים עם הכיתוב: "לילדים שמתו מרעב -- מהילדים הרעבים".

משהו מהמצב המחריד משתקף בשיר על מוֹטַלֶה הקטן מגטו ורשה.

מוטלה, מילים: ראובן ליפשוץ; לחן לא ידוע

www.youtube.com/watch?v=MXGtl9XtzFA

(*Mir Kumen On* Yiddish Choir and *SKIF* choir)

למעלה מ-90,000 איש מתו מרעב בגטו ורשה בשנת 1941 בלבד. יותר מ-10 אנשים מתו כל שעה, מסביב לשעון, 365 ימים בשנה, מרעב.

רינגלבלום מציין שעם הזמן, אנשים התרגלו למראה המוות. הם התהלכו בין גוויות ללא מצוקה. אפילו ילדים כבר לא פחדו מהמוות, ובחצר יכלו לשחק משחק של דגדוג גופה. ככל שמספר המתים גדל, לוויות אישיות טקסיות הוחלפו במהירות בלוויות המוניות ובקברי אחים. הגופות המורעבות, דמויות-שלד, הובלו בעגלה והושלכו בערמות לבור. נדיר היה שבני משפחה יופיעו, ואם כן -- זה היה כדי לקחת את חולצת הנפטר.

אך למרות התנאים הנוראיים של צפיפות, מחלות ורעב, למרות הסכנה המתמדת של גדודי עבודת כפייה, הגטו השליך את עצמו בקדחתנות למאבק ההישרדות, ורוחו לא נשברה. זה היה כרוך בפעילות בלתי חוקית עם סיכונים גבוהים ביותר. מיואשים מרעב, הם נאלצו להבריח מזון. הַנס מיכאל פרַנק, המושל הכללי של פולין הכבושה, קבע עונש מוות על הברחה. למרות הסכנה התמידית, הברחת מזון לגטו הפכה לעיסוק מועדף ואובססיבי. בין המבריחים בלטו ילדים.

עמנואל רינגלבלום תיאר את הברחת המזון בוורשה, כיצד כמעט מדי יום נראו מבריחים נורים, במיוחד באזור שנשמר על ידי שוטר שכונה פרנקנשטיין. הוא נראה והתנהג כמו מפלצת -- חיה צמאת-דם שהורגת מבריח אחד או שניים בכל יום, ופשוט לא יכולה להסב לארוחת הבוקר שלה לפני שהיא שופכת דם יהודי.

אך לדברי רינגלבלום, המבריחים הרבים לא נרתעו. אחד מהם אמר לחברו שהוא ימשיך להבריח כדי להימנע מרעב, שכן עדיף למות מהר מכדור מאשר לאט מרעב.

לא רק ההברחה נאסרה, אלא גם כל דבר שמעודד גירוי אינטלקטואלי – כי גם זה יכול היה להאריך חיים, להפיח תקווה, נחמה או תחושת שייכות. אף על פי כן, נערכו שיעורים לילדים. נחגגו חגים. מספר תיאטראות המשיכו לפעול עד הסוף. היו קורסים בהנדסה, ייצור שעונים, רישום אדריכלי ועוד. היו הרצאות, תוכניות דרמטיות ומעגלי קריאה. מאמרים רציניים הופקו, הודפסו בסתר ונידונו. היו ויכוחים, תחרויות ושירים של ילדים קטנים על טבעו הטוב של האדם. בתוך כל הסבל והזוהמה, רינגלבלום מצהיר בניצחון כחודש לפני תחילת ההשמדה הסופית של הגטו, שאנושיותם ושכלם של היהודים נותרו איכשהו שלמים, עם מוחות פעילים כפי שהיו לפני המלחמה!

הנה שיר על זמר הרחוב בגטו וורשה.

זמר הרחוב – *דֶער הוֹיפְּטְצִינגֶער*. מילים: ראובן ליפשוץ; לחן: עממי.

יידיש https://tinyurl.com/393c6yj3

אנגלית https://tinyurl.com/5n7cusw8

תושבי הגטו לא ידעו שהסוף כבר התקרב במהירות. האזכור הראשון של טרבלינקה נמצא ביומנו של רינגלבלום מ-10 באפריל 1942: "164 מהיהודים הגרמנים שהגיעו לוורשה לפני מספר ימים, שמנת הצעירים, כולל מספר רב של חלוצים שהתכוננו להגר לארץ ישראל, נשלחו למחנה העונשין טרבלינקי... שם רובם הושמדו תוך זמן קצר."

בתשעה באב, 23 ביולי 1942, נשלח הטרנספורט הראשון של 6,000 יהודים מגטו ורשה למחנה ההשמדה טרבלינקה, שם הועברו לתאי הגזים ולקרמטוריום. הנאצים היו נחושים לשלוח רכבת אחת כל יום עם 6,000 יהודים מוורשה לטרבלינקה, במסגרת קמפיין שכונה *אקציית ריינהרדט* -- עד להשלמת משימתם לטהר את ורשה מיהודים. המבצע נועד להנציח את הארכי-נאצי רֵיינהַרדט הַיידריך אחרי ששני אזרחים צ'כיים לא-יהודים התנקשו בו בפראג. כך החלו הגירושים ההמוניים של היהודים והשמדת גטו ורשה. הגרמנים הרי לא באמת נזקקו לתירוץ של ממש כדי לחסל יהודים.

הנאצים ציפו מנשיא היודנראט, אדם צֶ'רנִיאקוֹב, שהוא יסייע להם ביישום התוכנית השטנית. אך ביום השני של הגירושים ההמוניים, במקום לשתף פעולה עם הגרמנים ומה שהם כינו "יישוב מחדש" של היהודים -- צ'רניאקוב התאבד. אחד מיומנאי גטו ורשה הסודיים, חיים קפלן, כתב: "יש כאלה שמרוויחים חיי נצח בשעה אחת. הנשיא אדם צ'רניאקוב זכה בחיי נצח בשנייה אחת."

עד סוף יולי 1942 גורשו 59,000 יהודים מהגטו. ליהודים הובטח יישוב מחדש, והם פותו בשי של 5 ק"ג לחם ו-3 ק"ג ריבה -- אם יופיעו מרצונם ב-*אוּמְשְׁלַאגְפְּלַאץ* (נקודת האיסוף למשלוחים). אך עד מהרה החלו להתפשט שמועות על המטרה האמיתית של היישוב מחדש. חברי המשטרה היהודית קיבלו הוראה להביא חמישה קורבנות ביום כל אחד, אחרת בני משפחותיהם יצטרכו למלא את המכסה לגירוש. הגטו הפך לשטח ציד של ממש. ככל שאנשים התנגדו, המעצרים הפכו לטבח ברחובות.

אומשלאגפלאץ היה חצר גדולה צמודה למסילות רכבת, בגודל 30 על 50 מטר, מוקפת בחומת לבנים גבוהה, עם כמה צריפים צמודים.

סצנות מאומשלאגפלאץ תועדו על ידי עיתונאי ששרד את הגיהינום: "הלילה יורד. בוהַק האש מבזיק מהגטו. שומעים יריות רובים. האומשלאגפלאץ אינו מואר. אנחנו יושבים בחושך. איפשהו בקרבת מקום ילד בוכה. היללות עולות לנו על העצבים. האם קמה מהרצפה והולכת לעבר הדלת. היא עוברת ליד חלון. באותו רגע, ירייה נשמעת מאחורי החלון. האם מחליקה באיטיות אל הרצפה המלוכלכת והמכוסה רוק. היא מתה."

עוד, מתוך יומן בכתב יד שהתגלה לאחרונה באזור כיכר האומשלאגפלאץ לשעבר: "בתודעה ברורה להפתיע, אני מרגיש, או ליתר דיוק מבין, שאפסיק לחיות בקרוב. אולי זה יקרה ברבע השעה הקרובה. מוזר שאני בכלל לא המום. מוחי מתפקד כרגיל... אני מעלה לזיכרוני את ההיבטים הספרותיים של הטרגדיה שאני אחד מקורבנותיה. אני מתחיל להיות מודע לאישונים המורחבים בפראות של הנערה שעומדת לידי. אני שומע את נשימתה העצורה. ואז אני רואה את פניו של השומר הלַטְבִי שכוסס את ציפורניו המלוכלכות תוך כדי שהוא צופה בנו."

כותב היומן מצר על כך שלא ברח עם אשתו, שרק אתמול הבריחה את עצמה מהגטו דרך הביוב אל החלק הארי של העיר. היא כנראה מתקשרת אליו ברגע זה ממש בטלפון, דואגת לו נורא. אבל הוא לא יכול היה לעזוב בגלל אימו החולה, אותה החביא בחדר אחסון תת-קרקעי רגע לפני שנתפס על ידי הגרמנים. למרבה הצער, הוא די בטוח שהיא כבר התגלתה על ידי הנאצים ונורתה במקום.

כותב היומן ממשיך: "האוויר דביק להחריד, הסירחון בלתי נסבל. אני נשען על הקיר במצב של קהות חושים. לא אכלתי כבר 24 שעות, אבל אני לא חש רעב. אני סובל מצמא. אין מים. אני מצמיד את לחיי אל הקיר. על הקיר המלוכלך והאפור חרוט בצורה מגושמת בסכין כיס עיצוב של לב מנוקב בחץ קופידון. הכתובת אומרת, 'בִּלִימָה וצִ'ילֶק, אוגוסט 1942'.

"מישהו מושיט יד לרעל. הוא בולע אותו, שוטף אותו במעט מים ששמר בקפידה. זה הוסתר היטב ולא התגלה בבדיקה הגופנית. האיש נוטל רעל מול כולם. אף אחד לא מתערב. הוא גוסס. עכשיו הוא נגאל..."

נערה בת 18 אוחזת בְּאִמָּה. היומן מתעד: "האם מלטפת באופן לא מודע את ראשה של בתה. הַנְדְטקֶה (השומר) צופה בסצנה בחיוך של מומחה. לפתע הוא כנראה מחליט שהיא הגיעה לשיאה. הוא מרים את אקדחו, מכוון ויורה. הוא לא מחטיא. הנערה נופלת. על שפתיה של האם מופיע חיוך מוזר, שכבר מגיע מעבר לעולם הזה, בעוד איש הס"ס דוחף אותה קדימה, מצליף בה בשוט ארוך."

כעת, בפעם הראשונה, רינגלבלום שואל, "מדוע לא התנגדנו כשהחלו ליישב מחדש 300,000 יהודים מוורשה? מדוע הרשינו לעצמנו להיות מובלים כצאן לטבח? מדוע הכל בא כל כך בקלות לאויב?" שאלותינו, שאלות יהודיות נצחיות, עולות מעומק הלבבות המיוסרים. האם זו הדרך, א-לוהים אדירים, שבה עלינו לשמש אור לגויים? אפופים באש, בלהבות?! הפכת את ילדיך ללפידים חיים! *אִין פַיִיעֶר, אִין פְלַאם הוֹסְט דוּ אוּנז גֶעבְּרֶענט* – שרפת, צרבת, טרפת אותנו... האם זה גמול הבחירה? אלי, אלי – למה עזבתני?

אלי, אלי. למה עזבתני? מילים ולחן: יעקב סנדלר, מסורתי

www.youtube.com/watch?v=rE95WpTS3WI

ביצוע: אלי הניג

באוגוסט 1942 קיבלו יהודי ורשה עדות ראייה הראשונה על מפעל המוות בטרבלינקה. החדשות המפחידות הגיעו מנמלט מתחנת הרכבת האחרונה במרכז הרצח. הן אושרו על ידי נמלט שני שעבד בסילוק גופות קורבנות שהומתו בגז. למרות שהדיווחים של עזריאל וַלַך ויענקל וֶרְנִיק נשמעו מטורפים לגמרי, התחיל להיות קשה להכחיש את האמת הנוראית.

ככל שהשמועות צברו אמינות ואושרו, התחזק הרצון להתנגד. שני ארגוני התנגדות הוקמו. האחד, "ארגון הלחימה היהודי" בראשות מרדכי אַנֶיֶלֶבִיץ' בן ה-24 מתנועת השומר הצעיר השמאלנית. השני, "הארגון

הצבאי היהודי" בראשות פַּאבֶּל פרֶנקֶל, גם הוא בתחילת שנות העשרים לחייו, מתנועת בית"ר הרוויזיוניסטית הימנית.

עד ששתי קבוצות ההתנגדות החלו לפעול, נותרו רק 120,000 יהודים בגטו ורשה, ומספרם הלך והצטמצם במהירות. אבל קבוצות ההתנגדות הפכו לכוח תוסס בגטו. מטרתן המיידית הייתה להשיג נשק, ובהיעדר נשק, להכין חומרי נפץ פרימיטיביים, גולמיים, תוצרת בית, ולאמן לוחמים להשתמש בהם.

עד סוף ספטמבר 1942, רק 65,000 יהודים נותרו בחיים. מאז תשעה באב (אמצע יולי), בתוך חודשיים וחצי, הנאצים גרשו 300,000 יהודים והפכו אותם לאפר בטרבלינקה.

בתחילת אוקטובר 1942, במהלך רגיעה בגירושים, יַאן קַרסקִי, קצין קישור בין ממשלת פולין הגולה בלונדון לבין המחתרת הפולנית, הוברח לגטו. הוא תיאר את מה שראה:

"לעבור את החומה הזו היה להיכנס לעולם חדש, שונה לחלוטין מכל מה שדמיינתי אי פעם. בית קברות? לא, כי הגופות הללו עדיין נעו, לעתים קרובות נסערות באלימות. אלה היו עדיין אנשים חיים, אם אפשר לקרוא להם כך. כי מלבד עורם, עיניהם וקולם, לא נותר דבר אנושי בדמויות הרועשות הללו. בכל מקום היה רעב, הסירחון הנורא של גופות מתפרקות, גניחות מכמירות-לב של ילדים גוססים.

"כל אוכלוסיית הגטו נראתה כאילו חיה ברחוב... כולם וכל דבר נראו רועדים בעוצמה לא טבעית, בתנועה מתמדת, עטופים בערפל של מחלות ומוות שדרכו גופם נראה כאילו פועם בהתפוררות..."

המנהיגים היהודים התחננו בפני קרסקי: "הגרמנים לא מנסים לשעבד אותנו כפי שהם עושים לאחרים. אנחנו נרצחים באופן שיטתי. כל עמנו יושמד. שלושה מיליון יהודים פולנים נידונים לכיליון. שים את האחריות לכך על כתפי בעלות הברית. שאף מנהיג מבעלות הברית לא יוכל לומר שלא ידע שאנחנו נרצחים בפולין ושרק מבחוץ יכלה לבוא הישועה."

חמישה שבועות לאחר מכן, דיווח קרסקי על חוויותיו למנהיגים בכירים בממשלות בריטניה ואמריקה ולמנהיגים יהודים בשתי היבשות. התשובה הייתה... דממה מחרישת אוזניים.

העימות הראשון בין קבוצות התנגדות יהודיות לוורמאכט התרחש בינואר 1943. הלוחמים היהודים הרגו 20 גרמנים ופצעו 50. באותה תקופה, היתה להם רק אספקה עלובה של 143 אקדחים, תת-מקלע אחד בלבד ורק 7 כדורים לכל נשק. הלוחמים התחפרו והסתתרו בבונקרים ובעליות גג מבוצרות. באחד מהם, אפילו כשהמגפיים הגרמניות הדהדו במדרגות, נשא יצחק כצנלסון את דברי הפרידה הבאים:

"עלינו להיות מאושרים כי אנו עומדים לפגוש את האויב עם תחמושת, גם אם זה כדי למות... נילחם לא למען עצמנו, אלא למען הדורות הבאים. הבה נחגור אומץ... הגרמנים יכולים להרוג מיליון יהודים אבל הם לא יכניעו אותנו. האומה היהודית חיה ותמיד תחיה."

השלדים הכחושים והיבשים התעוררו לפתע לחיים. גבם של היהודים הזדקף; לבבות יהודים פעמו בגאווה. לא משנה כמה יהודים יפלו בקרב. גורלם נחרץ בכל מקרה. מה שחשוב -- שהם כבר לא ייטבחו כמו כבשים. הם סוף סוף יעמדו מול השטן המתורבת, פנים אל פנים, נלחמים, עם רובים נגד טנקים, בידיים חשופות, נלחמים למען שחר של עתיד בהיר יותר עבור העם היהודי.

מרד גטו ורשה הפיץ את המסר לעולם, בקול רם וברור, מסר של ניצחון, של אומץ ונחישות: מהביובים, מהמעמקים הנמוכים ביותר, מתוך אש הגיהינום, אנו מודיעים לכם, הו עולם אכזר, דומם ולא אנושי, שאנחנו, העם היהודי, נשרוד. כן, נשרוד, כנגד כל הסיכויים, כנגד כל כוחות הרשע המשולבים: *מִיר זֶענֶן דאָ* – אנחנו פה!

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים: הירש גליק, תרגום: אברהם שלונסקי, לחן: דמיטרי פוקראס ,דניאל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

המרד המלא פרץ ב-19 באפריל 1943, כאשר הנותרים בגטו ורשה התקוממו באופן גורף נגד הרודן החייתי. זה היה ערב פסח!

באותו ערב פסח, כוחות נאצים שצעדו לתוך הגטו נתקלו במטח של בקבוקי תבערה, כדורים ורימוני יד. ההתקפה הבלתי צפויה גרמה לגרמנים לברוח בבהלה, תוך שהם מותירים אחריהם הרוגים ופצועים. הלוחמים היהודים קפצו מהמחבואים ופתחו באש לעבר הגרמנים הנמלטים. למרות כלי הרכב המשוריינים שהגרמנים השליכו לקרב שהתפתח, כוחותיהם גורשו מהגטו. מפקד הס"ס יורגֶן פוֹן סטרוּפּ כתב להימלר:

"בחדירתנו הראשונה לגטו, היהודים והשודדים הפולנים הצליחו, עם נשק ביד, להדוף את כוחותינו התוקפים, כולל הטנקים והפַּנצֶרים."

הגרמנים התארגנו מחדש במהירות ושלחו גל של טנקים. דו"ח של ארגון הלחימה היהודי תיאר את המחזה: "הבקבוקים המכוונים היטב פגעו בטנק. הלהבות התפשטו במהירות. נשמע קול פיצוץ. המכונה עומדת ללא תנועה. הצוות נשרף חי. שני הטנקים האחרים מסתובבים ונסוגים. הגרמנים שתפסו מחסה מאחוריהם נסוגים בבהלה. אנו נפרדים מהם עם כמה יריות ורימונים מכוונים היטב."

עדת ראייה יהודית מתארת את שיא השמחה שאליה הגיעו היהודים שזחלו עתה מתוך המחבוא:

"הפנים שרק אתמול שיקפו אימה וייאוש זרחו עכשיו בשמחה יוצאת דופן שקשה לתאר. זו הייתה שמחה נטולת כל מניע אישי, שמחה חדורה בגאווה שהגטו עכשיו נלחם."

כל בית הפך למבצר. כל אדם חי הפך לחייל. גברים נלחמו, נשים נלחמו, ילדים השליכו את עצמם מול כלי רכב משוריינים.

הם נלחמו במפציצים ובטנקים עם רובים תוצרת בית ובאגרופים חשופים. הם נלחמו מרחוב לרחוב, מבית לבית, מבונקר לבונקר, על הגגות ובביוב.... הם נלחמו בשיניים ובציפורניים. הם לקחו חיים תמורת חיים. שארית עמנו הרעבה והרזה קמה מן האבק והפכה לענק מתנשא.

הגרמנים הכניסו מטוסים לקרב. אך עם רדת הלילה, סטרופ נאלץ שוב להסיג את חייליו מהגטו. בקֶרב היהודים, האווירה הייתה של גאווה ומתח. באותו ליל פסח פנטסטי, יהודים ישבו בבונקרים כדי לחגוג את הסדר המסורתי של השחרור המופלא של אבותינו מעבדות. כך עבר היום הראשון של מרד גטו ורשה. על כמה מבנים אסטרטגיים, דגלים כחולים ולבנים, בלים וקרועים, התנופפו ברוח בגאווה.

במהלך הימים הבאים, עשרת אלפי חיילי הוורמאכט הגרמני, נתמכים בטנקים, ארטילריה כבדה ומטוסי קרב, הצליחו לחדור אך מעט לתוך הגטו. ביום הרביעי של המרד, סטרופ החליט להימנע ככל האפשר מעימותים נוספים עם הלוחמים היהודים. במקום זאת, הוא הצית את הגטו בכמה מקומות. שריפות ענק השתוללו בגטו, שכמותן לא נראו מאז שרף נירון את רומא. שינוי מחריד זה במצב הגטו תואר כך בהודעה שפרסם הארגון היהודי הלוחם:

"ביום חמישי שריפות בקנה מידה גדול אפפו את רחובותינו. השריפות הוצתו על ידי יחידות של הארטילריה הגרמנית. עמודי עשן תלויים מעל הגטו וגדלים משעה לשעה. העוצמה שבה משתוללת האש היא עזה

באופן שאי אפשר לתאר. רחובות הגטו עטופים בעשן סמיך ומכרסם... כשהבינו שבקרב מזוין הם לא ירסקו את התנגדות הלוחמים היהודים, החליטו הגרמנים להשמיד אותם באש. אלפי נשים וילדים נשרפים חיים בבתים. צעקות נוראיות וקריאות לעזרה נשמעות מהבניינים הבוערים. אנשים עטופים בלהבות קופצים מהחלונות כמו לפידים חיים."

ביום החמישי, דיווח סטרופ לממונים עליו: "המבצע יושלם עוד היום."

הוא טעה.

באותו יום, שלח מרדכי אנילביץ' מסר ל"אַנטֶק" (שם הקוד של יצחק צוקרמן), נציגו בצד הארי של העיר:

"אני רוצה לבטא את רגשותיי ואת רגשות חבריי. מה שחווינו כאן הוא מעבר לכל תיאור. כל מה שאנחנו יודעים הוא שמה שקרה עלה על ציפיותינו הנועזות ביותר... מה שעשינו הוא בעל משמעות עצומה."

ביום ה-12 ללחימה, רשם צופה בצד הארי הערה ביומנו הסודי: "נראה שהמאבק ההרואי מתקרב לסיומו. השריפות ממשיכות להשתולל וההתנגדות המזוינת נחלשת, עקב תשישות וכוחותיו העדיפים של האויב."

אך באופן מפתיע, באותו יום ממש, פרצו קרבות חדשים בגטו. קבוצות לוחמים יהודיות הופיעו לפתע במקומות שבהם דבר לא קרה קודם לכן. ברחוב פְּרַייאַרד, קבוצה הציתה מחסן של הוורמאכט. האזור הדהד מרעם ירי.

הסתבר שהאויב והצופה שוב טעו. הפעם, כל עוד ליהודים היה נשק, הם עמדו להילחם.

ביום ה-20 למרד, הגרמנים הגיעו למפקדת הארגון היהודי הלוחם, בונקר גדול ברחוב מִילָא 18. הלוחמים השיבו מלחמה עזה ועיקשת. כולם העדיפו מוות על פני נפילה בידי הנאצים. בין הנופלים היה המנהיג, מרדכי אנילביץ', שלא נרתע עד הסוף.

נפילת מילא 18 ומותו של המפקד לא הביאו לסיום המרד. ביום ה-25, לאחר שהגטו נהרס עד היסוד וארגון הלחימה היהודי כבר איבד את הפיקוד העליון, נאלץ גנרל הס"ס סטרופ לציין בדו"ח שלו כי קרבות חדשים התלקחו בעקשנות עזה סביב רחוב מוראַנוֶסקי.

לאחר ארבעה שבועות של לחימה רצופה, הגטו, שרוף והרוס כולו, עדיין לא נכנע. סטרופ שלח דו"ח רשמי לפיקוד: "רובע המגורים היהודי לשעבר כבר לא קיים". אך שבועיים לאחר מכן, נאלץ גנרל הס"ס פרידריך-וילהלם קרוגר ממשרד הביטחון לדווח על יחידות יהודיות לוחמות חדשות שצצו ככל הנראה מבונקרים עמוקים, לבושים במדי גרמנים, חמושים באקדחים ורימוני יד, אשר "ממשיכים בהתקפות ובחיסולים".

כאמור, יחידת לוחמה משמעותית אורגנה על ידי התנועה הרוויזיוניסטית הימנית והמיליטנטית וסיעת הנוער שלה, בית"ר, בהנהגת פאבל פרנקל. שני סגָניו היו בעלי ניסיון צבאי: דוד אפפלבאום ולֶיאון רוֹדַאל.

מפקדת הקבוצה הזו הייתה ברחוב מוּראנסקי 7. מעל הבניין, שני דגלים התנופפו בגאווה, כפי שדיווח גנרל סטרופ: "על גג בניין הבטון, הניפו הפושעים את הדגל היהודי ואת הדגל הפולני כאות מלחמה נגדנו."

לאחר המלחמה, סיפר סטרופ לחבריו לתא בכלא מוֹקוֹטָאוֹ בוורשה, שם המתין למשפטו: "לעניין הדגלים הייתה חשיבות פוליטית ומוסרית רבה. זה הזכיר למאות אלפים את אפשרות המרד. זה ריגש אנשים ואיחד אותם. דגלים וצבעים לאומיים הם כלי לחימה בדיוק כמו נשק קטלני, ואף אלפי כלי נשק קטלניים."

ואכן, רַייכְספִיהרֶר הימלר צעק עליו בכעס בטלפון, "סטרופ, עליך להוריד בכל מחיר את הדגלים האלה."

בקרבות העזים סביב רחוב מוראנסקי, נפלו הדמויות המובילות של קבוצת הרוויזיוניסטים-בית"ר. כאשר נשאל סטרופ בכלא אילו מאתרי הגטו היו המאיימים ביותר עבור הגרמנים, ללא היסוס הוא ציין את רחוב מוראנסקי וסביבתו.

במשך למעלה מ-60 שנה, סטודנטים והיסטוריונים היו מודעים רק לרחוב מִילָא ולבונקר במילא 18, שהתפרסמו בזכות ספרו של לְיאון יוּריס. סיבה נוספת לכך הייתה שהמנהיגים החשובים ביותר של קבוצת רחוב מוראנסקי נהרגו כולם בקרב. את סיפורו של רחוב מוראנסקי וחלקו של הימין במרד היה צריך לשחזר מעדי ראייה ששרדו בצד הארי, ומיומנים לא יהודיים, כמו זה של אַלִישיָה קַצ'ינסקָה, שפרסמה ב-1993 את ספרה *בשערי הגיהינום*. הגיע הזמן לחלוק כבוד לקבוצה ההרואית של פאבל פרנקל על תרומתה למרד גטו ורשה. הם זכו להכרה מאוחרת הודות לעבודתו הבלתי נלאית של משה אַרֶנס וספרו, *דגלים מעל הגטו*.

המחתרת הפולנית הלא יהודית דיווחה שקבוצת לוחמים יהודית שסיירה בהריסות הגטו ביוני 1943 תקפה יחידת ז'נדרמים נאציים שנכנסו לשטח הגטו באור יום, והרגה שלושה גרמנים. דיווחים אחרים תיעדו המשך לחימה ספוראדית של יהודים בשטח הגטו עד אוקטובר 1943, חצי שנה אחרי אותו ערב פסח בלתי-נשכח.

אי אפשר שלא להיזכר:

• גרמניה הנאצית הורידה את כל פולין על ברכיה תוך 21 ימים.

• תוך חמישה ימים, הולנד נכנעה למתקפה הגרמנית.

• בלגיה התנגדה 18 ימים.

• צרפת – 41 ימים.

• לקח לוורמאכט הגרמני חודשים להכניע את השריד הכחוש של גטו ורשה.

• השריד לא העמיד פנים שהוא נלחם על חייו.

• זה היה קרב עד המוות, למען כבוד עצמי.

• בידיים חשופות כמעט, הם התמודדו עם ארטילריה, טנקים, מטוסי קרב ולהביורים.

כך נולדה אגדת מרד גטו ורשה, בפסח 1943.

גטו ורשה נחרב. רק קומץ לוחמים הצליחו להימלט דרך הביוב. אבל מרדכי אנילביץ' צדק כשאמר, "מה שעשינו הוא בעל משמעות עצומה". מאבק הגבורה של לוחמי הגטו נגד החיה הנאצית השיב לנו הערכה עצמית, ביטחון בעצמנו, ואת אמונתנו שהשמש תזרח שוב ותשפוך אור מופלא על העם היהודי.

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

ראו בנספחים קטעי סיום מומלצים

הקשיבו לצלילי העבר: הדי מילים אחרונות

נזכור דברי פרידה של הורים, לוחמים, מנהיגים ואסירים בגטאות ובמחנות הריכוז

ראו בנספחים המלצות לקטעי פתיחה

ביוני 1944, כוחות בעלות הברית נחתו בחופי נורמנדי, צרפת. הפלישה הגדולה של בעלות הברית לאירופה הנאצית החלה -- ועימה, מרוץ נגד המוות עבור היהודים שנותרו תחת שלטון הנאצים.

מול התנגדות גרמנית עזה, הכוחות האנגלו-אמריקאים התקדמו במערב. הרוסים דחפו קדימה ממזרח. קריסת הרייך הנאצי הייתה קרובה. אך התנורים במחנות ההשמדה המשיכו לבעור יומם ולילה, לילה ויום.

כשחזיתות המערב והמזרח התקרבו לרייך במהירות הולכת וגוברת, אנשי הס"ס הנאצים החלו לפוצץ את המשרפות ולהשמיד את רישומי מחנות הריכוז. עוד ועוד צעדות מוות יצאו לדרכם המחרידה. הנאצים גירשו את קורבנותיהם במזג אוויר מתחת לאפס על מנת להרחיקם מכוחות בעלות הברית המתקדמים, אל עבר פנים הארץ. אלה שלא נותר בהם כוח ללכת נורו במקום.

בשבועות האחרונים של המלחמה, רכבות מזוויעות חצו את רשת מסילות הברזל של הרייך המתפורר ממחנה למחנה: מאושוויץ לבוכנוואלד, מבוכנוואלד לדַכאו, מדכאו לברגן-בלזן. הייתה להן רק מטרה אחת: למנוע ממטענן האנושי הזדמנות אחרונה להישרדות.

ואז הגיע רגע השחרור, הרגע הבלתי ייאמן... הבוקר עלה, ולפתע לא היו עוד אנשי ס"ס, לא כלבים אכזריים, לא שומרים אוקראינים.

עבור רבים מאלה שהצליחו לשרוד עד אז, השחרור הגיע מאוחר מדי. במשך שבועות לאחר השחרור, אלפי אסירים המשיכו למות. מורעבים ומוכים במחלות, רבים היו כבר מעבר לכל עזרה. לאחרים, שנודע להם על גורל יקיריהם, לא היה עוד כל רצון לחיות, או כוח להתחיל מחדש.

רק כשהיה מאוחר מדי גילו רופאי בעלות הברית את התגלית הנוראית: שרבים מתו שחייהם יכלו להינצל. הם היו חלשים מכדי לקרוא לעזרה או להרים יד, ולכן הושארו לשכב, בלי ששמו לב, מתחת לערמות גופות.

שחרור – סוף המלחמה באירופה – 8 במאי 1945

הקשיבו! הקשיבו!

מעבר לאוקיינוסים של זמן, מעבר למרחק של שנים

עולה הד שאגה איומה:

קירות מתנפצים,

רכבות מרשרשות,

עצמות מתבקעות בחום האש...

הדים מחרידים של שאגה מחרישת אוזניים...

ומעין הסערה, קול

לא כמו קולו של אדם.

קולו של עם.

קול של חוסר הבנה.

בתחילה עמום, אחר כך עולה לקרֶשֶׁנדו אדיר

מטפס השמיימה...

עולה ועולה,

וממשיך לפעום על עור התוף של החיים עדיין על האדמה.

העולם כולו, מלא כבוד האל

מלא כעת בקול.

מבקש, מפציר, מתחנן

בחדהמה נוראית:

א-לוהי! א-לוהי!

למה עזבתני?... למה אתה כה רחוק מלהושיע?...

למה כה חירש לצעקתי?

א-לוהי! אקרא לך ביום – אין מענה;

אקרא לך בלילה – אין מנוחה.

ובכל זאת, אתה נחשב קדוש... מקודש בין תהילות ישראל.

אבותינו בטחו בך והצלת אותם.

הם צעקו אליך והושעת אותם.

לא נתת להם להתבייש.

אבל אני -- הפכתי לתולעת, לא עוד אנושי: חפץ בזוי.

הם לועגים לי, הם בזים לי –

כן, הם לועגים לביטחון שלי בך,

האל הגדול, הגיבור, הגואל והמגן.

אז אַיֵּךְ ברוב צרה, כשאין עוזר לי?

איה אתה כשכלבים סבבו אותי, אריות הקיפו אותי, והמון רשעים סגרו עלי?

איפה אתה כשכוחי אוזל, כשלבי נמס כשעווה, כשאבק המוות מתחיל לכסות אותי?

אֵיֵךְ כְּשֶׁעורי נהיה שקוף ואת עצמותי ניתן לספור, כשרכושי נבזז ועל בגדי יפילו גורל?

איה אתה? א-לוהי!

אלי, אלי. למה עזבתני?

מילים ולחן: יעקב סנדלר, מסורתי

www.youtube.com/watch?v=rE95WpTS3WI

ביצוע: אלי הניג

הקשיבו! הקשיבו!

מעבר לאוקיינוסים של זמן

מגיע עוד צליל מוזר -- הד של דממה מחרישת אוזניים!

מיליוני יהודים הופכים לחסרי בית

ותגובת העולם -- דממה מחרישת אוזניים!

היהודים עוברים דה-הומניזציה

ותגובת העולם -- דממה מחרישת אוזניים!

יהודים מומתים בגז במשאיות הובלה ובתאי גזים שנבנו במיוחד

ותגובת העולם -- דממה מחרישת אוזניים!

גברים, נשים וילדים נשרפים חיים רק משום שהם יהודים

ותגובת העולם – שוב, דממה מחרישת אוזניים!

העולם אינו רוצה לשמוע.

העולם אינו רוצה לראות.

ביום צרתנו, העולם מתחבא.

בְּרִיידֶלֶך, אחים,

אל מול העולם האדיש, הקר והעוין הזה,

אל נקרוס,

אל נאבד אומץ,

אל נרים את זרועותינו בייאוש,

אל נשקע בדכדוך ובחוסר-אונים!

הקשיבו! הקשיבו!...

מעבר לאוקיינוסים של זמן,

מעבר למרחק השנים מגיע הד המתיקות והאמון.

בתוך עולם היורה אש וגופרית

קולות תמימים שרו על יופי, הרמוניה ואהבה.

איזה אמון מופלא!

איזו אמונה נשגבה!

...כאשר בורא העולם בחר להתעלם מריח הבשר הבוער

וממראה לפידים אנושיים –

ילדיו -- לא מאמינים ברשע --

שרו שירי הלל לעולמו של האל, עולם יפה ונפלא.

אֵלִי, אֵלִי

שֶׁלֹּא יִגָּמֵר לְעוֹלָם

הַחוֹל וְהַיָּם,

רִשְׁרוּשׁ שֶׁל הַמַּיִם,

בְּרַק הַשָּׁמַיִם,

תְּפִלַּת הָאָדָם.

כך הרהרו התמימים אפילו תוך קריסת עולמם

כשאותו ברק פלאי בשמיים הבוערים, מעל ים וחול ומים רועשים

צרב אותם, עינה אותם, שרף אותם עד עפר וטרף אותם…

הליכה בקיסריה (אלי, אלי, שלא ייגמר לעולם)

מילים: חנה סנש, לחן: דוד זהבי

https://www.youtube.com/watch?v=ipo7923nFU0

ביצוע: חוה אלברשטיין

חלפו קיצים רבים וחורפים רבים.

שנים רבות של נדודים במדבר וחזרה לבסוף הביתה,

של ניסיון להתיישב שוב בקיומנו התלת-ממדי ולאפשר לממד הרביעי -- הבלתי נתפס -- לדעוך.

מי יכול לחיות עם הממד הרביעי ההוא?

מי יכול לחיות בממד של כוכב הלכת אושוויץ וברגן-בלזן, מַייְדַנֶק וטרבלינקה, סוביבור וחֶלְמְנוֹ –

היכן שמרווחי הזמן מוטים, היכן שמרחב נמדד בצורה שונה,

ומערכת הנשימה צריכה להיות מותאמת לריח החונק והדביק של בשר שרוף?

ש: האם אתה יודע איך אומרים "לעולם לא" בסלנג של המחנה?

ת: "מוֹרגֶן פרוּ", מחר בבוקר...

פעמים רבות כרי הדשא לבלבו בפרחים יקרים, ופעמים רבות הציפורים נדדו --

במעופן עשו את מסעותיהן הלוך ושוב לאקלים מתאים.

ואנחנו --

היינו כל כך שמחים לתת לרוחנו מנוחה

אחרי תקופה כה ארוכה של חיים עם הממד הרביעי ההוא.

רק לשבת נוח,

ליהנות מפרץ הצבעים בנוף או על מסך,

להתענג על שירת ציפורים,

מגלי הים המתנפצים בשוובות, מקציפים,

על סלעי החוף...

אולי, אחרי כל כך הרבה שנים, אין סתירה,

ואין בושה אם נשמח בחיים.

ואין סיבה לאשמה

אם אנחנו נהנים מהחיים,

אם אנחנו אף צוהלים בחיים

תוך שאנחנו נשארים מכוונים לצלילי העבר...

הקשיבו! הקשיבו!

מעבר לאוקיינוסי הזמן,

מעבר למרחק השנים

מגיע הד המילים האחרונות.

מילים אחרונות שלחשו אותם,

מילים אחרונות שכתבו אותם.

מילים אחרונות שהכריזו אותם,

מילים אחרונות ששרו אותם.

מילים אחרונות. צוואה אחרונה. מורשת.

מילים אחרונות בגטו ורשה

הגטו הוקם על ידי הגרמנים המתוחכמים בראש השנה 1940. חצי מיליון יהודים נאטמו בין חומות. שליש מאוכלוסיית העיר נדחסה לפחות משלושה אחוזים משטח העיר הכולל. תוך שנה וחצי, 80,000 מיהודי הגטו מתו מרעב ומטיפוס. הגרמנים לא היו מרוצים; היהודים מתו לאט מדי.

ב-20 ביולי 1942, נאמר לד"ר אדם צֶ'רניאקוב, נשיא היודנראט, כי גירושים המוניים מהגטו יתחילו בעוד יומיים. ב-22 ביולי, תשעה באב, בשעה 9:00 בבוקר, מספר משאיות עם שומרים אוקראינים הגיעו למשרד היודנראט. שומרים ליטאים, לַטבים וגרמנים גדרו את כל הגטו. קפטן הרמן הופלה מאגף ההשמדה פנה לצ'רניאקוב ולחברי המועצה:

"היום מתחיל פינוי היהודים מוורשה. אתם יודעים שיש יותר מדי יהודים. אני מפקיד בידכם, היודנראט, את ביצוע המשימה הזו. אם תזניחו את ביצוע המשימה בצורה נאותה, כולכם תיתלו מאותו החבל."

למחרת, ד"ר אדם צ'רניאקוב שם קץ לחייו. הוא השאיר כמה מילים על פיסת נייר על שולחנו: "עשרת אלפים נדרשים למחר, ואז שבעת אלפים בכל פעם..." והערה מסתורית: "עד האחרון".

דבריו האחרונים של אדם צ'רניאקוב בגטו ורשה. דבריו האחרונים של אדם אצילי שהעדיף למות מאשר לשלוח את אחיו היהודים אל מותם.

מילים אחרונות של לוחמי גיטאות ופרטיזנים

המילים האחרונות של אלו שזכו באפשרות להתארגן ולהתנגד לחוסר האנושיות העצום של בני אדם במאה העשרים.

מילים אחרונות שהדהדו מבניינים נצורים העולים באש, מבונקרים ומקומות מסתור לכודים.

מילים אחרונות של החופשיים שעמדו מול המוות ללא חת:

אנחנו עדיין כאן, נלחמים! אנחנו פה!

לעולם, לעולם אל תאמר שהגעת לסוף...

שיר הפרטיזנים היהודים

מילים ולחן: הירש גליק. עברית: אברהם שלונסקי. לחן: דמיטרי פוקראס, דניאל פוקראס

www.youtube.com/watch?v=-wgYnYSg3Zs

(ביצוע: חוה אלברשטיין)

www.youtube.com/watch?v=jzPShrawxLc

(ביצוע: פול רובסון)

הקשיבו והדביקו בליבכם את המילים האחרונות הללו:

המילים האחרונות של הנידונים למוות, אשר ציפו שיהיו מרוקנים מטיפת התקווה האחרונה -- אך התנגדו עד הסוף בתקוותם המדהימה.

המילים האחרונות של אלה אשר היו אמורים להיות מובלים כצאן לטבח: נרדפים וכנועים, חסרי אונים ושבורי-רוח לחלוטין -- אך הדהימו את העולם ברוחם הבלתי מנוצחת.

המילים האחרונות של אלה שלא היה ברשותם נשק ולא יכלו להכות, לשבור או לירות בחזרה בכדורים -- אך השיבו אש בלהט האמונה.

מילים אחרונות מהגרדום

ב-7 באוקטובר 1944, פיצוץ אדיר הרעיד את אושוויץ-בירקנאו. קרמטוריום מספר 4 נהרס על ידי עובדיו, חברי ה-"זונדרקומנדו". שמונה מאות איש פרצו מהמתחם, בדרכם ליער ולנהר הוויסלה הסמוך. תוך יום נלכדו כולם על ידי הגרמנים ונורו. החשודים במנהיגים ושותפיהם עונו בצורה נוראית ונתלו מהגרדום בכיכר המסדרים. ביניהן היו ארבע נשים צעירות -- אסתר, אלה, רג'ינה ורוזה -- שהבריחו טיפין-טיפין כמויות זעירות של דינמיט במהלך חודשים לזונדרקומנדו. רוזה רובוטה הייתה החוליה המקשרת העיקרית. למרות העינויים הסדיסטיים ביותר שהפעילו האינקוויזיטורים הגרמנים, היא לא בגדה באיש.

המסר האחרון שלה לחבריה היה "חזק ואמץ!" - היו חזקים ואמיצים! היא קיוותה לשחרור מהיר של עמה לקראת התקרבות כוחות בעלות הברית. והיא קיוותה שהיא תהיה האחרונה שתיתלה באושוויץ.

ואכן, הייתה שם עוד תלייה אחת בלבד, שגם היא קשורה למרד הזונדרקומנדו. הנה עד ראייה:

לילה. אנו צועדים החוצה לכיכר המסדרים. כל האסירים. כל הכלואים. באור הזוהר הגולמי של הזרקור, אנו רואים את הפרופיל הידוע של הגרדום. מוזיקה מהלהקה. הקַאפּוֹס מדווחים על נוכחות. כולם מסומנים. לבסוף, הנידון מובא אל תוך אור הזרקורים.

בחודש שעבר, אחת המשרפות בבירקנאו פוצצה. איש מאיתנו אינו יודע בדיוק כיצד זה נעשה. העובדה נותרת שכמה מאות גברים בבירקנאו, עבדים חסרי אונים ותשושים כמונו, מצאו בעצמם את הכוח לפעול, לבטא את שנאתם.

האיש שעתיד למות מולנו היום השתתף בדרך כלשהי במרד. אומרים שהיו לו קשרים עם המורדים של בירקנאו, שהוא נשא נשק למחנה שלנו. הוא עתיד למות היום לנגד עינינו ממש, ואולי הגרמנים לא מבינים שהמוות הבודד הזה, מותו של האיש הזה שנשמר לו, יביא לו תהילה, לא קלון.

גרמני מדבר בכעס אל תוך האוויר החשוך והעוין במשך זמן רב. "האם הבנתם? -- הבנתם?!" -- הוא נובח.

מי ענה "*יַאוֹהל*?" כולם ואף אחד; כאילו הייאוש המקולל שלנו עטה גוף מעצמו, כאילו הפך לקול קולקטיבי מעל ראשינו.

אך כולם שמעו את זעקתו של האדם האבוד; היא חדרה דרך המחסומים העבים הישנים של שיתוק וכניעה, ופגעה בליבת האדם החיה בכל אחד מאיתנו:

"חברים, אני האחרון!"

האחרון, אשר מן הגרדום, עם הלולאה סביב צווארו, רצה להושיט נחמה לאחיו לגורל...

האחרון, אשר מן הגרדום, הטיל עלינו אתגר:

"תנו לי להיות האחרון!"

"אני אחרון!"

היו גברים! היו חזקים! אל תישברו!

האחרון -- עם המילים האחרונות מגרדום אושוויץ.

מילים אחרונות ב"סלקציה"

במחנה, כולם ידעו מה פירוש המילה "סלקציה".

זה היה הפער הגדול בין הידוע והלא נודע, בין רגע ההווה החולף ובין הנצח, בין החיים והמוות.

מיומנו של אסיר אושוויץ:

מרגישים את הסלקציות מגיעות. "סֶלֶקְוִיָה": המילה ההיברידית הלטינית-פולנית נשמעת פעם, פעמיים, פעמים רבות, בשיחות בפולנית, באיטלקית, בצרפתית, בהונגרית, ביידיש, ברוסית וביוונית. בהתחלה איננו מבחינים בה, אחר כך היא כופה את תשומת ליבנו, ובסוף, היא רודפת אותנו.

בוא החורף תמיד מסמן את בוא ה-"סלקויה". כשראינו את פתיתי השלג הראשונים, חשבנו שאם באותו הזמן בשנה שעברה היו אומרים לנו שהיינו רואים עוד חורף בלאגר, היינו הולכים ונוגעים בגדר התיל החשמלית; אפילו עכשיו היינו הולכים אם היינו הגיוניים, אלמלא השארית האחרונה, חסרת ההיגיון והמטורפת הזו של תקווה בלתי נמנעת.

אף אחד לא יודע שום דבר ודאי, אבל כולם מדברים על זה. האווירה של הלאגר מלאה ב"סלקויה". המאבק ברעב, בקור ובעבודה משאיר מעט מקום למחשבה, אבל כל אחד בדרכו מנסה להימלט. חברים מרגיעים זה את זה: "אתה תהיה בסדר. זה בהחלט לא יהיה תורך הפעם... אתה לא מוסלמַן (כנוי לאלה שוויתרו); סביר יותר שזה יהיה תורי."

כולם מצפים לזה. כולם יודעים שזה מגיע. אבל אז נשמע הפעמון, ובאותו רגע אנחנו מבינים שזה הגיע. אנחנו עומדים בפני סלקציה.

אבות, אימהות וסבים רבים חצו את הפער הגדול הזה ב"סלקציה" בין חיים למוות. והם הלכו, עם מאות, אלפים, מיליונים אחרים. המסלול לאלוהים בגן עדן בשנת 1944 הובילה דרך חדר החיטוי, המקלחת והמשפך הארוך שפיזר אפר ועשן לשמיים מתוך כבשני הקרמטוריום.

✡ ✡ ✡ ✡ ✡ ✡

אב ובן במיון מועמדים למשפט בפני השופטים הגרמנים הכל-יכולים: הבן - לימין! האב - לשמאל! הבן: למען הידוע, לחיים, להמשך קיום הדמדומים החולף, המציע תקווה לרגע נוסף. האב: אל הנצח, הלא נודע הגדול של המוות.

כשהאב עומד לחצות את הפער הגדול, הוא רוכן אל בנו ולוחש:

"בני, אמור קדיש עליי". *מיין זון, זוג קדיש פאר מיר.*

המילים האחרונות. המורשת.

קול האב, כפול שישה מיליון, מהדהד במרחב ובזמן:

בנינו, ילדינו, אִימרו עלינו קדיש!

יתגדל ויתקדש שמה רבה...

(טקסט קדיש האבלים נמצא בנספחים)

אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ, וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ -- עִם כָּל זֶה אֲחַכֶּה לּוֹ בְּכָל יוֹם שֶׁיָּבוֹא.

מילים אלה נכתבו על ידי הלמדן היהודי הגדול, הרמב"ם, לפני למעלה מ-800 שנה. אולם, מה שהפך את המילים לנצחיות הוא המנגינה המחוברת אליהן.

המנגינה נולדה בעגלת בקר בדרך מוורשה לטרבלינקה. מן האומשלגספלאץ של גטו ורשה, גוש של בשר חי נדחס בחוזקה יחד בעמידה לתוך הקרון. היה קשה לנשום. כולם היו שטופים בזיעה. בחושך, ייאוש אחז בלב כולם. קדרות שלטה. ואז קול בקושי נשמע החל לזמזם מנגינה: "א...ני מא...מין, א...ני מא...מין..." עד מהרה, אחרים קלטו אותה, ואז עוד קולות הצטרפו, ועוד, ועוד. המנגינה התפתחה והתפשטה ברחבי הקרון, נישאת על כנפי סבל וכאב, מתגברת על ייאוש.

מלחין המנגינה היה חזן פחות מוכר מוורשה, שעם הגעתו לטרבלינקה צעד עם שאר הקבוצה היישר לתאי הגזים. בתוך שעה, גופותיהם נמסרו ללהבות, אך הניגון הזה, אותו שרה הקבוצה בניצחון לאורך השביל שהגרמנים כינו "דרך השמים" בטרבלינקה, שרד. אדם אחד מהקבוצה שרד, ואיתו מנגינת התקווה, שנולדה במעמקי הגיהינום, שהורישה לנו עדות אחרונה לקרון עמוס יהודים שנשאו את אמונתם עד הסוף -- או שנישאו על גבי אמונתם עד הסוף -- אמונה שימים טובים יותר צפויים לעם שלנו, ולעולם כולו.

אני מאמין.

המילים מבוססות על הרמב"ם.

לחן מוצע: עזריאל-דוד פסטג. גרסאות שונות באתר זמרשת:

www.zemereshet.co.il/song.asp?id=524

נספחים

נספח א': מודל מומלץ

נספח ב': קטעי פתיחה מומלצים

נספח ג': קטעי סיום מומלצים

נספח ד': ימי שנה אפשריים בכרך זה

נספח ה': ביבליוגרפיה נבחרת

נספח א': מודל מומלץ

כפי שצוין במבוא, כל התוכניות באנתולוגיה זו הוצגו בהצלחה בקהילת *בית ישראל* בנתניה. כך נוהלו התוכניות:

שישה עד עשרה קוראים מתנדבים מוכשרים גויסו כדי להקריא כל תוכניות. במקרים מסוימים, פסקאות או קטעים שלמים העוסקים בנושא מסוים נקראו על ידי קורא אחד. בנקודות אחרות בתוכניות, הקוראים קראו לסירוגין שורה-שורה, כדי להגביר את הדרמה. במקומות מתאימים הושמע שיר. (התברכנו באמנים וביצועים חיים, אך ניתן לבחור אחרת. רוב השירים שבחרנו להציע בגוף הטקסט -- כמו שירים רבים מהשואה -- הם ביידיש, והם מהווים אופציות לשיקולכם.)

עותקים של התוכנית הודפסו לכל הקוראים, כשכל קורא יודע את תפקיד ההקראה שלו, והם נפגשו עם המנחה לחזרה מלאה אחת לפחות. החזרה אפשרה לכל קורא לדעת היכן הוא נכנס, והיכן עליו להתמקם על הבמה כדי להגיע למיקרופון בלי לעכב את זרימת התוכנית.

מתווה כללי מוצע של התוכניות:

קטע קריאה לפתיחה, מנחה-קהל לסירוגין, ואחריו שיר

גוף התוכנית בנושא הספציפי

קטעי סיום:

"אנו מצדיעים" וקדיש מיוחד

הדלקת שישה נרות

תפילות יזכור

אני מאמין ו-*התקווה*

פירוט המתווה המוצע של התוכניות, כפי שבוצעו בנתניה:

1. כל תוכנית נפתחה בקטע קריאה שאיפשרה השתתפות של הקהל. הדפסנו מראש את טקסט הקטע שחולק לקהל. המנחה הכריז: "ברוכים הבאים. נתחיל את התוכנית שלנו עם קטע הקריאה בידיכם. אנא השיבו בקול רם וברור אחריי." (הטקסט המוצע מובא להלן.)

2. תפקידי הקריאה של גוף התוכנית חולקו למספר קוראים-מתנדבים. התוכניות כללו שירים אופציונליים. זמר או זמרים ביידיש ובעברית ביצעו את השירים המומלצים, אך ניתן להחליף אותם בשירים אחרים המתאימים לנושא.

3. כל תוכנית הסתיימה בקדיש מיוחד לששת המיליונים. נדרשו שני משתתפים, אחד שר או דיקלם את הקדיש משפט אחר משפט (מומלץ להשתמש בניגון קדיש "נעילה" של יום כיפור), והשני ענה אחריו בשם של גטו, עיר או מחנה השמדה. הקדיש מובא להלן. במשפט האחרון הוזכר המקום או הנושא הספציפי של התוכנית.

4. הדלקת שישה נרות זיכרון: הקהל התבקש לעמוד. כל נר הודלק על ידי ניצול או מישהו מדור שני או שלישי, שנבחר והוכן מראש (מומלץ להכין גם מחליפים, לכל מקרה); עדיף שיהיו מוכנים וקרובים לבמה מתחילת התוכנית. להדלקת הנרות, כיבינו את האורות, קראנו לכל אדם בשמו -- אחד בכל פעם -- ונתנו בקצרה מידע בסיסי על הקשר שלהם לשואה (מקום מוצא, קרובי משפחה, פרטי גירוש, גורל סופי וכד'). לאחר הדלקת הנר, נשארו עומדים מאחוריו עד סוף התוכנית.

5. תפילות יזכור מיוחדות הוקראו בשלב זה. (אם יש צורך בשפה נוספת, רצוי על ידי שני אנשים שונים. התפילות בעברית ובאנגלית נמצאות בנספחים.) באופן אידיאלי, האורות עדיין מעומעמים והקוראים מצוידים בנרות.

6. הדלקנו שוב את האור, וסיימנו את התוכנית בשירת *אני מאמין* ו- *התקווה*.

נספח ב': קטעי פתיחה מוצעים

קטע קריאה בקול לששת מיליון הנרצחים בשואה

Es Brent: *העיירה בוערת* (שריפה אחים, שריפה)

פתיחה: קטע קריאה בקול לששת מיליון הנרצחים בשואה

מנחה: התאספנו כאן היום כדי להנציח ולכבד את ששת מיליון הנרצחים.

כולם: שישה מיליון גברים, נשים וילדים חפים מפשע שנרצחו בשואה.

מ: הנאצים הרגו אותם מסיבה אחת בלבד: משום שהיו יהודים.

כ: התודעה הנאצית המעוותת הכריזה על היהודים כאיום על טוהר הגזע, איום על האנושות.

מ: העם שנתן לעולם את עשרת הדיברות ואת חוקי המוסר -- איום על טוהר האנושות?

כ: אלה שנתנו לעולם כמה מהוגיו הגדולים ביותר -- איום על האנושות?

מ: כמין תת-אנושי, היהודים נועדו להשמדה: בירייה, תליה, טביעה או חניקה בתאי הגזים.

כ: בעינויים, ברעב איטי, באש או בקבורה בחיים - הכתם היהודי היה אמור להימחק מעל פני האדמה.

מ: אבל הנה אנו כאן, זוכרים בעצב ובגאווה את כולם: את הנרצחים התמימים, את לוחמי הגטאות והפרטיזנים, ואת הגיבורים שצעדו אל מותם בראש מורם.

כ: לעולם לא נשכח את הקרבתם, את גבורתם, את מסירותם.

מ: הם רצו לחיות כיהודים. אבל אם זה לא ניתן להם, הרי שבזכותם -- למרות הנאצים ושותפיהם -- ישראל, היהדות והעם היהודי ממשיכים לחיות.

ביחד, מנחה וכולם: נזכור, עכשיו ולתמיד, עם ישראל ורודפי-צדק בכל מקום: לעולם לא נשכח!

✡✡✡✡✡✡

העיירה בוערת (שריפה, אחים שריפה)

מילים ולחן: מרדכי גבירטיג (1938), תרגום: אברהם לוינסון

שְׂרֵפָה, אַחִים, שְׂרֵפָה! עֲיָרָתֵנוּ בּוֹעֶרֶת כֻּלָּהּ, בָּהּ רוּחוֹת שְׁחוֹרוֹת יִסְעָרוּ, לַהֲבוֹת חֲרָבָן יִבְעָרוּ, עִקְבוֹתֶיהָ לֹא נִשְׁאֲרוּ, הִיא עוֹלָה בָּאֵשׁ. וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם בְּלִי הוֹשִׁיט עֶזְרָה, בְּלִי כַּבּוֹת אֶת אֵשׁ הַלַּהַב, אֵשׁ הָעֲיָרָה. שְׂרֵפָה, אַחִים, שְׂרֵפָה! קְרוֹבָה, חַס וְחָלִילָה, הַשָּׁעָה, כִּי הַלְּהָבוֹת יַתְמִידוּ, אֶת כֻּלָּנוּ פֹּה יַשְׁמִידוּ, רַק שְׂרִידֵי קִירוֹת יָעִידוּ מַה שֶּׁפֹּה הָיָה.	וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם בְּלִי הוֹשִׁיט עֶזְרָה, בְּלִי כַּבּוֹת אֶת אֵשׁ הַלַּהַב, אֵשׁ הָעֲיָרָה. שְׂרֵפָה, אַחִים, שְׂרֵפָה! רַק בְּיֶדְכֶם בִּלְבַד הִיא הָעֶזְרָה. חִישׁ הוֹשִׁיטוּ יָד אוֹהֶבֶת וְהַצִּילוּ מֵהַמָּוֶת, בְּדַמְכֶם כַּבּוּ שַׁלְהֶבֶת, חִישׁ כַּבּוּ בְּדָם. מֵרָחוֹק אַל תַּעֲמֹדוּ, כִּי הָאֵשׁ עוֹלָה. אַל נָא תִּחַבְּקוּ יָדַיִם, הַשְׂרֵפָה גְּדוֹלָה!

www.youtube.com/watch?v=6XFQxLLEYvg

ביצוע: דודו פישר

✡✡✡✡✡✡

נספח ג': קטעי סיום מומלצים

קטע קריאה: בגאווה אנו מצדיעים

קדיש אבלים

הדלקת ששה נרות, תפילות יזכור

אני מאמין, התקוה

קטע קריאה לקראת סיום: בגאווה אנו מצדיעים

בגאווה אנו מצדיעים – יִתגַדַל,

בהכרת תודה אנו זוכרים – יִתקַדַש,

את הקורבנות שנרצחו בשל היותם יהודים,

ב_____ ובאתרים רבים אחרים של טבח אכזרי.

את הגברים והנשים של מחנות העבודה,

את הזקנים והצעירים של הגטאות והעיירות,

את המעונים במחנות ההשמדה,

את אלה שמתו בלחימה ביערות, בערים ובמחתרות.

הם הותירו לנו מורשת אין-סופית,

המופרית מכאבם, ועשירה מדמם...

מורשת שתתקיים כל עוד יתקיים נצח ישראל:

יִתגַדַל ויִתקַדַש שְׁמֵה רַבָּא...

✡✡✡✡✡

קדיש אבלים

יִתְגַּדַּל – דַכָאוּ

וְיִתְקַדַּשׁ – טֶרֶזִינְשְׁטַט

שְׁמֵיהּ רַבָּא -- oזוֹבִיבוֹר

בְּעָלְמָא דִּי בְרָא כִרְעוּתֵהּ –טְרֶבְלִינְקָה

וְיַמְלִיךְ מַלְכוּתֵהּ – מַייְדַנֶק

בְּחַיֵּיכוֹן – קוֹבְנוֹ

וּבְיוֹמֵיכוֹן – בֶּלְזֶק

וּבְחַיֵּי דְכָל-בֵּית יִשְׂרָאֵל – חֶלְמְנוֹ

בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב – רַבֶּנסְבּרוּק

וְאִמְרוּ אָמֵן -- אושוויץ

יְהֵא שְׁמֵיהּ רַבָּא מְבָרַךְ, לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא

יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח – בַּאבִּי יַאר, קִייֶב

וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא – מַאוּטהַאוּזֶן

וְיִתְהַדַּר – בּוּכֶנְוַולְד

וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל – וַורְשָׁה

שְׁמֵיהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא – קַאמֶנֶץ-פּוֹדוֹלְסק

לְעֵלָּא – דְרַנְסִי

מִן-כָּל-בִּרְכָתָא וּשִׁירָתָא – מִינְסק

תִּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא -- פּוֹנַאר, וִילנָה

דַאֲמִירָן בְּעָלְמָא – בִּירְקֶנָאוּ

וְאִמְרוּ אָמֵן – בֶּרגֶן-בֶּלְזֶן (או להחליף עם נושא התוכנית)

הדלקת ששה נרות

יזכור

יִזְכּוֹר עַם יִשְׂרָאֵל אֶת קְהִילוֹת הַקּוֹדֶשׁ בְּאַרְצוֹת הַגּוֹלָה שֶׁנֶּעֶקְרוּ, שֶׁנֶּחְרְבוּ וְשֶׁנִּמְחֲקוּ... אֶת בָּנָיו וּבְנוֹתָיו הַמּוּמָתִים, קָרְבְּנוֹת מַמְלֶכֶת הָרֶשַׁע, שֶׁעֻנּוּ עִנּוּיֵי גּוּף וְנֶפֶשׁ בְּמַחֲנוֹת הָהֶסְגֵּר, שֶׁגֹּרְשׁוּ לְאֶרֶץ גְּזֵרָה וְלֹא נוֹדְעוּ עִקְבוֹתֵיהֶם, שֶׁנִּרְצְחוּ בְּהָמוֹן בַּשְׁוָקִים וּבַרְחוֹבוֹת, שֶׁהוּבְלוּ לָטֶבַח בִּקְרוֹנוֹת-מָוֶת, שֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים, שֶׁנִּשְׂרְפוּ בְּהֵיכְלֵי הַקּוֹדֶשׁ עַל גְּוִילֵי הַתּוֹרָה, שֶׁנִּשְׁחֲטוּ, שֶׁנּוֹרוּ וְשֶׁנֶּחְנְקוּ, שֶׁחֻלַּל כְּבוֹדָם וְשֶׁפַךְ דָּמָם בְּיָדַיִם טְמֵאוֹת ־ וְשֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל קִידּוּשׁ ה׳.

יִזְכּוֹר עַם יִשְׂרָאֵל אֶת יַלְדֵי מַחְמַדָּיו, טְהוֹרִים בְּנֵי טְהוֹרִים, שֶׁנִּגְזְלוּ מֵחֵיק הוֹרֵיהֶם בִּידֵי חַיּוֹת-אָדָם, וְהוּבְלוּ לָטֶבַח... שֶׁנֶּעֶרְפוּ וְהוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת, וְנֶעֶרְמוּ עֲרֵמוֹת-עֲרֵמוֹת בְּרֹאשׁ חוּצוֹת... עוֹלָלִים וְיוֹנְקִים שֶׁנֶּפְצוּ אֶלֵי-קִיר, שֶׁשֻּׁמְּטוּ מֵחומות, נִזְרְקוּ בְּעַד חַלּוֹנוֹת, אוֹ הֻשְׁלְכוּ חַיִּים בְּשַׂקִּים לְמְצוּלוֹת נְהָרוֹת, שֶׁחַיֵּיהֶם נִקְטְפוּ בְּאִבָּם בְּיָדַיִם אַכְזָרִיוֹת - עַל קִידּוּשׁ ה׳.

YIZKOR AM YISRAEL

O People of Israel! Remember the holy congregations in the lands of our dispersion, that were uprooted and destroyed; our slain brothers and sisters who were tormented with all possible tortures of body and soul in the concentration camps; who were maimed in public, on streets and in marketplaces; who were led to slaughter on death trains, buried alive, burned in holy sanctuaries with Scrolls of the *Torah*; who were butchered, drowned, shot, gassed, or hung; whose honor was profaned, and whose blood was spilled by unclean hands. Remember – they died *Al Kiddush Hashem*, for the sanctification of God's Name!

O People of Israel! Remember your beloved children, pure and innocent, torn from the bosoms of their mothers by savages, and led like lambs to the slaughter; who were put to death by a variety of means conceived by evil minds; who were left lying naked, in heaps along ghetto streets; infants and sucklings who, in front of their parents, were smashed against stone walls, cast out of windows, or tied in sacks and thrown alive from bridges into rivers – whose lives were nipped in the bud by cruel hands. Remember them! They died *Al Kiddush Hashem*, for the sanctification of God's Name!

אני מאמין

אֲנִי מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ

וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ

עִם כָּל זֶה אֲחַכֶּה לּוֹ בְּכָל יוֹם שֶׁיָּבוֹא

המילים מבוססות על הרמב"ם.

לחן מוצע: עזריאל-דוד פסטג.

גרסאות שונות באתר זמרשת:

www.zemereshet.co.il/song.asp?id=524

התקוה

מילים: נפתלי הרץ אימבר, לחן: שמואל כהן (אחרי סמטנה)

www.youtube.com/watch?v=GQCu9kl68Tg

ביצוע מרגש של חיילי צה"ל

נספח ד': נושאים וימי שנה אפשריים בכרך זה

1939: מייליץ, ורשה

1940: ורשה, מילים אחרונות

1941: התנגדות*, באבי יאר, טרזין, מינסק, וילנה, ורשה

1942: התנגדות*, מינסק, סוביבור, וילנה, ורשה

1943: התנגדות*, ברגן-בלזן, סוביבור, וילנה, ורשה

1944: התנגדות*, ברגן-בלזן, טרזין, מילים אחרונות

1945: התנגדות*, ברגן-בלזן, מילים אחרונות

***התנגדות מתייחסת לתוכנית "כצאן לטבח"**

נושאים וימי שנה אפשריים בכרך 2

1938: מאוטהאוזן, יהודים ה' והשואה

1939: מאוטהאוזן, במבט לאחור

1940: מאוטהאוזן, דנמרק

1941: מאוטהאוזן, הפורט התשיעי, במבט לאחור

1942: יהודים ה' והשואה, במבט לאחור, ועידת ואנזה, רוח ונשמה

1943: מאוטהאוזן, דנמרק, הפורט התשיעי

1944: מאוטהאוזן, חנה סנש

1945: מאוטהאוזן, במבט לאחור, יום השנה לשחרור

נספח ה': ביבליוגרפיה נבחרת

Livia Bitton-Jackson (1999). *I Have Lived a Thousand Years: Growing Up in the Holocaust.* London: Simon & Schuster.

Lucy S. Dawidowicz (1976). *A Holocaust Reader.* New York: Behrman House.

Laszlow Berkowitz & Robert W. Kenny (2008). *The Boy Who Lost His Birthday.* Lanham, MD: Hamilton Books.

Michael Elkins (1971). *Forged in Fury.* New York: Ballantine Books.

Saul Friedlander (2007). *The Years of Extermination.* New York: HarperCollins Publishers.

Jozef Garlinski (1975). *Fighting Auschwitz.* Greenwich, CT: Fawcett Publications.

Yisrael Gutman & Chaim Schatzker (1984). *The Holocaust and Its Significance.* Jerusalem: Zalman Shazar Center.

Raul Hilberg (1961). *The Destruction of the European Jews.* Chicago: Quadrangle Books.

Eugen Kogon (1950). *The Theory and Practice of Hell.* New York: Farrar, Straus & Co.

Nora Levin (1973). *The Holocaust: The Destruction of European Jewry 1933-1945.* New York: Schocken Books.

Arthur D. Morse (1967). *While Six Million Died.* New York: Random House.

Gerald Reitlinger (1961). *The Final Solution.* New York: Perpetua/A.S. Barnes & Co.

Lucy Y. Steinitz & David M. Szonyi, Eds. (1975). *Living After the Holocaust: Reflections by Children of Survivors in America* (2nd ed.) New York: Bloch Publishing Company.

Yuri Suhl, Ed. (1975). *They Fought Back*. New York: Schocken Books.

Irene Tomaszewski & Tecia Werbowski (2010). *Code Name: Zegota. Rescuing Jews in Occupied Poland 1942-1945.* Santa Barbara, CA: Praeger.

תודות

אנתולוגיה זו לא היתה באה לעולם ללא דבקותם של אשתי הדסה, ובניי איתן, ליאל ודניאל. הדסה יזמה את פרסום התוכניות והקדישה את המאמצים לאסוף אותם. תודה לכם יקיריי מקרב לב.

תודות גם לג'ן גיינס שעמדה על כך שהתוכניות יגיעו לקהל רחב, לנטלי גוארין שהדפיסה את כל התוכניות ובכך למעשה נתנה דחיפה לביצוע המעשי, לאלישבע להב העורכת המקצועית המצויינת שלנו לכרך הראשון באנגלית, לגלי אחיטוב המוכשרת על עזרתה עם תפילות היזכור, לנכדתי האהובה משי בירנבאום על יעוץ ועיצוב אתר האינטרנט, לבתיה פונדה, נעמי קאליש ונדיה פרידקובסקי המוכשרות שביצעו ברגש את השירים, ולכל המתנדבים המוכשרים מקהילת בית ישראל בנתניה שהציגו את התוכניות משנה לשנה, ולקהילה אשר הגיעה ועודדה את הוצאתם לאור. אני מכיר לכולכם תודה גדולה, ומתנצל אם שכחתי מי מאלו שסייעו בפרוייקט הזה משך 30 השנים שהוא מתקיים כל יום שואה. אני מאמין שיחד תרמנו לקהילה, ושבעזרת התוכניות הללו יוכלו גם אחרים לציין באופן משמעותי את יום השואה בכל מקום שהם. בכך אנו מסייעים לשמר את זיכרון ששת המיליונים, ומחזקים את המחוייבות של כולנו שלא ניתן לאסון כזה לקרות שוב לעולם.

אודות המחבר

ארוין בירנבאום נולד ב-1929 בעיר קוֹשִיצֶ'ה, צ'כוסלובקיה. הוא היה הצעיר משלושה בנים, והמשפחה הרחבה היתה מחוברת חזק. הבית היה צמוד לביתם של הסבים מצד אביו, אליאש, וארוין בילה את חופשות הקיץ המאושרות בבית הסבים מצד אמו, מרישקה, בעיירה לְיפיַאנִי. כאשר פרצה מלחמת העולם השניה, אביו של ארוין עזר להציל פליטים יהודים רבים, בעיקר אלה שחצו את הגבול מפולין, ע"י השגת ניירות מזוייפים שמנעו את תפיסתם ע"י הנאצים.

למרבה הטרגדיה, הסבים של ארוין וקרובי משפחה רבים אחרים שולחו למחנות ונרצחו. הוריו גמרו אומר לעשות הכל להציל את ילדיהם. ארוין ואחיו מִיקִי נשלחו להתחבא עם יהודים אחרים בעליית הגג של תיאטרון קושיצ'ה, אחרי שאביו הגיע להסכם כספי עם אישה לא-יהודיה ידידותית שהיא תספק להם אוכל ומים. אך תוך ימים אחדים, הקבוצה קיבלה פתק עם איום מפורש שאם לא יפקידו סכום גדול של כסף במקום מסויים, מיקומם יועבר לגסטפו.

בהבינם שלא יהיה סוף לסחיטה, ארוין, מיקי ובן דודם שלומי החליטו להסתכן בנסיעה ברכבת לבודפשט, בתקוה להתחבא בעיר הגדולה תחת זהויות לא-יהודיות. שלומי נתפס ונלקח מהרכבת, ועקבותיו נעלמו. ארוין ומיקי הגיעו בשלום לבודפשט ונכנסו למחבוא. בלונדיני עם עיניים כחולות, ארוין מצא עבודה בסנטוריום, ועם הזמן הצליח לסדר שם עבודה גם לאחיו הגדולים, מיקי ופַרַאנז. מאחר שבזהותם הבדויה הם היו בעלי שמות משפחה שונים, הם היו חייבים להסתיר את היותם אחים פן יבוּלע להם. הורי הנערים התחבאו גם הם בבודפשט, בנפרד, גם הם בזהויות בדויות. למרות כמה מצבים מסמרי-שיער, באורח נס – כל חמשת בני המשפחה הגרעינית הצליחו לשרוד את השואה, כנגד כל הסיכויים.

אחרי שחרור העיר, ארוין החליט לנטוש את אדמת אירופה הספוגה בדם יהודי ולהגיע לארץ ישראל, שהיתה אז תחת שליטה בריטית. הוא הוביל קבוצת צעירים במסגרת התנועה הציונית "השומר הצעיר" אל ספינת המעפילים ה"בלתי-לגאלית" *אקסודוס 1947*, שעמדה לנסות לפרוץ את המצור הימי-הבריטי.

הבריטים היו נחושים לעצור את ה*אקסודוס* בכל מחיר, והשתלטו עליה בּקרַב בלב ים, בו נהרגו ונפצעו חלק מהפליטים היהודים. למרות זאת, ל*אקסודוס* היתה השפעה רבה על דעת הקהל העולמית ועל החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר, 1947, לאשר את תוכנית החלוקה. החלטה זו הובילה להקמת מדינה יהודית ריבונית אחרי אלפיים שנות גלות. ארוין מספר את הסיפור כאן: https://tinyurl.com/54trfrkf

הבריטים הגלו את מעפילי *האקסודוס* חזרה לגרמניה, וארווין התגלגל בסוף עם משפחתו לארה"ב. שם הוא התחתן עם הלן (הדסה) הלפרין, ואחרי שהשלים את לימודי התיכון שאבדו לו במלחמה, סיים תואר ראשון, תואר שני, ודוקטורט במשפט ציבורי וממשל באוניברסיטת קולומביה. במקביל למד גם בבית המדרש לרבנים JTS בניו יורק והוסמך כרב מסורתי, ואף שימש בתפקיד רב קהילה בעיירה דֶנוִיל, אילינוי, ובפרבר רוֹזדֵייל, ניו יורק.

ב- 1970 עלו ארוין, הדסה ושלושת בניהם ארצה. ארוין לימד ואז הפך למנהל של ה"נתיב האנגלי", תיכון קליטתי מיוחד לנוער דובר-אנגלית, במדרשת שדה בוקר, לאור חלומו של בן גוריון לייסד "קיימברידג' בנגב". בהמשך הוא מילא תפקיד של מפקח ארצי על תוכניות עליית הנוער, וגם רב של קהילה מסורתית *בית ישראל*, נתניה. בנוסף, הוא שירת כמנהל הוועד העולמי של היהדות המסורתית, וכמפקח הארצי של מכון הגיור הלאומי. ב- 1989 ייסד ארווין עמותה ייחודית בשם "שערים-נתניה" המציעה מגוון תוכניות לתמיכה בעולים חדשים ממדינות בריה"מ לשעבר. הוא המשיך לכהן כיו"ר העמותה עד יום מותו, ואשתו הדסה ממשיכה במלאכה החשובה הזו עד היום.

במקביל לכל הנ"ל, ארוין הפך לפרופסור חבר, ולימד קורסים באוניברסיטת העיר ניו יורק (CUNY), באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטת מוסקבה. בנוסף למאמרים רבים הוא פרסם מספר ספרים:

The Islamic State of Pakistan (Pakistani Historical Society, 1957)

The Politics of Compromise: State and Religion in Israel (Fairleigh Dickinson University Press, 1970)

ספרו על ההיסטוריה המודרנית של ישראל:

In the Shadow of the Struggle (Gefen Publishing House, 1990).

האוטוביוגרפיה של ארוין נגיש בקינדל: *Turning Obstacles into Stepping Stones* (2019)

נכדו המוכשר של ארוין, ניצן, חיבר קומפוזיציה מוזיקלית מקורית בה משתקף חלק מסיפור חייו הדרמטי:

https://nanadisc.lnk.to/SabaProject

ארוין עם הנכד ניצן, יוצר "פרוייקט סבא" ("Saba Project")

בספר זה מציג שורד השואה **ארוין בירנבאום** 10 תוכניות מקוריות לציון יום השואה וללימוד על השואה. הספר מהווה משאב למנהיגי קהילות ולאנשי חינוך המחפשים תוכניות מוכנות בנושא עם השפעה משמעותית, הן ברמת הידע והן ברמת הרגש. אזהרה: חלק מהתוכן בהחלט עשוי לעורר תגובה רגשית חזקה בין המארגנים ובקהל המשתתפים. כל תוכנית עוסקת במקום או בנושא מסויים: האם הלכו היהודים אל מותם כצאן לטבח, או שמא התנגדו? אירועי השואה בערים גדולות כמו וילנה, וורשה ומינסק, בעיירות כמו טרזין ומייליץ, ובמחנות השמדה ואתרי טבח כמו סוביבור, ברגן-בלזן, ובאבי יאר -- מובאים בעזרת עדויות ממקור ראשון. בתוכניות הללו מובאים המעשים והמילים האחרונות של מנהיגים וגיבורים, פשוטי-עם וכותבים, יהודים ולא-יהודים בשואה שמהדהדים לאורך הזמן ונוגעים בנו עמוקות גם היום.